

Statsvetenskaplig tidskrift

Årgång 120 · 2018 / 1

Ny följd, årg 97. Utgiven av Fahlbeckska stiftelsen.

REDAKTIONSSEKRETERARE *Magnus Jerneck* (ansvarig utgivare)

BITR. REDAKTIONSSEKRETERARE *Björn Badersten*

LITTERATURREDAKTÖR *Björn Östbring*

FÖRBUNDSREDAKTÖR *Katarina Roos*

REDAKTIONSRÅD *Katarina Barrling Hermansson*, Uppsala universitet; *Ann-Marie Ekengren*, Göteborgs universitet; *Edward Deverell*, Försvarshögskolan; *Niklas Eklund*, Umeå universitet; *Mats Lindberg*, Örebro universitet; *Karl Loxbo*, Linnéuniversitetet; *Carina Lundmark*, Luleå tekniska universitet; *Ulf Mörkenstam*, Stockholms universitet; *Peter Strandbrink*, Södertörns högskola; *Elin Wihlborg*, Linköpings universitet; *Susanne Wallman-Lundåsen*, Mittuniversitetet; *Björn Badersten*, Lunds universitet, biträdande redaktionssekreterare; *Magnus Jerneck*, Lunds universitet, redaktionssekreterare; *Björn Östbring*, Lunds universitet, litteraturredaktör; *Katarina Roos*, Umeå universitet, förbundsredaktör

TEKNISK REDAKTÖR *Joshua Alvarez*, Sven Eighteen

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.

PRENUMERATIONSPRIS 2018 430 kr, enstaka nummer 100 kr. Medlemmar i

Statsvetenskapliga förbundet och studenter erhåller tidskriften till rabatterat pris. Prenumeration sker via hemsidan, genom insättning på plusgiro 27 95 65-6 med angivande av namn och adress eller genom meddelande till tidskriftens expedition. Eftertryck av tidskriftens innehåll utan angivande av källan förbjudes.

ADRESS Statsvetenskaplig tidskrift, Box 52, SE-221 00 Lund, Sverige

TELEFON 046-222 97 77 (Jerneck) 046-222 01 59 (Badersten) 046-222 89 45 (Östbring)

TELEFAX 046-222 40 06

E-POST statsvetenskaplig.tidskrift@svet.lu.se

HEMSIDA www.statsvetenskapligtidskrift.org

TRYCK Mediatryck, Lund 2018

ISSN 0039-0747

Statsvetenskaplig tidskrift

Statsvetenskaplig tidskrift är den svenska tidskriften för statsvetare. Tidskriften publicerar vetenskapliga uppsatser, översikter och litteraturgranskningar inom statsvetenskapens alla subdiscipliner och är därtill huvudorgan för Statsvetenskapliga förbundet (SWEPSA). Svenska är huvudspråket, men tidskriften publicerar också texter på danska och norska samt i undantagsfall på engelska av författare som inte har ett skandinaviskt språk som arbetspråk.

Statsvetenskaplig tidskrift utges av Fahlbeckska stiftelsen vid Lunds universitet, med fyra nummer per år. Tidskriften utkommer år 2018 med sin 120:e årgång. Stiftelsen leds av ett flervetenskapligt sammansatt kollegium (professorer i statsvetenskap, historia, skatterätt, förvaltningsrätt, antikens kultur och samhällsliv, nationalekonomi, ekonomisk historia, socialt arbete, sociologi och statistik). Kollegiet beslutar om tidskriftens budget och övergripande policyfrågor. Tidskriftens redaktion, som är helt fristående i publicistiska frågor, består av en redaktör, en biträdande redaktör, en litteraturredaktör och ett aktivt arbetande redaktionsråd på åtta personer som sammanträder minst två gånger per år. Redaktionsrådet utses i samråd med Statsvetenskapliga förbundet och representerar flertalet statsvetenskapliga universitetsinstitutioner i Sverige.

Samtliga artiklar kvalitetsgranskas internt av två personer i tidskriftsredaktionen. Den externa kvalitetsgranskningen, med två anonyma referees per artikel, omfattar alla publicerade artiklar utom litteraturgranskningar, kortare översikter/debattartiklar och sakkunnigutlåtanden. Författaren får i samband med redaktionens beslut om publicering/refusering ta del av utlåtanden från referees.

The Swedish Journal of Political Science

Statsvetenskaplig tidskrift (The Swedish Journal of Political Science) is the Swedish journal for political scientists. The journal publishes scientific essays, review articles and literature reviews in all the subsidiary disciplines of political science and is the principle organ of the Swedish Political Science Association (SWEPSA). While Swedish is its main language, the journal also publishes texts in Danish and Norwegian and, in exceptional cases where the author does not have a Scandinavian language as his/her working language, English.

Statsvetenskaplig tidskrift is published quarterly by Lund University's Fahlbeck Foundation, and in 2018 will be issuing its 120th volume. The Foundation is led by a multidisciplinary board (professors of political science, history, fiscal law, administrative law, classical culture and social life, economics, economic history, social work, sociology and statistics), which decides on the journal's budget and overarching issues of policy. The editorial office, which is wholly independent as regards matters related to publishing, comprises an editor, a deputy editor, a literature editor, a technical editor and an active, eight-member editorial committee that meets at least twice a year. This committee is appointed in consultation with SWEPSA and represents the majority of political science faculties in Sweden.

All articles undergo an internal quality review by two members of the editorial office, and all published articles – excepting literature reviews, short review articles/opinion pieces and expert reports – an external quality review by two anonymous referees per article. Once the editorial office has made its decision to publish or reject a paper, a referees' statement will be sent to its author(s).

Innehåll 2018 / 1

Uppsatser

SVANTE NYCANDER Svenska modellens borgerliga rötter	5
TAGE ALALEHTO Kausalitet inom samhällsvetenskapen. En fallstudie av nazistiska partiframgångar i Tarendö kommun.....	33
JØRGEN MØLLER The Lopsided Political Effects of Proprietary Income. A Comment on Nilsson's <i>The Money of Monarchs</i>	47
KLAS NILSSON Response to Jørgen Møller's "The Lopsided Political Effects of Proprietary Income"	61

Jubileumsessä

UTA BINDREITER Hans Kelsens föreläsningsresor till Sverige (1933) och Finland (1953).....	69

Översikter och meddelanden

SVERKER GUSTAVSSON Vad krävs för att liberalismen inte skall gå förlorad?.....	97
KRISTINA BORÉUS Diskursanalys, mönster, verklighet och makt. Svar till Li Bennich-Björkman.....	104
BO BENGTVSSON Mönstersökning med hjälp av idealtypsteori och sociala mekanismer. En kommentar till Li Bennich-Björkman	108

Statsvetenskapliga förbundet

JONAS HINNFORS Samverkan med omgivande samhället – hot eller möjlighet?....	113

Litteraturgranskningar

David Goodhart: <i>The Road to Somewhere: The Populist Revolt and the Future of Politics.</i> Anmälan av Daniel Braw.....	117
Magnus Hörnqvist: <i>Klass.</i> Anmälan av Terence Fell.....	120
Magnus Linnarsson: <i>Problemet med vinster.</i> Anmälan av Jakob Heidbrink.....	123
Alexander Betts & Allen Collier: <i>Refuge – Transforming a Broken Refugee System.</i> Felipe Amin Filomeno: <i>Theories of local Immigration Policy.</i> Anmälan av Jon Nyhlén & Gustav Lidén.....	126

Call for papers

Politisk kommunikation under valrörelsen 2018	131

Statsvetenskaplig tidskrifts hemsida: www.statsvetenskapligtidskrift.org

Där finns bl. a.:

- Utförliga anvisningar till författare om utformningen av manuskript för Statsvetenskaplig tidskrift (kan hämtas hem som pdf-dokument).
- Tidigare årgångar av Statsvetenskaplig tidskrift i fulltextformat – med sökfunktion till artikelarkivet.
- Information om innehållet i kommande nummer och en aktuell utgivningsplan för Statsvetenskaplig tidskrift.
- Information om prenumerationspriser och möjlighet att teckna prenumeration på Statsvetenskaplig tidskrift.
- Kontaktuppgifter till redaktionen och redaktionsrådet för Statsvetenskaplig tidskrift.

Svenska modellens borgerliga rötter

Svante Nycander

Abstract

In 1906 Swedish employers and trade unions agreed on the principles of the right to work and the right to organize. Employers preserved management rights, including the right to employ and to dismiss workers. The closed shop was ruled out. The agreement was reached under the notice of a broad lockout. Employers also enforced a mutual right to sympathetic action, against the opinion of the federation of the unions. The employer's federation was strictly centralized, while there was little coordination among the unions. Organizing the working class was helped by the willingness of employers to accept the unions on the terms agreed to in 1906. The government did not intervene, and there was virtually no legislation about unions until 1928. In the parliament the liberals held the balance 1905–37. They wanted the government to stay neutral between the two sides of industry and prevented anti-union legislation. Non-socialists shaped the Swedish model more than has been recognized.

Sammanfattning

Saltsjöbadsavtalet mellan SAF och LO 1938 gav en bild av Sverige som ett land med en unikt fredlig och välorganiserad arbetsmarknad. President Roosevelt sände en kommission med uppdraget att studera samförståndet mellan svenska arbetsgivare och fackföreningar. Dess rapport publicerades i Washington med ett förord av presidenten.¹ Ett fyrtiotal internationella delegationer vallfärdade till Stockholm.

Historikern Bo Stråth har påpekat att idén om Sverige som en särskild samhällsmodell först utvecklades i omvärlden, i USA under 1930-talet, i Tyskland, Österrike och Storbritannien efter andra världskriget. ”Intresset utifrån inkorporerades efter hand i svensk självförståelse.”² Relationen mellan dels arbetsmarknadens parter och dels mellan det kollektiva systemet och statsmakten

1 Report of the Commission on Industrial Relations in Sweden with appendices, 1938.

2 Stråth 1993: 11–14, 298.

Svante Nycander är fil.dr h.c. vid Uppsala universitet.
E-post: svante.nycander@telia.com

framstår som kärnan i det som började omtalas som den svenska modellen. Det var där vi tydligast avvek från det internationellt normala.

I *Makten över arbetsmarknaden* (2002) lade jag tonvikten på efterkrigstiden, särskilt perioden från 1970, då jag bevakade arbetsmarknaden som journalist. Det kollektiva systemets framväxt beskrev jag översiktligt med stöd av standardverk av Ragnar Casparsson, Axel Adlercreutz, Jörgen Westerståhl med flera. Jag avstod från uttrycket ”den svenska modellen”, som jag ansåg diffust men som nu blivit ett ledmotiv. I boken saknades en analys av idékonflikten om arbetets frihet kontra föreningsrätten. Jag menar att den gängse tolkningen i termer av enbart intressen är otillräcklig. Den svenska modellens grund var den ömsesidiga acceptansen av vardera sidans mest centrala idéer. Jag försöker förklara hur detta blev möjligt.

Min bild av förloppen har påverkats av fortsatta studier och nyare litteratur, bland annat Peter A. Swensons *Capitalists against Markets* (2002) och Jan O. Bergs *På spaning efter en svensk modell* (2011). Båda handlar i huvudsak om arbetsgivarna. Swenson jämför Sverige med USA under ett långt skede och sprider nytt ljus över företagens drivkrafter i olika ekonomiska miljöer. Av honom har jag lärt att skillnaden mellan ett litet och ett stort industriland innebär radikalt olika betingelser för fackliga relationer. Svenska industriföretag har sina svåraste konkurrenter i omvärlden, de amerikanska möter hårdast konkurrens på hemmamarknaden. Incitamenten för organiserad samverkan mellan arbetsgivare är därför olika.

De svenska arbetsgivarna hade tidigt på 1900-talet en övergripande strategi och central kontroll över konfliktvapnen. Fackföreningsrörelsen hade ingendera. I riksdagen var majoriteten borgerlig i båda kamrarna till 1937. Det är dags att precisera det borgerliga Sveriges roll i framväxten av den svenska modellen. Den handlar dels om arbetsgivarnas starka grepp om det kollektiva systemet, dels om Liberala samlingspartiets veto mot fackföreningsfientlig lagstiftning som vågmästarparti från 1905.

I ordet modell, använt om en nation, ligger att samhällsutvecklingen uppfattas som jämn och stabil. Sverige rörde sig stadigt framåt utan tvära kast. Så var det från mitten av 1930-talet till slutet av 1960-talet, en tredjedel av seklet, men de två andra perioderna, den första och den tredje, kännetecknades av svåra arbetskonflikter och oväntade scenförändringar. Ännu en bit in på 1930-talet var Sverige ”strejklandet framför andra”. En allmän lockout i hela byggbranschen pågick i tio månader 1934. Åren efter 1969 kännetecknades av en oregerlig arbetsmarknad, politisering av det kollektiva systemet, kostnadsinflation och stagnerande ekonomi.

Den svenska modellen förknippas med goda relationer, men den maktstruktur den förutsatte medförde också skaderisker. I en atmosfär av klasskamp och strid om löntagarfonder blir starka partsorganisationer ett extra hot mot stabiliteten.

En formativ period

Antifacklig repression genom lagstiftning, domstolspraxis och polisingripanden var normalt i omvärlden.³ I Sverige möttes fackföreningar av en relativ tolerans alltifrån begynnelsen på 1880-talet. Ingenting hindrade att arbetsavtal ingicks kollektivt. Strejker tilläts, men strejkande hade ingen garanti att få återgå i anställningen när en konflikt avslutats. Jörgen Westerståhl har påpekat att den spirande fackföreningsrörelsen ”verkade inom ett område, som gällande lagar lämnade nästan helt utan reglering”.⁴

LO grundades 1898, och dess största fråga gällde då arbetarnas föreningsrätt. En del företag förbjöd sina anställda att tillhöra en socialistisk fackförening. Mest uppmärksammas var en sågverkskonflikt i Sundsvall 1899, då arbetarna avskedades och vräktes från sina bostäder. Arbetarna tvingades ge vika, men den liberala pressen och den borgerliga kultureliten protesterade. Liberaler väckte förslag om lagstiftning.

LO:s historiker Ragnar Casparsson påpekade 1948 att Sundsvallsstrejken 1879 var det enda markerade undantaget från regeln att staten var neutral i arbetskonflikter.⁵ Polis och i några fall militär ingrep mot våld och hot men inte mot arbetskonflikter som sådana. Kollektivavtal vann utbredning genom fri utveckling av praxis. Att de var rättsligt bindande bestämdes av Högsta domstolen 1915.

En enkel förklaring till statens relativa passivitet är att riksdagen hade två kamrar med olika majoriteter. Till 1921 härskade högern i första kammaren. Från 1905 var liberaler och socialdemokrater i majoritet i andra kammaren och hade därmed vetorätt i lagfrågor. Åren 1905–1911 röstade första kammaren och högern i andra kammaren för ett antal lagförslag om strejkförbud i vissa fall och skydd för strejkbrytare. Det var heta debatter och upprörda känslor, men andra kammaren avtog alla sådana förslag. Ingen förnekade behovet av regler, men tills vidare ställde liberalerna sitt hopp till att parterna skulle komma överens. Lagstiftning borde undvikas så länge arbetarna inte hade full rösträtt.

Vänsteralliansen kunde inte tas för given. Bönderna var en stor grupp i liberala samlingspartiet, och flertalet riksdagsbönder var arbetsgivare. Det mesta hängde på partiledaren Karl Staaff. Han hade som advokat försvarat fyra arbetare som 1894 åtalats för olaga hot mot arbetsvilliga vid ett plåtslageri i Stockholm och vunnit en viktig seger när Högsta domstolen 1898 frikände de åtalade. Rätten att öva moralisk påtryckning på strejkbrytare var därmed säkrad. Staaffs inlägga 1894 till Stockholms rådhusrätt trycktes över en helsida i Social-Demokraten. Han hyllades av Hjalmar Branting.

Inför andrakammarvalet 1908, det sista med majoritetsval, avstod

3 Nycander 2008: 82–87.

4 Westerståhl 1945: 13.

5 Casparsson 1948: 479.

Socialdemokraterna från att ställa upp egna kandidater i valkretsar där liberala mandat hotades. Det var ett tack för att liberalerna hade fällt en riksdagsmotion om lagskydd för strejkbrytare. En sådan lag kulle ha gett militanta ungdoms-socialister vind i seglen och gjort det svårare för Branting att hålla ihop rörelsen kring reformismen.⁶

Det liberala budskapet till arbetsgivarna var att de inte borde räkna med staten som en bundsförvant i kampen mot socialistiska fackföreningar. Ledande liberaler ville integrera arbetarklassen i ett borgerligt samhälle med fri företagssamhet och enskilt ägande.

Arbetets frihet och föreningsrätten

När arbetare började agera kollektivt fanns ingen självklar gräns mellan anställningsvillkor och produktionsfrågor. Skråsystemet hade skyddat yrkesarbetare från underbudskonkurrens, och fackliga krav på kontroll över företagens nyrekrytering blev en vanlig reaktion på näringsfriheten. Fackföreningar begärde att avtalen skulle gälla alla arbetare i företaget, ofta dessutom att alla skulle tillhöra facket (*closed shop*). Arbetsgivare kände sin rätt att bestämma om bemanning och arbetsledning hotad.

I frånvaro av andra regler än strafflagen härskar ett latent krigstillstånd. En strejk kan inledas utan varsel, arbetsplatsen förklaras i blockad och arbetsvilliga utsätts för påtryckningar. För att skydda sig försöker arbetsgivaren hålla fackligt organiserade borta från arbetsplatsen. Facket begär *closed shop* för att hålla oorganiserade borta. Arbetsgivaren diskriminerar fackets medlemmar, facket diskriminerar de oorganiserade. Fackliga relationer är ett nollsummespel.

I Sverige tillkom att flertalet fackföreningar från 1890-talet var socialistiska och att Socialdemokraterna var beredda att använda strejkvapnet i politiskt syfte. Tredagarsstrejken för allmän rösträtt 1902 blev startsignalen för en kraftfull organisering av arbetsgivarna. SAF grundades inom några veckor. Verkstadsföreningen dröjde till 1917 med att inträda i SAF och hade till en början en egen militant strategi. Dess ordförande John Bernström var chef för Separator. Han avskedade där alla arbetare som deltagit i strejken för rösträtt.

Strejken är en stridshandling, och i striden gäller rätten till självförvar. Arbetsgivaren kan anställa arbetsvilliga, och facket svarar med att frysa ut strejkbrytare. En lokal strejk kan besvaras med en bred sympatilockout. Kampen blir en strid om principer. Arbetsgivaren hyllar arbetets frihet, som utesluter *closed shop* och innebär rätt att hålla produktionen igång. Fackföreningen hyllar föreningsrätten, som förbjuder diskriminering av dess medlemmar. Under konflikter försöker båda sidor motverka effekten av motpartens stridsåtgärder, arbetsgivarna genom att uppmana utomstående företag att inte anställa

6 Schiller 1967: 157–165.

arbetare i strejk eller lockout, facket genom att sätta arbetsplatsen i blockad och bestraffa strejkbrytare.

Många arbetsgivare hävdade arbetets frihet utan att erkänna föreningsrätten. Även det omvända kan tänkas: att facket genomdriver både föreningsrätt och closed shop. Men det är så gott som uteslutet att parterna på nationell nivå skulle enas om enbart den ena av dessa principer.

Det osannolika som inträffade i Sverige var att arbetets frihet och föreningsrätten antogs samtidigt i det första verkstadsavtalet 1905 och i decemberkompromissen mellan SAF och LO 1906. Staten medverkade bara med frivillig medling.

I verkstadsindustrin pågick en allmän lockout i mer än fyra månader 1905. Arbetsgivarna underskattade arbetarnas uthållighet. Till sist slöts ett avtal, som föreskrev att "rätten att under alla förhållanden fritt och okränkt deltaga i arbete skall likasom föreningsrätten hållas i ömsesidig helgd".⁷ Rätten att fritt delta i arbete uteslöt *closed shop*. Orden "under alla förhållanden" syftade på rätten att arbeta även på en arbetsplats som facket satt i blockad. Det för arbetarna mest svårsmälta var förpliktelsen att samarbeta på arbetsplatsen med dem som anstälts under en konflikt. Avtalet innehöll också en förhandlingsordning och regler om minimilön. Det slöts mellan Verkstadsföreningen och LO med fyra medlemsförbund. I utmattningens tecken retirerade parterna in i en ny relation.

Hans De Geer skriver att SAF snart efter sin tillkomst definierade två mål: lönenormering och arbetets frihet. "Vägen till bägge gick genom kollektivavtalet."⁸ I början av 1905 bestämde SAF i ett cirkulär till medlemsföretagen att alla kollektivavtal skulle föreskriva att arbetsgivaren hade rätt att "fritt antaga och avskeda arbetare samt att leda och fördela arbetet". Alla kollektivavtal i delägarföretagen måste godkännas av SAF:s styrelse, vilket utlöste interna protester mot att SAF hade bejakat kollektivavtalssystemet.⁹

I april 1906 riktade SAF hårda anklagelser mot "de socialistiska fackföreningarna", som försökte "vinna fullständigt herravälde på arbetsmarknaden". Arbetets frihet ställdes mot "fackföreningstyraniet".¹⁰

Ett antal pågående konflikter hösten 1906 gav SAF anledning att bjuda in LO till förhandlingar om övergripande frågor. "Inviten hade karaktär av ultimatum", enligt De Geer.¹¹ Ett misslyckande kunde betyda storlockout. I december enades man om en kompromiss, sedan följde komplicerade förhandlingar om de lokala konflikterna.

7 Berg 2011: 169–170. De Geer 1992: 45.

8 De Geer 1992: 60.

9 De Geer 1992: 47–48.

10 Cit. i Berg 2011: 331.

11 De Geer 1992: 48.

Jan O. Berg har visat att två industriledare betydde mycket för förhandlingsviljan bland arbetsgivarna. Theodor Adelswärd vid Åtvidabergs Industrier och R. F. Berg vid Skånska Cement. Båda hade gynnsamma intryck av facket i förhandlingar. De var emot Verkstadsföreningens maktspråk och offensiva lockouter.

Som ordförande i Träindustriförbundet, det första branschförbundet inom SAF, träffade Adelswärd kollektivavtal om en förhandlingsordning och om turordningsregler vid uppsägningar på grund av arbetsbrist. Han ställde två synsätt mot varandra. De flesta ansåg att en arbetsgivarförening är en kamporganisation och en försäkringsanstalt mot konfliktförluster. Själv menade han att en arbetsgivarförening borde verka för ”ordnade förhållanden och gemensamma enhetliga grunder för de kollektiva arbetsavtalen”. Adelswärd var liberal ”vilde” i andra kammaren 1906–08 och finansminister i Karl Staaffs regering 1911–14.¹²

R. F. Berg menade att han som ingenjör stod mellan arbetets och kapitalets motsatta intressen. Han hade en vision om en stark ömsesidig organisering som grund för förtroendefulla relationer. Han var styrelseledamot i SAF och såvitt känt den förste som där förespråkade ett centralt avtal med LO. Jan O. Berg hävdar att R. F. Berg vann SAF-ordföranden G. F. Östberg för sina idéer, vilket bäddade för en kompromiss i december 1906. Men under våren 1907 återtog högarna makten i SAF. Östberg fick bakläxa i en lokal tvist om föreningsrätten och lämnade styrelsen.¹³

LO hade ingen fullmakt att ingå bindande avtal för medlemsförbunden och kunde bara lova att inte stödja fackliga krav i strid mot kompromissen med SAF. Denna kom sedan att införas i kollektivavtalen inom SAF:s område under lång tid:

Med iakttagande av avtalets bestämmelser i övrigt äger arbetsgivaren rätt att leda och fördela arbetet, att fritt antaga och avskeda arbetare samt att använda arbetare, oavsett om de äro organiserade eller ej.

Föreningsrätten skall å ömse sidor lämnas okränkta.

Anse arbetare, att avskedande ägt rum under omständigheter, som kunna tolkas såsom angrepp på föreningsrätten, äga de att, innan andra åtgärder vidtagas, genom sin organisation påkalla undersökning för rättelse.

Decemberkompromissen blev bindande genom att den infogades i kollektivavtalen på SAF:s område. Anpassningen till de överenskomna reglerna var konfliktfylld. Arbetsgivarna hade övertaget. Att de skulle erkänna föreningsrätten, som en komponent i en eventuell bred uppgörelse, kunde förväntas

12 Berg 2011: 328–337, 341–344.

13 Berg 2011: 402.

efter verkstadsavtalet och en lokal kompromiss, där SAF hade medverkat till en sådan klausul. Men man var inte överens om att en bred uppgörelse behövdes. Några var emot kollektivavtal med socialistiska fackföreningar.

Decemberkompromissen uteslöt closed shop och medgav rekrytering av strejkbrytare. Arbetets frihet var därmed erkänd. Föreningsrätten var tydligare uttryckt än i verkstadsavtalet. Klausulen om fackets rätt att vid ett avskedande påkalla undersökning för rättelse klargjorde att föreningsrätten innebär ett skydd för den enskilde arbetaren, inte bara ett erkännande av fackföreningen som förhandlande part. Avtalet var begynnelsen till ett anställningsskydd.

Det har sagts att föreningsrätten kunde ha erövrats på företagsnivå eller branschnivå. Det är sant, men den stora vinsten med decemberkompromissen var att föreningsrätten erkändes av övergripande nationella organisationer och därmed blev en del av det svenska rättsmedvetandet, en princip som ingen öppet ifrågasatte.

Att båda parter grundläggande rättigheter skrevs in i kollektivavtalen innebär att många tvistefrågor undantogs från konflikträtten i ett öppet avtalsläge. Strejker om produktionsfrågor blev otillåtna. Både SAF och LO ansåg att kollektivavtal medför fredsplikt, men SAF drev igenom förbundsavtal som gjorde undantag för sympatiåtgärder.¹⁴ Breda lockouter var arbetsgivarnas effektivaste vapen. LO ansåg att fredsplikten under en avtalsperiod borde gälla utan undantag men nödgades ge med sig. Effektiva sympatiåtgärder kräver bred samordning, vilket gynnade arbetsgivarna i det tidiga skedet. Senare har LO ansett rätten till sympatiåtgärder omistlig, medan arbetsgivarna vill förbjuda dem.

LO klargjorde i efterhand att man inte hade ifrågasatt arbetsgivarnas ”naturliga rätt att bestämma, vilken arbetskraft de vilja ha, och icke gjort anspråk på andel i ledningen av arbetsföretagen”.¹⁵ Orden om arbetsgivarnas ”naturliga rätt” var inte en del av kompromissen. De uttryckte en borgerlig värdering, medbestämmande var inte ett fackligt mål.

Efter decemberkompromissen såg SAF kollektivavtal som en tillgång. Enighet på övergripande nationell nivå om arbetets frihet och arbetsgivarens bestämmanderätt över bemanning och produktion var extremt sällsynt i resten av världen. Danmark var den tydligaste parallellen.

Kompromissen var möjlig därför att den ingicks i ett tidigt skede, innan avtal med skiftande innehåll mellan parterna i företag och branscher hade bitit sig fast. Avtalen i flera hamnar belyser problemet. Stuveribolaget i Malmö hade på 1890-talet låtit hamnarbetarna välja förtroendemän, som bolaget sedan utsåg till arbetsledare, och den ordningen hade antagits också i andra hamnar.¹⁶ Avtalen kunde inte förenas med arbetsgivarens rätt att leda och fördela

14 LO:s verksamhetsberättelse 1906: 19.

15 Nycander 2008: 24.

16 Berg 2011: 216–217.

arbetet. När SAF 1908 krävde att hamnarna skulle anpassas till den gemensamma ordningen blev det öppna strider, som var nära att övergå i en storkonflikt. Det var då strejkbrytarfartyget Amalthea utsattes för ett bombattentat i Malmö.

Sveriges relativa litenhet och snabbheten i händelseutvecklingen 1902–1906 avgjorde. SAF var den offensiva parten. Fackföreningarna kände det som en förödmjukelse att alla kollektivavtal skulle innehålla bestämmelser hämtade från SAF:s stadgar.

Liberalerna i fackföreningsrörelsen

Fackföreningsrörelsen hade ett inledande liberalt skede med verkningar långt in i framtiden. Socialisternas inflytande under 1880-talet var obetydligt, enligt de främsta forskarna på området.¹⁷ De tidiga fackföreningarna bildades främst inom hantverksyrken, där tänkesätt från skråtiden dröjde kvar. De ville samla alla inom yrket oavsett politisk uppfattning. Kravet på en tydlig föreningsrätt väcktes första gången 1882 av en kommitté ”för utredande av fackföreningsidén” med den liberale läkaren Anton Nyström som den tongivande.¹⁸ Sigfrid Hansson, Per Albins bror och ledande LO-man, ansåg ”att fackföreningsrörelsen i vårt land så långt ifrån var socialistisk till sitt ursprung, att det tvärtom tog ganska lång tid och krävdes åtskillig möda, innan de socialistiska idéerna vunno riktigt rotfäste”.¹⁹ Westerståhl skrev att de tidiga socialisterna inte var primärt fackligt intresserade, det viktiga för dem var ”att engagera arbetarklassen i en politisk aktion för att förverkliga socialismen”. Facket skulle vara ”en skola till socialism”.²⁰

Det största fackförbundet var kring sekelskiftet Järn- och metallindustriarbetareförbundet, med drygt 15 000 medlemmar mot drygt 39 000 i hela LO. Järn och metall hade lika många medlemmar som de sexton minsta förbunden tillsammans. Förbundet styrdes från 1894 med fast hand av ordföranden Ernst Blomberg, som följde den reformistiska linje som de liberala fackföreningarna på 1880-talet hade utstakat. Han verkade för en långsiktig uppbyggnad av organisationen, försiktighet med konfliktvapnen och strävan att höja lönerna i branschens låglöne företag. Förbundet hade medlemmar med organisatorisk erfarenhet från nykterhetsrörelsen och 1880-talets liberala arbetarorganisationer. Blomberg avvisade politisk inblandning i den fackliga strategin och ansåg i likhet med liberalerna inom rörelsen att fackföreningarna borde organisera

17 Adlercreutz 1954: 192 refererar till arbeten av Tage Lindbom, Sigfrid Hansson och Jörgen Westerståhl.

18 Adlercreutz 1954: 227. Lindbom 1938: 48–50.

19 Cit. i Jansson 2012: 137.

20 Westerståhl 1945: 29.

alla arbetare oavsett politisk uppfattning och därför måste stå fria från socialdemokratiska partiet.²¹

Landsorganisationen bildades 1898 som ett politiskt projekt. Ordförande blev en socialdemokrat utan facklig bakgrund, Fredrik Sterky. Enligt stadgarna skulle ytterligare två av totalt fem ledamöter i landssekreteriatet (styrelsen) utses av partiet, som därmed var i majoritet. Med 175 röster mot 83 beslöt den konstituerande kongressen att alla medlemsföreningar i LO måste tillhöra partiet. Oppositionen mot tvångsanslutning leddes av Ernst Blomberg, som betraktade partimännen "som en samling fanatiker som varken hörde eller togo skäl". Han hävdade att politiseringen skrämde bort tänkbara medlemmar och att strejkkassorna urholkades när partifolk samlade in pengar från förbundets avdelningar till agitationsfonder och tidningar.²²

Tvångsanslutningen till socialdemokratiska partiet avvecklades redan vid sekelskiftet, men Blomberg och metallarbetarna stannade utanför LO i sex år. Partimännen tvingades till reträtt men lyckades rädda en form av lokal kollektivanslutning. Bengt Schüllerqvist hävdar att partimännen och de fackliga ledarna hade "mycket olika visioner om framtidens arbetarrörelse".²³ Partiet spelade ingen större roll i de processer som ledde fram till det första verkstadsavtalet och decemberkompromissen.

Sigfrid Hansson har beskrivit Dagens Nyheter, Aftonbladet och Fäderneslandet som fackföreningarnas "språkrör" under 1880-talet. Henrik Hedlund i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning informerade i en bok 1885 om den brittiska fackföreningsrörelsen. Han menade att den fria konkurrensen lade en press på arbetarna, vilket krävde en motvikt. Han stödde en hamnstrejk i Göteborg och blev hedersledamot i stuveriarbetarnas fackförening. Liberalen Anton Nyström verkade för att strejkvapnet skulle användas endast av fackföreningar, inte av oorganiserade.²⁴

Liberala fackföreningsmän ville organisera alla som arbetade hos samma arbetsgivare och menade att facket borde vara politiskt och religiöst neutralt. Det ansåg till en början även Hjalmar Branting, till skillnad från August Palm. Under 1890-talet blev Socialdemokraterna dominerande, men det största fackförbundet, Järn- och metall, bjöd fortsatt motstånd mot det politiska trycket.

Strejklandet framför andra

Parterna hade enats om spelreglerna i en atmosfär av kamp och bitterhet, och ända till dess de på 1930-talet började förhandla om ett huvudavtal omtalades

21 Lindgren 1938: 224, 332–236, 342.

22 Schüllerqvist 1992: 44. Lindgren 1938: 342.

23 Schüllerqvist 1992: 46.

24 Nycander 2005b: 99–100.

Sverige som strejklandet framför andra. En forskarrapport 1974 säger att Sverige under 1920-talet hade den högsta strejkkvoten bland 13 jämförbara industriländer. Efter 1945 hade Sverige minst antal strejker bland samma länder.²⁵

Händelser i den fackliga sfären trängde in i politiken. Viktiga exempel är tredagarstrejken för allmän rösträtt 1902, storstrejken 1909, striden om statens neutralitet i konflikter 1926 ("Stripadirektiven"), proteststrejken mot kollektivavtalslagen 1928, Ådalen 1931 och tvisterna under 1930-talet om tredje mans rätt.

Intressekampen på arbetsmarknaden under 1920-talet vållade missämja. Högern var lierad med arbetsgivarna, Socialdemokraterna med fackföreningarna, men i riksdagen måste båda partierna argumentera utifrån statens neutralitet om de ville ha liberalernas stöd i voteringar. Två socialdemokratiska regeringar under 1920-talet avgick, 1923 respektive 1926, på grund av partiernas motstridiga tolkningar av statlig neutralitet.

Det spelade en roll att framträdande jurister, även efter Staaffs död 1915, utformade den liberala politiken i arbetsmarknadens rättsfrågor. Eliel Löfgren var en ansedd advokat. Jakob Pettersson, borgmästare i Södertälje, var huvudansvarig för kollektivavtalslagen i Carl Gustaf Ekmans regering 1926–28. Liberala publicister som Ernst Beckman, Otto von Zweigbergk och Mauritz Hellberg försvarade de fackliga fri- och rättigheterna. Mest sakkunnig i den kretsen var Erik Benjamin Rinman, politisk skribent först i Svenska Dagbladet och sedan i Stockholms-Tidningen från 1906 till 1932, under två decennier som huvudredaktör. S-T var då överlägset störst i dagspressen. Rinman var engagerad i Centralförbundet för socialt arbete och gav där ut två skrifter om kollektivavtal. Han ställde sitt hopp till "den frivilliga arbetsrättens egen utveckling", "en fritt framväxande och genom förefintliga sociala maktfaktorer skapad sedvanerätt".²⁶ Det liberala mittfältet hade starka och respekterade företrädare.

Kommunisterna erkände inga regler för klasskampen. Det utlöste så småningom starka motåtgärder från LO, pådriven av den socialdemokratiska ledningen. Oron på arbetsmarknaden skadade arbetarrörelsen, särskilt i valet 1928.²⁷

Fackets övergripande mål var att organisera arbetarna. Hög konfliktnivå var inget hinder, snarare tvärtom: bara medlemmar fick understöd i arbetskonflikter. Strejkdrabbade företag sökte sig till SAF för att få förhandlingshjälp och

25 Cit. i Jansson 2012: 20. Se även Swenson 2002: 74. "Swedish workers of the 1920s and the 1930s once acquired a reputation in some analyses as about the most militant in the entire world." Swenson påpekar att en tredjedel av de arbetare som berördes av arbetsnedläggelser var lockoutade eller indragna i blandade konflikter; "much of the militancy [...] belonged to employers". Simonson 1989, s. 37, hävdar att arbetskonflikterna i Sverige saknade motstycke i andra länder under 1900-talets tre första årtionden.

26 Nycander 2005b: 115–117.

27 Nycander 2002: 61–62.

konfliktbidrag. Som medlemmar blev de bundna av branschens kollektivavtal, som föreskrev föreningsrätt. Då blev det lättare för facket att organisera arbetarna.

Inom SAF bildades branschförbund som verkade för riksgiltiga kollektivavtal redan 1905–1909.²⁸ Organisationerna på bägge sidor hade intresse av att öka kollektivavtalens täckningsgrad, vilket medförde en kumulativ, självförstärkande medlemstillväxt på bägge sidor.²⁹ Riksavtalen syftade till att arbete av visst slag skulle ha ett fast pris. Företagen skulle konkurrera om arbetskraften på lika villkor.

Den strategin hade stöd i den ekonomiska teorin. I sin bok "Socialpolitik" 1902 hyllade Gustav Cassel fackföreningar som avstod från att försöka begränsa inflödet av arbetskraft på arbetsmarknaden. Han menade att arbete av visst slag bör ha ett enhetligt pris, som kan läggas till grund för beräkning av produktionskostnader. När arbetsgivare inte kan konkurrera om arbetare till lägsta möjliga lön skapas nya villkor för urvalet, "och de egenskaper detta urval framdriver är just sådana, som behövas för ett verkligt industriellt framåtskridande", medan underbudskonkurrens mellan arbetare "gör avgjord skada". Priset på arbete borde alltså regleras. Cassel underkände "en gammalliberal, formell uppfattning av begreppet frihet".³⁰

Ett starkt kollektivavtalssystem gör underbudskonkurrens till ett undantag. SAF ville ha det så. Företagen borde konkurrera på lika villkor, löner borde betalas i pengar så att de blev jämförbara. Branschförbunden inom SAF hade inget intresse av en låglönekonkurrens mellan medlemsföretagen, det skulle försämra möjligheten för branschens arbetsgivare att locka dugande medarbetare i konkurrens med andra branscher. Ju mer kollektivavtalen bredde ut sig, desto mer togs detta tänkesätt för givet. Företag borde konkurrera med effektivitet, inte med låga löner.

I Sverige fanns i början av 1900-talet ett antal snilleföretag med potential att bli världsledande. Skogen och malmen var grunden för en stor del av exporten. Men den industriella infrastrukturen var svag och produktiviteten markant lägre än i Storbritannien, Tyskland, Österrike, Holland, Belgien och Schweiz och endast 40 procent av den i USA.³¹

Sverige hade under hela perioden 1850–1910 ett stort underskott av sparande. Tillväxten måste till stor del betalas med lån från utlandet och utländska investeringar.³²

Den konkurrensutsatta industrin var den styrande kraften i SAF och Verkstadsföreningen. Företagen klämdes från två håll. De måste ha låga kostnader

28 Åmark 1986: 89–90.

29 Westerståhl 1945: 31.

30 Cit. i Nycander 2005a: 23–25.

31 Swenson 2002: 77.

32 Schön 2000: 239.

för att hävda sig på världsmarknaden, samtidigt måste industriarbetarnas löner vara konkurrenskraftiga på arbetsmarknaden. Industrin växte snabbt. På eva år, från 1896 till 1907, ökade antalet industriarbetare från 230 000 till 330 000.³³ En svag befolkningsutveckling gjorde arbetskraften till en knapp resurs, många yngre män försvann till Amerika. Emigrationsutredningen tillsattes 1907.³⁴

Industrin måste höja produktiviteten, vilket motiverade en entydig regel om arbetsgivarens rätt att styra verksamheten i företagen.³⁵ Ett företag skulle inte behöva förhandla om rationaliseringar och bemanning. Stridsåtgärder mot uppsägningar kunde inte tillåtas.

Den skyddade sektorn – byggindustri, detaljhandel, transporter med mera – kunde vältra över kostnadshöjningar på konsumenterna. För den konkurrensutsatta industrin var det därför viktigt att kontrollera inte bara egna lönekostnader, den behövde få grepp om löneutvecklingen i stort. Ordet industrinorm fanns inte då, men behovet av en sådan var detsamma som idag.

I utgångsläget hade arbetsgivarna varit patriarkaliska och antifackliga. Men vid tiden för decemberkompromissen hade de inte bara erkänt facket legitimitet utan också börjat se kollektivavtal som ett medel att stärka företagen.

”Arbetsgivarna anslöt sig till kollektivavtalslinjen för att få enhet i löner och arbetsvillkor”, skriver Söderpalm.³⁶ SAF hade som mål, påpekar Klas Åmark, ”att driva igenom riksavtal och löneutjämningar mellan olika grupper och orter”.³⁷ Det krävde sammanhållning, stark organisation och disciplin. SAF tillät inte medlemsföretagen att betala arbetarna mer än avtalslönen utan medgivande från central nivå.³⁸ Det fackliga trycket gav SAF makt att samordna företagen i avtalsfrågor.

Under 1908 föll exporten med sex procent, och nedgången fortsatte 2009. Arbetsgivarna drev igenom lönesänkningar, medan missnöjet på arbetsplatserna underblåstes av ungsocialisterna. Sommaren 1909 pågick konflikter med tillsammans 2 500 strejkande. Det gav SAF anledning att utlysa sympatilockouter som stegvis skulle omfatta 82 000 arbetare. Ett av målen var att skapa en enhetlig förhandlingsordning inom SAF-LO-området.³⁹

LO:s landssekreteriat föreslog representantskapet att uppmana ”samtliga medlemmar, att samfällt och på en gång nedlägga arbetet, som en protest mot Svenska Arbetsgivareföreningens upprepade lockouthot”. Strejken skulle

33 Åmark 1986: 87.

34 Swenson 2002: 77–82. Författaren beskriver utförligt vad exportindustrins utsatta läge i Sverige betydde för de fackliga relationerna i det tidiga skedet.

35 Swenson 2002: 78–79.

36 Söderpalm 1980: 13.

37 Åmark 1994: 140.

38 Swenson 2002: 87.

39 Schiller 1967: 114. Swenson 2002: 84.

drabba alla arbetsgivare, trots att fredsplikten i en del avtal var ovillkorlig.⁴⁰ En sådan strejk föll utom ramen för facklig reformism. Den inspirerades av en internationell diskussion om generalstrejken som ett medel för en allmän omstörtning. Bernt Schiller framhåller att själva storstrejksideologin var en avgörande faktor 1909. Aktivister drev på, men det fanns också ett brett stöd på arbetsplatserna för storstrejken som det yttersta medlet. LO-kongressen 1906 hade godkänt storstrejk som ett möjligt svar på lockouter.⁴¹

Arbetarna förlorade, storstrejken ebbade ut, ingen uppgörelse kom till stånd. LO förlorade nästan hälften av medlemmarna, storstrejk var därefter ingenting som frestade arbetarna.

Industrin och dess anställda drabbades på nytt i depressionen 1920–21, då industriarbetarnas löner sänktes med 35 procent, i många fall efter uppsägningar och öppna konflikter, medan löner och sysselsättning i den skyddade sektorn var tämligen opåverkade.⁴² Samma snedvridande effekt hade trettioårsdepressionen. En byggnadsarbetare i Stockholm tjänade enligt avtal lika mycket som två metallarbetare. Arbetsgivarna krävde att bygglönerna skulle anpassas nedåt, vilket ledde till en allmän bygglockout under tio månader. Inför ett hot om en ytterligare upp-trappning antogs till sist ett medlingsbud med stora bygglönesänkningar.

Näringslivet och fackföreningsrörelsen hade ett gemensamt problem med en nyckfull, irrationell löneutveckling.⁴³

Rimligt rättvisa löner förutsätter att arbetsgivaren har styrkan att bjuda motstånd mot fackliga särintressen. Jag intervjuade en gång Metallordföranden Leif Blomberg, som ansåg att ”det värsta som finns är en svag arbetsgivare!” För fackliga reformister är detta en viktig insikt. En bred fackföreningsrörelse kan inte hållas ihop om solidariteten brister mellan arbetsgivarna. Vill facket rätta till irrationella löneskillnader måste de ha arbetsgivarna med på vagnen.

Året efter bygglockouten inleddes de kontakter som utmynnade i huvudavtalet. Den första motionen om solidarisk lönepolitik väcktes vid LO-kongressen 1936.

Peter A. Swenson beskriver de svenska arbetsgivarnas motiv för att tillgripa sympatilockouter:

They [the lockouts] gave organized capital in Sweden the ability to hammer unions into a shape that made them useful as partners in centralized regulation of labor markets. The leadership of the unions, closely tied to the Social Democratic party, was by no means fully resistant to movement in the direction employers wanted to go. What stood in their way was lack of control over

40 Schiller 1967: 227, 234.

41 Schiller 1967: 234–235.

42 Lundberg 1983: 42.

43 Swenson 2002: 120. Nyman 1947: 179–182.

decentralized militancy in the ranks. Consequently [...] labor leaders may have sometimes welcomed lockouts, or threats thereof. The rattling of employers' mighty sword gave them an ideologically respectable pretext to intervene against disruptive rank-and-file militancy.⁴⁴

SAF verkade för branschavtal med åtföljande fredsplikt, och fackföreningsrörelsen anpassade sig i eget intresse. I både centrala och lokala förhandlingar tjänade arbetarsidan på att företrädas av en gemensam organisation, ett industriförbund, i stället för av fyra eller sex yrkesförbund. Arbetsgivarna pressade facket att agera mer strategiskt och samordnat.

SAF ville begränsa arbetsersättningen till den kontanta lönen och motarbetade förmåner som subventionerade bostäder, odlingslotter och annat som gjorde löner svåra att jämföra. Det lade samtidigt huvudansvaret för den sociala tryggheten på det allmänna, vilket stämde med arbetarrörelsens reformidéer.⁴⁵

Vägen till Saltsjöbadsavtalet

När arbetsgivarna bejakade kollektivavtal och föreningsrätt hade de intresse av att fackföreningarna var representativa för de anställda och leddes av reformister, ”vanligt folk”, som ville ha goda relationer till förmän och arbetsgivare. Efter partisprängningen 1917 hade den radikala vänstern stort inflytande. LO-ledningen ville undvika en öppen brytning och avstod länge från att ta strid mot de militanta, men ABF, Brunnsviks folkhögskola och i synnerhet tidningen Fackföreningsrörelsen, med Sigfrid Hansson som redaktör, verkade för en långsiktig reformistisk skolning av medlemmar och förtroendevalda.⁴⁶ Efter Socialdemokraternas förlustval 1928 inledde LO en skoningslös kampanj mot kommunismen i de fackliga leden. I samma skede togs kontakter mellan SAF och LO i den så kallade arbetsfredskonferensen, som den nya högerregeringen hade inbjudit till. Dialogen gällde bland annat rationaliseringar med konsekvenser för personalen.⁴⁷ Theodor Adelswårds och F. E. Bergs strategi att göra facket till en partner visade tecken på framgång.

I samhällsdebatten ansågs den svenska arbetsmarknaden djupt problematisk, ingen kunde ana att den snart skulle bli ett internationellt föredöme. I riksdagen var tålmodet med arbetskonflikterna på upphållningen. Rätten för tredje man att erkännas som neutral och därmed fredad från stridsåtgärder var en tvistefråga. Skulle en oorganiserad anställd som vägrade lyda en facklig

44 Swenson 2002: 73–74.

45 Swenson 2002: 43.

46 Jansson 2012: 96–121.

47 Johansson 1989: 63–67.

blockad anses som neutral tredje man? Frågan tycktes olöslig, tredje mans rätt hamnade i ett dödläge, och det gjorde också samhällsfarliga konflikter.

På riksdagens begäran tillsatte regeringen en kommitté, kallad Mammututredningen, som i slutet av 1935 efterlyste en lösning i parternas egen regi. I andra hand föreslog man lagstiftning. Inte långt därefter började SAF och LO förhandla.

Arbetsgivarna var i mångt och mycket facketes vägvisare. Regler och praxis som SAF verkade för, sedan man bejakat föreningsrätten, tjänade i det långa loppet även de fackliga intressena. Det gällde rätten till sympatiåtgärder och centraliseringen av förhandlingar och avtal. Att LO efter storstrejken inledde en övergång från yrkesförbund till industriförbund var en anpassning till arbetsgivarna.⁴⁸ Även sådant som verkar antifackligt, som arbetsgivarnas ensamrätt att leda och fördela arbetet, var i praktiken inget problem, eftersom fackföreningsrörelsen var splittrad i fråga om industriell demokrati. Ett statligt kommittéförelslag 1923 om driftsnämnder i företag med minst 25 arbetare väckte motstridiga känslor inom LO. Diskussionen vittnade om en övervägande negativ inställning. Frågan drevs av politiker, främst Ernst Wigforss, men när kommittéförelslaget togs upp i en riksdagsmotion var intresset svagt, ingen yrkade bifall.⁴⁹

Decemberkompromissen 1906 förbjöd closed shop. Det var ingen stor facklig uppoffring, när arbetsgivarna samtidigt erkände föreningsrätten. Det var logiskt att dessa frågor löstes tillsammans. Svenska fackföreningar fick en stark medlemsutveckling utan obligatoriskt medlemskap.

Något som saknades i decemberkompromissen var ett anställningsskydd, utom då ett avskedande kränkte föreningsrätten. En del avtal innehöll regler om turordning vid nerdragningar, men på övergripande nivå var frågan olöst till 1938. Sedan 1909 hade SAF velat ha en gemensam, avtalad förhandlingsordning, och även den frågan löstes i Saltsjöbadsavtalet.

Enligt Westerståhl hade SAF "stor del i utbyggandet av arbetarsolidariteten".⁵⁰ Genom huvudavtalet blev LO mer jämställd med SAF som en samordnande kraft. Peter A. Swenson kommenterar:

Organized capital in Sweden wanted strong unions, and when they got them, they did not regret the consequences [---] Making virtue out of necessity, employers saw in the national unions a potential ally in securing managerial absolutism. [---] In the course of time, organized capital in Sweden acquired a distinct liking for the Social Democratic labor movement, at least in comparison to the alternative, including no unions at all.⁵¹

48 Westerståhl 1945: 45.

49 Schiller 1973: 322–329.

50 Westerståhl 1945: 58.

51 Swenson 2002: 76.

De ledande i SAF var inte i politisk mening progressiva, deras engagemang gällde företagen och Sveriges utveckling som industrination, men omständigheterna gjorde dem till den svenska arbetsmarknadsmodellens arkitekter.

Lagstiftning och samhällsinstitutioner var ännu 1938 borgerligt präglade. Lagen om kollektivavtal 1928 antogs av en borgerlig majoritet under högljutt motstånd från Socialdemokraterna och LO men blev snart allmänt accepterad.

President Roosevelts kommission 1938 tog särskilt intryck av två saker. Den ena var att det i Sverige inte förekom någon nämnvärd diskriminering av fackligt organiserade arbetare, vilket berodde på att arbetsgivarna hade accepterat att förhandla med starka fackföreningar. Det andra var att fackföreningarna inte krävde att arbetsgivare skulle pressa anställda att gå med i facket. ”The closed shop is not a significant issue in Sweden.”:

Although strikes and lockouts still occur in Sweden, they occur within the framework of a voluntary system of collective bargaining in which the settlement of differences by methods of persuasion rather than by force has become the order of the day.⁵²

Där syntesen av föreningsrätt och arbetets frihet aldrig kom till stånd – det stora flertalet länder – blev den ursprungliga antagonismen mellan arbetsgivare och fackföreningar bestående. Runtom i världen tar man för givet att företagen vill slippa förhandla med självständiga fackföreningar och ger vika bara på grund av hot om stridsåtgärder eller fackligt inspirerad lagstiftning. Facket har där långt färre medlemmar än i Norden, och strejker är ofta politiska protester mot budgetnedskärningar och strukturreformer.

Inte mycket tydde på att SAF och LO skulle kunna enas om nya spelregler. Ådalen 1931, byggkonflikten och striden i riksdagen om tredje mans rätt tycktes vittna om olösliga motsättningar. Men bakom fasaden växte insikten om gemensamma intressen, och hotet i Mammututredningen om en tvingande fredsagstiftning togs på allvar.⁵³

Huvudavtalet innehöll en förhandlingsordning för lokal och central tvistlösning. Möjligheten till fredlig uppgörelse skulle prövas innan man varslade om stridsåtgärder eller gjorde anmälan till Arbetsdomstolen. Tio paragrafer drog upp gränsen mellan tillåtna och otillåtna stridsåtgärder. En viktig nyhet gällde skyddsarbete under konflikter; en strejk fick exempelvis inte leda till att maskiner förstördes. Parterna inrättade Arbetsmarknadsnämnden, som skulle pröva bland annat om stridsåtgärder rörde viktiga samhällsfunktioner och vara skiljedomare i tvister om uppsägningar. Huvudavtalet var ett genombrott för anställningsskyddet. Tvister om avskedanden och turordning löstes

52 Report of the Commission on Industrial Relations in Sweden with Appendices, 1938.

53 Casparsson 1948: 444–445. Nycander 2008: 72–73.

sedan i praktiken genom förhandlingar; endast få sådana fall fördes vidare till Arbetsmarknadsnämnden.

Den hårdaste nöten var tredje mans rätt. Den gällde framför allt om oorganiserade anställda som utför blockerat arbete kunde räknas som neutrala och skyddas från fackliga repressalier. Huvudavtalet innehöll en elegant kompromiss. LO fick gehör för att den som utför blockerat arbete inte i något fall skulle räknas som neutral tredje man. Å andra sidan förbjöds all vedergällning när en konflikt avslutats. Krav på avbön och uthängning av osolidariska arbetare fick då inte förekomma. Kompromissen hade knappast kunnat växa fram i ett riksdagsutskott, bara parterna hade den rätta förstäelsen. Efter 1938 var strejk-bryteri aldrig ett allvarligt tvisteämne mellan SAF och LO.

LO uppmanade förbunden att anta huvudavtalet som kollektivavtal. I representantskapet var rösterna 65 mot 23. Till de missnöjda hörde främst byggnads- och transportarbetarna, de grafiska facken och hotell- och restauranganställda. Kommunisterna och syndikalister opponerade sig frenetiskt.⁵⁴

Även en kritiker av Saltsjöbadstraditionen som Sten Edlund, LO-jurist på 1970-talet och en tänkare bakom medbestämmandelagen, fann att huvudavtalet var "ett förnämligt aktstycke, sorgfälligt genomtänkt och utformat".⁵⁵

Självförstärkande medlemsutveckling

Hur påverkade det första verkstadsavalet och decemberkompromissen fackets medlemsutveckling? Vad säger jämförelser med andra länder? Turbulensen i samband med storstrejken och första världskriget gjorde alla siffror svårtolkade. Belysande är däremot utvecklingen under 1920-talet. Anders Kjellberg har jämfört de fackliga medlemsantalen i tolv länder, varav tio i Europa. Nivåerna är ofta inte jämförbara; vissa siffror avser endast industriarbetare, andra avser alla arbetare, alla löntagare eller alla arbetare utanför jordbruket. Det mest slående är att endast Sverige hade en markant ökning av andelen fackligt organiserade under 1920-talet: för industriarbetare från 41 till 63 procent och för samtliga arbetare från 31 till 45 procent. För arbetare i SAF-anslutna företag lär siffran vara väsentligt högre. Australien hade en ökning från 42 till 44 procent. Övriga länder hade minustal, flertalet höga sådana. Under 1930-talet var Sverige det stora undantaget, Tätpositionen behöll Sverige under lång tid.⁵⁶

En så markant skillnad mellan Sverige och omvärlden förklaras bäst av att de generella villkoren för facklig verksamhet var annorlunda här. Att både arbetsgivare och fackföreningar verkade för bred täckning av kollektivavtalen, att föreningsrätten skyddade fackligt aktiva arbetare mot repressalier, att

54 Westerståh: 1945: 206–207.

55 Edlund 1989: 53, 55, 66.

56 Kjellberg 1983: 50, 270.

förhandlingar branschvis lyfte bort ömtåliga tvister från den lokala arbetsplatsen – allt detta gynnade den fackliga organiseringen. Talrika strejker och lock-outer var inget hinder, konfliktrisen gjorde det tryggast att vara med i facket.

Även arbetsgivarförbunden växte. Vad gjorde ett oorganiserat företag när facket hotade med strejk? Antagligen tog man kontakt med SAF för att få konfliktunderstöd och förhandlingshjälp. Genom medlemskap blev företaget automatiskt bundet av det gällande kollektivavtalet, som föreskrev föreningsrätt. Det underlättade för facket att organisera alla eller de flesta anställda. Organisationerna på båda sidor växte i en självförstärkande kumulativ process.

Anders Kjellberg skriver att de motstående klassernas intressen inom vissa gränser kan sammanfalla, till exempel kring ökad ekonomisk tillväxt. Ibland kan det finnas en materiell grund för samarbete mellan arbete och kapital. ”Klasskampen är inte alltid ett nollsummespel...”⁵⁷ Inte alltid – men alltså oftast? I så fall borde arbetarna normalt önska sig att facket ska ha övertaget. Idealet är en motpart som förmår bjuda endast ett måttligt motstånd mot fackliga krav och påtryckningar. Mot detta står Metallordförandens erfarenhet att ”det värsta som finns är en svag arbetsgivare”. Om en arbetsgivare inte förmår bjuda motstånd får båda parter problem. Lättvunna segrar gynnar lättsinnet, kraven blir orealistiska, jobben äventyras.

Sverige avvek sedan 1905–06

I Amerika är arbetsgivarföreningar med uppdrag att förhandla en så gott som okänd företeelse, förhandlar gör man företagsvis. Eftergifter för facket medför kostnader, som kan försvaga företagets konkurrensläge. Amerikanska företag har sina viktigaste konkurrenter inom landet och känner inte som de svenska behovet av ett gemensamt ”märke”. De hanterar löner och arbetsvilkor som konkurrensmedel.

Flera forskare har hävdat att huvudavtalet 1938 var den svenska modellens födelse.⁵⁸ Det är en tankefigur som skymmer sikten bakåt till åren 1902–1906. Som USA-kommissionen fann 1938 var det mest påfallande i Sverige att parterna gemensamt bejakade både föreningsrätten och arbetets frihet. Det som gjorde Sverige mest olik andra länder fanns i det första verkstadsavtalet och decemberkompromissen. Det tog tid, men 1938 hade fackliga relationer utvecklats till ett uppenbart *win win*-spel.

Den svenska modellen har tolkats sociologiskt. Arbetarklassen var etniskt och religiöst homogen, och i Sverige fanns en tradition av fria sammanslutningar. Detta är i och för sig relevant, men det ger ingen ledtråd om man vill

57 Kjellberg 1983: 8–9.

58 Åmark 1994: 255–256. Kjellberg i TCO Tidningen 24/11, 2011.

förstå exempelvis hur ett land med exceptionellt många arbetskonflikter snabbt kunde övergå till mönstergill arbetsfred.

Referenser till arbetsrätten, till exempel standardverket av Axel Adlercreutz, är sällsynta i den sociologiskt inriktade forskningen. Diskussionen om tredje mans rätt under 1930-talet berörs på sin höjd i förbigående, trots att den ger en nyckel till förståelsen av det som hände 1938.

Hur mycket betydde föreningsrättens genombrott 1905–1906? En återkommande misstolkning är att arbetsgivarnas acceptans, redan tidigare, av kollektivavtal innebar ett erkännande av föreningsrätten. Klas Åmark skriver: "[N]är arbetsgivarna väl accepterat kollektivavtalssystemet, var steget in i organisationen litet för den enskilde arbetaren, som då inte behövde frukta repressalier från arbetsgivarna."⁵⁹ Så var det inte. Rätten att fritt avskeda var en av arbetsgivarnas huvudprinciper. Adlercreutz sammanfattar läget före decemberkompromissen:

Man var villig att släppa fram fackföreningarna till medinflytande, men blott beträffande arbetsvillkoren, icke i fråga om valet av arbetskraft... För fackföreningarna var det med hänsyn till arbetsgivarnas inställning av största vikt att förmå dessa att gå med på uttryckliga bestämmelser om föreningsrättsskydd.⁶⁰

Åmarks missuppfattning förringar decemberkompromissen, som gjorde föreningsrätten, hel och odelbar, rättsligt bindande.

I delar av arbetarrörelsens litteratur är decemberkompromissen en pinsamhet, något man helst inte talar om. Lars Olsson och Lars Ekdahl nämner den på några rader i översiktsverket "Klass i rörelse. Arbetarrörelsen i svensk samhällsomvandling". Uppgårelsen 1906 sägs visa att klassarbete av samma slag som i Danmark var en illusion. Huvudavtalet 1938 betecknas som "[d]enna första centrala partsöverenskommelse om arbetsmarknadens spelregler".⁶¹ Genombrottet 1905–1906 raderas.

SAF och LO ense om trygghetsreformer

Den svenska modellen konsoliderades under andra världskriget. Den kommunistledda Metallstrejken 1945, som blev ett misslyckande, avskräckte från nya öppna konflikter under lång tid.

Tore Sigeman har påpekat att Saltsjöbadsavtalet följdes av cirka tre decennier av "programmatisk passivitet från lagstiftarens sida".⁶² Det gällde den kol-

59 Åmark 1986: 83.

60 Adlercreutz 1954: 244–245.

61 Olsson & Ekdahl 2002: 35, 84.

62 Sigeman 1995: 18.

lektiva arbetsrätten, däremot inte veckoarbetstid, semester, sjukförsäkring med mera. Ibland var parterna överens om att låta lag och kollektivavtal komplettera varandra, till exempel i fråga om arbetarskyddet.

Peter A. Swenson har visat att SAF gillade besluten om folkpensionen 1913 och försäkringen mot arbetsolycksfall 1916. Enligt SAF var den sistnämnda mer gynnsam för arbetarna än motsvarande försäkring i något annat land och en välkommen lindring av företagens utgifter för skador. Ordföranden Hjalmar von Sydow menade att Tyskland under Bismarck hade visat värdet av socialförsäkringar, inte minst som en broms på emigrationen. SAF resonerade pragmatiskt, inte gammalliberal.⁶³

De ömtåligaste sociala bidragen gällde arbetslösa. Partsintressena kolliderade under 1920-talet, när offentliga bidrag kunde misstänkas fungera som konfliktunderstöd. Trygghetsfrågor vållade i allmänhet inga motsättningar mellan arbetsgivarna och arbetarrörelsen. Om den storpensionsreformen 1946 yttrade sig SAF och LO så likartat att Dagens Nyheter i en ledare gissade att det fanns en hemlig överenskommelse.⁶⁴ SAF deltog i regeringens förberedelser för sjukförsäkringsreformen 1955, som införde principen om ersättning för inkomstbortfall. SAF gav sitt fulla stöd, medan Högern röstade nej.

Flertalet arbetare hade ännu på 1950-talet endast folkpension, medan tjänstemän som regel hade inkomstrelaterade tilläggspensioner. I en folkomröstning hösten 1957 stod tre förslag mot varandra. I samtal med arbetsgivarna argumenterade LO:s ordförande Arne Geijer häftigt emot folkomröstningen. När resultatet förelåg – flest röster men inte majoritet för det socialdemokratiska förslaget – ansåg han att ”det är förfärligt vad politikerna kan ställa till”. Några veckor senare hoppades han fortfarande att LO och SAF tillsammans skulle hitta något sätt att få bort politikerna ur bilden, i vart fall när det gällde pensionssystemets närmare utformning.⁶⁵

Efter ett extraval till riksdagens andra kammare i juni 1958 antog riksdagen en lag om allmän tilläggspension (ATP) enligt socialdemokraternas riktlinjer.

Vad som särskilt hade oroat arbetsgivarna var fonderna i ATP-systemet. Kort efter extravalet besökte Arne Geijer SAF-chefen Bertil Kugelberg. Peter A. Swenson har tagit del av Kugelbergs minnesanteckningar från deras samtal. Geijer anförtror Kugelberg att han föredrog förhandlingar framför lagstiftning:

But the Social Democratic Party had irrevocably hijacked the issue, and carried on with legislation. Be that as it may, Geijer reassured Kugelberg, the labor confederation had exactly the same interest as Sweden's capitalists regarding how to administer the new pension funds, the issue that aroused employers' anxiety

63 Swenson 2002: 247–248.

64 Swenson 2002: 260–265.

65 Swenson 2002: 286.

the most. He kept Kugelberg up to date on his successful efforts to secure those interests.⁶⁶

Pensionsstriden lärde en ny generation politiker att det innanför SAF-LO-hägnen fanns rika möjligheter till partipolitisk profilering. Det lockade främst Socialdemokraterna, som vunnit mest, och Folkpartiet som förlorat mest.

SAF stod för solidaritet mellan arbetsgivare och övergripande kontroll över lönekostnader. Arbetsgivarintresset talade för centrala, helst samordnade löneförhandlingar och generella, skattefinansierade trygghetssystem. Swenson betecknar denna filosofi som *solidarism*. Alternativet är *segmentalism*, som är en stark arbetsgivartradition i Amerika. Segmentalister ser löner och anställningsförmåner som konkurrensmedel och väljer bort samverkan mellan företag i sådana frågor. Av liknande skäl föredrar segmentalister trygghetssystem i företagsregi framför statliga försäkringar. Det kan vara en naturlig hållning i ett land där det enskilda företagens hemmamarknad oftast är mångdubbelt större än den möjliga exporten. I Sverige är industriföretagens exportberoende så stort att behovet av gemensam kontroll över kostnaderna tar över.

Svenska arbetsgivares *solidarism* var därför mer ursprunglig än fackföreningsrörelsens solidariska lönepolitik. Båda erbjöd tankemodeller som gjorde att nyckelpersoner i SAF och LO kunde finna varandra.

När modellen bröts itu

Under ett kvartssekel efter 1945 var sysselsättningen och tillväxten hög och jämn. På 1960-talet blev den aktiva arbetsmarknadspolitiken, som både SAF och LO gillade, ett mönster för omvärlden. Samtidigt anmälde sig en rad problem: skillnader i sociala villkor mellan tjänstemän och arbetare, förhandlings- och strejkrätt för offentliganställda från 1965 och klasskampens återkomst i den politiska opinionen. Gruvstrejken vid statliga LKAB kring årsskiftet 1969–70 utlöste en störtflod av otillåtna strejker med åtföljande löneglidning inom främst industrin. Problemen fanns i huvudsak inom det kollektiva systemet, och traditionen bjöd att politikerna inte skulle blanda sig i.

Men staten som landets största arbetsgivare ledde budgivningerna i flera avtalsrörelser med början 1970, vilket starkt gynnade de lågavlönade och gav impulser till breda kostnadshöjningar. Inflationen drev upp marginalskatterna, vilket regeringen försökte kompensera genom ”statlig inkomstpolitik”: överenskommelser mellan regeringen och löntagarsidan om återhållsamma lönehöjningar i utbyte mot skattelättnader. Det fungerade inte alls, på det sättet gick det inte att styra lönebildningen.⁶⁷

66 Swenson 2002: 268.

67 Nycander 2002: 152–159.

En lärdom av 1950-talets pensionsstrid var att det parti som väcker en populär löntagarfråga har chansen att vinna ett val. I början av 1970-talet hotades det fackliga områdets autonomi av konkurrensen mellan främst Socialdemokraterna och Folkpartiet om sådant som av tradition hörde hemma hos arbetsmarknadens parter: framför allt anställningsskydd och medbestämmande.

I Makten över arbetsmarknaden ägnade jag hundra sidor åt tillkomsten av den nya kollektiva arbetsrätten under 1970-talet, då ett mellan parterna neutralt regelverk ersattes av en maktlagstiftning, som ensidigt gynnade facket. Sedan länge pågick en diskussion om företagsdemokrati och brister i arbetsmiljön, men LO var försiktig och angelägen att ha kvar förtroendekontraktet med arbetsgivarna, medan Olof Palme internt efterlyste ”en direkt konflikt med storföretagsamheten”.⁶⁸ Den för framtiden viktigaste frågan gällde anställningsskyddet, där SAF och LO sedan 1938 var överens om en lösning genom avtal och bestämt avvisade folkpartimotioner om lagstiftning ännu så sent som 1968. Under Olof Palme som ny statsminister 1969 tillsatte regeringen en utredning med uppdraget att föreslå en lag om anställningsskydd. I den frågan pågick en maktkamp bakom kulisserna mellan regeringen och LO. Först sedan utredningen lagt fram ett lagförslag 1973 tog LO tydligt ställning för lagstiftning.

Min bild av åsiktskonflikten mellan LO och regeringen bekräftades några år senare av ett förut okänt dokument. I sin Palmebiografi berättar historikern Kjell Östberg att han i State Departments arkiv i Washington funnit en märklig diplomatrapport:

Den amerikanske ambassadören rapporterar hösten 1965 hem till Washington att LO-ordföranden Arne Geijer anförtrott honom ”med låg röst... att fackföreningsrörelsen i Sverige inte ville att Palme skulle ta över ledarskapet i partiet. Det skulle inte vara bra för det svenska systemet att skapa kompromisser mellan fack och arbetsgivare och även regeringen – det skulle i själva verket vara svårt att få den svenska modellen att fungera under Palme”.⁶⁹

Vad fruktade Geijer, närmare bestämt? Troligen att Palme som partiledare och statsminister skulle politisera frågor inom det fackliga reviret och kanske även ta kommandot över opinionsbildningen på arbetsplatserna. LO skulle ha svårt att tacka nej till arbetarvänlig lagstiftning, även om den äventyrade det goda samspillet med SAF och bröt mot fackliga prioriteringar. Det var också så det blev.

Från 1973 ändrades LO:s hållning, Relationen till arbetsgivarna tycktes inte längre viktig, i stället gällde det att vinna så stora fördelar som möjligt genom lagstiftning. Litet senare föreslog man socialisering på bred front genom löntagarfonder – utan att konsultera partiledningen. Man anar ett

68 Nycander 2002: 301.

69 Östberg 2008: 378.

samband. Palme fick det han internt hade efterlyst – en direkt konflikt med storföretagsamheten.

Under drygt ett kvartssekel föll Sverige från fjärde till artonde plats i OECD:s rankinglista över BNP per capita.⁷⁰ Hög inflation, svag utveckling av produktiviteten, snabb tillväxt av offentlig sektor och sociala transfereringar, underskott i bytesbalans och statsfinanser, bittra motsättningar inom och mellan de två sfärerna, den politiska och den fackliga – allt vittnade om att den svenska modellen var i upplösning.

En ny start, brett förankrad och lyckosam

Vad var specifikt svenskt i det som utspelade sig mellan gruvstrejken och 500 procents ränta 1992?

En indikation på vad som blivit fel ges av de åtgärder som under 1990-talet fick Sveriges ekonomi på fötter. Flera av dem rörde inte arbetsmarknaden, till exempel riksdagens nya budgetordning, nedskärning av bostadssubventioner, vidgat ansvar för Riksbanken och väsentligt krympta pensionsåtaganden. Viktiga mål var låg inflation och balans i de offentliga finanserna. Sådant har många länder gjort och även lyckats med. I Sverige hade det inte varit möjligt om inte parterna dessutom hade reformerat lönebildningen och återskapat en fungerande förhandlingskultur. Det kollektiva systemet var starkare än på andra håll och hade i det längsta blockerat en ”normal” krispolitik med stabilt penningvärde som centralt mål. Det fanns i Sverige mer kraft än på andra håll bakom motstridiga krav i fördelningsfrågor och mindre acceptans av arbetslöshet.

Sönderfallet under 1970- och 80-talen rörde sig om vilda strejker satta i system, hög löneglidning, följsamhetsgarantier, sammankoppling av löneavtal och skattelättnader, underskott i offentliga finanser och bytesbalans, inflation och devalveringar. Under 1980-talet var konjunkturerna gynnsamma, men produktiviteten i Sverige ökade med endast 1,5 procent om året, medan lönekostnaderna steg med 7 procent.⁷¹ LO hade brutit förtroendekontraktet från 1938. Att politikerna tvingade statsägda företag att utträda ur SAF var en fientlig markering. Allt sammantaget fick arbetsgivarna att ge upp de samordnade löneförhandlingarna och dra tillbaka sina företrädare i styrelser för verk och myndigheter. Därmed förlorade också LO och TCO sina styrelseplatser.

Lärdomen är att starka partsorganisationer är en nationell tillgång bara om de är någorlunda samstämda. På 1970-talet blev den svenska modellen ett handikapp. Om de fackliga parterna varit väsentligt svagare hade Sverige klarat 1970- och 80-talens påfrestningar lika bra som jämförbara länder i Europa.

70 Lindbeck 1998: 39. Den uppmätta perioden var från 1970 till 1997.

71 De Geer 2007: 80.

Efter regeringens misslyckade ”stopp-paket” 1990 var det tydligt att den onda cirkeln inte kunde brytas utan de fackliga parternas medverkan på alla beslutsnivåer. Enligt en idé av den nye finansministern Allan Larsson utsåg regeringen en erfaren ämbetsman, Bertil Rehnberg, till ordförande i en kommission med uppdraget att förhandla med samtliga avtalslutande parter. Som bisittare hade han en grupp erfarna förhandlare. Allt skulle ske frivilligt. Efter en grundlig analys av möjliga lösningar lyckades kommissionen få drygt hundra partsorganisationer att enas om en samordnad, detaljerad lönerreglering. Hela arbetsmarknaden omfattades, nya avtal skulle gälla från januari 1991 till mars 1993 och ge alla grupper likvärdigt utfall. Förhandlingsgruppen fick skriftliga löften från storföretagen i dagligvaruhandeln (ICA, KF, Dagab) att inte höja priserna, om leverantörerna gav samma löfte. Man enades om att avstå från lokala löneförhandlingar under första avtalsåret. Allt skedde frivilligt, men avgörande var att arbetsgivarna vägrade gå med på krav utanför den uppdragna ramen. Löneökningstakten föll från tio procent till tre procent.⁷²

Det var storartat men löste bara det akuta problemet. Nästa uppgift blev att skilja regeringsmakten från partsrollen som arbetsgivare. Det skedde 1994 enligt förslag av en kommitté ledd av förre SAF-chefen Lars-Gunnar Albåge på uppdrag av finansministern Anne Wibble. Statens Arbetsgivarverk ersattes av en myndigheternas arbetsgivarförening, Arbetsgivarverket, som självständigt skulle svara för statens arbetsgivarintresse i förhandlingar.

Ett tredje genombrott var industriavtalet 1997, som skapade en ny förhandlingsmodell i den privata sektorn. Initiativet kom från den fackliga sidan. Deltagare var sju fackförbund och tolv arbetsgivarförbund, som tillsammans tecknade avtal för 45 procent av SAF-området. Ett antal personer gavs medlingsuppdrag som opartisk ordförande, och parterna inrättade ett ekonomiskt råd.⁷³ Exportindustrins parter såg ett hopp för den svenska modellen. Arbetsarnas lönesystem gjordes mer likt tjänstemännens, vilket nästan eliminerade löneglidningen.

År 2000 inrättades Medlingsinstitutet, en myndighet med uppdrag att verka för en väl fungerande lönebildning. Idén är att den konkurrensutsatta industrin ska vara löneledande.

Sammantaget var dessa förändringar omvälvande, och lönebildningen har aldrig fungerat bättre än under de år som gått. Reformerna genomfördes i ett sent skede när alla var medvetna om krisen. Det kollektiva systemets ursprung 1970–90 hade gjort det omöjligt för regering och riksdag att få balans i ekonomin med traditionella metoder. När regeringen försökte styra lönebildningen svarade facket med att försöka styra den ekonomiska politiken genom

72 Elvander 1997: 19–21. Rehnberg 1999: 276–284.

73 De Geer 2007: 142–145.

att ställa villkor för måttfulla avtal. Båda misslyckades. Ingen har beskrivit denna destruktiva relation bättre än finansministern 1982–90 Kjell-Olof Feldt.

Den svenska modellen låg under tjugo år i vägen för effektiva åtgärder mot inflation, underskott och svag tillväxt. Många drog slutsatsen att kollektivavtal tillhör det förgångna och bör ersättas av personliga anställningsavtal och marknadsstyrda löner. Att den konkurrensutsatta sektorn valde att i stället restaurera det kollektiva systemet binder samman 1990-talet med åren kring 1905. Den internationella konkurrensen har skapat en starkare gemenskap mellan arbetsgivare och fackföreningar inom exportindustrin än i skyddade branscher.

Litteraturen om den svenska modellen låter sig knappast överblickas. Det är ändå slående hur litet svenska forskare beaktat viktiga förutsättningar.

- Sveriges litenhet och snabbheten i förloppet från rösträttsstrejken 1902 till decemberkompromissen 1906,
- den konkurrensutsatta industrins behov av en bred lönereglering,
- liberalernas konsekventa veto mot tvingande lagstiftning om kollektiva relationer så länge arbetarna saknade full rösträtt,
- vikten av uppgörelserna 1905 och 1906 som grundval för en nationell rättsuppfattning,
- båda parter motstånd mot underbudskonkurrens,
- självförstärkande kumulativ medlemsökning på ömse sidor, när både SAF och LO verkade för kollektivavtal

Detta sammantaget ger den huvudsakliga förklaringen till att det fackliga systemet blev starkare och mer autonomt än i andra länder och till att kapital och arbete under långa perioder haft en *win-win*-relation. Om den helhetsbilden inte är klart uppfattad förstår man inte betydelsen av traditionsbrottet under 1970-talet, när en opartisk fredsflagstiftning och parternas gemensamma regelverk trängdes åt sidan av ensidig maktlagstiftning och statlig inkomstpolitik. Hur det kollektiva systemet försvagades visar sig i frånvaron av organisationer med övergripande förhandlingsuppdrag. LO-förbundens svaga medlemsutveckling vittnar om samma sak.

Anders L. Johansson har i en studie av den svenska modellen funnit att ”fackföreningsrörelsen, ofta tillsammans med socialdemokratin, intar en mer framskjuten position, medan arbetsgivarna och SAF i högre utsträckning intar rollen som mottagare av de idéer och krav som framförts, idéer och krav som arbetsgivarsidan sedan eftersträvat att integrera med sina föreställningar om vad som är företagets bästa”.⁷⁴ Den rollfördelningen var en naturlig följd av att

74 Johansson 1989: 224.

arbetsgivarna hade bestämmanderätten i företagen. Det var en del av strategin att visa öppenhet för motpartens idéer och att aldrig triumfera över facket, aldrig tävla med facket om att framstå som den dynamiska parten.

Minnet är kort i politiken, och få av dagens beslutsfattare och debattörer har en realistisk uppfattning om kriser som ligger ett kvartssekel eller mer bakom oss. Många förknippas 1970- och 80-talen främst med sociala framsteg, som också var en del av perioden. Kontrasten mellan Saltsjöbadstraditionen och politiken från 1970 till 1990 borde ändå vara en viktig del av vårt historiska medvetande.

Det kollektiva systemet är i sig varken socialdemokratiskt eller borgerligt. Fria företag och fria organisationer i det civila samhället enades om regler om tvister i arbetslivet. Det skedde i Sverige när den ekonomiska liberalismen var som starkast, och det system som växte fram fick sin prägel av förhärskande borgerliga värderingar. Samtidigt gav det starka incitament för organisering av arbetarklassen. Det var ett exempel på vad Friedrich Hayek kallat ”en spontan ordning”.

Litteratur

- Adlercreutz, Axel, 1954. *Kollektivavtalet. Studier över dess tillkomsthistoria*. Gleerup.
- Berg, Jan O., 2011. *På spaning efter en svensk modell. Idéer och vägval i arbetsgivarpolitiken 1897–1909*. janberg@algonet.se
- Carlsson, Ingvar, 2003. *Så tänkte jag*. Hjalmarson & Högberg.
- Casparsson, Ragnar, 1947 o. 1948. *LO under fem årtionden. 1898–19623, Del I och 1924–1947, Del II*. Tryckeri AB Tiden.
- Childs, Marquis, 1936. *Sweden: The Middle Way*. Yale University Press.
- De Geer, Hans, 1992. *Arbetsgivarna. SAF i tio decennier*. Svenska Arbetsgivareföreningen.
- De Geer, Hans, 2007. *Från den svenska modellen till Svenskt Näringsliv*. Ratio.
- Edlund, Sten, 1989. ”Saltsjöbadsavtalet i närbild”, i Edlund, Sten (red.) *Saltsjöbadsavtalet 50 år. Forskare och parter begrundar en epok 1938–1988*. Arbetslivscentrum.
- Elvander, Nils, 1997. *The Swedish Bargaining System in the Melting Pot*. Arbetslivsinstitutet.
- Jansson, Jenny, 2012. *Manufacturing Consensus. The Making of the Swedish Reformist Working Class*. Uppsala universitet.
- Johansson, Anders L., 1989. ”Saltsjöbadspolitikens förhistoria”, i Edlund, S. (red.) *Saltsjöbadsavtalet 50 år. Forskare och parter begrundar en epok 1938–1988*. Arbetslivscentrum.
- Kjellberg, Anders, 1983. *Facklig organisering i tolv länder*. Arkiv Förlag.
- Kjellberg, Anders 2001. *Fackliga organisationer och medlemmar i dagens Sverige*. Andra upplagan. Arkiv Förlag.
- Lindbeck, Assar, 1998. *Det svenska experimentet*. SNS Förlag.

- Lindbom, Tage, 1938. *Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare utveckling*. Landsorganisationen.
- Lindgren, John, 1938. *Svenska metallindustriarbetareförbundets historia. Band 1. 1888–1905*. Tryckeriaktiebolaget Tiden.
- Lundberg, Erik, 1983. *Ekonomiska kriser förr och nu*. Studieförbundet Näringsliv och Samhälle.
- Nycander, Svante, 1972. *Kurs på kollision. Inblick i avtalsrörelsen 1970–71*. Askild & Kärnekull.
- Nycander, Svante, 2002. *Makten över arbetsmarknaden. Ett perspektiv på Sveriges 1900-tal*. SNS Förlag.
- Nycander, Svante, 2005a. *Från värdeteori till välfärdsteori*. SNS Förlag.
- Nycander, Svante, 2005b. "Vänsterpressen om fackföreningarna", i Kleberg, Olof (red.), *Stridsfrågor och stilbildare. Liberal Press i 100 års samhällsdebatt*. Uppsala Publishing House.
- Nycander, Svante, 2010. *Sist in först ut. Las och den svenska modellen*. SNS Förlag.
- Nyman, Olle, 1947. *Svensk parlamentarism 1932–1936*. Almqvist & Wicksell.
- Olsson, Lars & Ekdahl, Lars, 2002. *Klass i rörelse. Arbetarrörelsen i svensk samhällsomvandling*. Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.
- Rehnberg, Bertil, 1999. *Till arbetsmarknadens förfogande. En personlig skildring av den svenska arbetsmarknadens utveckling*. Hjalmarson & Högberg.
- Schiller, Bernt, 1967. *Storstrejken 1909. Förhistoria och orsaker*. Akademiförlaget.
- Schüllerqvist, Bengt, 1992. *Från Kosackval till frihandel. SAP:s väg till makten. (1928–33)*. Tiden.
- Schön, Lennart, 2000. *Tillväxt och omvandling under två sekel*. SNS Förlag.
- Sigeman, Tore, 1997. *Arbetsrätten. En översikt av svenskrätt med europarätt*. Norstedts Juridik.
- Simonson, Birger, 1989. "Den långa vägen till Saltsjöbaden", i Edlund, S. (red.), *Saltsjöbadsavtalet 50 år. Forskare och parter begrundar en epok 1938–1988*. Arbetslivscentrum.
- Stråth, Bo, 1998. *Mellan två fonder. LO och den svenska modellen*. Stockholm.
- Swenson, Peter A., 2002. *Capitalists against Markets. The Making of Labor Markets and Welfare States in the United States and Sweden*. Oxford University Press.
- Söderpalm, Sven Anders, 1980. *Arbetsgivarna och Saltsjöbadspolitiken*. Svenska Arbetsgivareföreningen.
- Westerståhl, Jörgen, 1945. *Svensk fackföreningsrörelse. Organisationsproblem. Verksamhetsformer. Förhållande till staten*. Tidens förlag.
- Åmark, Klas, 1994. *Vem styr marknaden? Facket, makten och marknaden 1850–1990*. Tidens förlag.
- Åmark, Klas, 1986. *Facklig makt och fackligt medlemskap. De svenska fackförbundens medlemsutveckling 1890–1940*. Arkiv förlag.
- Östberg, Kjell, 2008. *I takt med tiden. Olof Palme 1927–1969*. Leopard Förlag.
- Landsorganisationen, 1951. *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen*.
- Landsorganisationen, 1971. *Demokrati i företagen. Rapport till LO-kongressen 1971*.
- Report of the Commission on Industrial Relations in Sweden with appendices, 1938.
- SOU 1990:44. *Demokrati och makt i Sverige*. Slutrapport från Maktutredningen.

Kausalitet inom samhällsvetenskapen

En fallstudie av nazistiska partiframgångar i Tärendö kommun

Tage Alalehto

Abstract

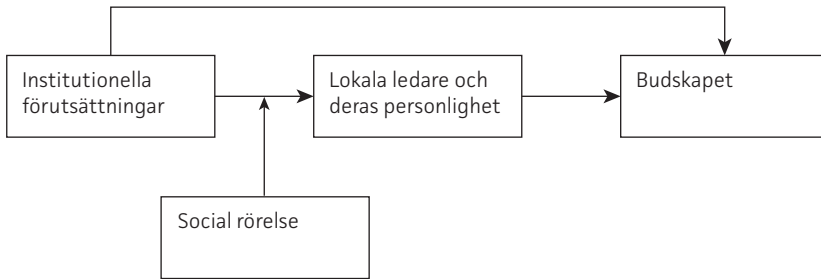
The article's purpose is to discuss causality in the social sciences. More specifically, causality as the relationship between the necessary and sufficient conditions in order to derive why A, B, C ... n cause Z. Its empirical focus is the 1934 Tärendö municipal election within which the Swedish Nazi party received 30.8 percent of the vote as compared to surrounding municipalities where it received less than 4 percent of the vote. Its analytical foci are the necessary and sufficient conditions behind a historical event, as referred to by the so-called INUS model, derived from a number of formal logical rules (above all the rule of contraposition). In Tärendö, in contrast to surrounding communities, a number of socially prominent people (the forester, doctor, priests and farmers) supported the Nazi message and there was no established social-democratic alternative, besides a communist party, and only weakened bourgeois partial alternatives that formed a defense against Nazism.

Detta är en artikel vars syfte är att diskutera kausalitet inom samhällsvetenskapen. Mer specifikt, kausalitet förstådd som relationen mellan nödvändiga och tillräckliga villkor i syfte att härleda varför och hur A, B, C ... n orsakar Z. Artikeln tar sitt empiriska avstamp i ett illustrerande fall: kommunalvalet i Tärendö 1934 där det nazistiska partiet erhöll hela 30,8 procent av väljarna och fortsättningsvis 25 procent vid 1936 års Riksdagsval samt 12,9 procent vid 1944 års Riksdagsval. Samma parti hade under samma tidsperiod ett väljarunderlag på mindre än fyra procent till inget alls i de omkringliggande kommunerna. Nazistpartiet i Pajala kommunalval 1934 fick t.ex. 3,6 procent, 2,25 procent vid 1936 års Riksdagsval samt 1,8 procent vid 1944 års Riksdagsval. I de två omkringliggande kommunerna Korpilombolo respektive Junosuando fick nazistpartiet vid 1934 års kommunalval 0 procent, vid 1936 års Riksdagsval endast 0,1 procent respektive 1,2 procent och vid 1944 års Riksdagsval 0,16 procent respektive 0,8 procent (Stads- och Kommunfullmäktigevalen 1934-1938; SOS Riksdagsmannavalen 1936, 1944).

Tage Alalehto är verksam vid Sociologiska institutionen, Umeå universitet.
E-post: tage.alalehto@umu.se

Artikeln är en fördjupning av ett tidigare komparativt arbete där Johansson & Alalehto (2017) diskuterar de principiella skälen till varför just Tärendö kommun utvecklar ett så brett stöd för nazismen jämfört med det mycket låga stöd som nazismen får i Pajala kommun (som ligger endast 4,5 mil från Tärendö) trots alla strukturella likheter i övrigt mellan kommunerna ifråga om näringsliv, arbetsmarknad, religion och språkfrågan (att tala svenska) och försvenskningens arbetet (att lära sig svenska seder och bruk) vid denna tid.

Johansson & Alalehto kommer fram till att det som skiljer kommunerna åt och som utgör underlaget för varför nazismen växer i Tärendö men inte i Pajala är de samhällsbärande personerna med sin specifika biografi, där det politiska budskapet, i samklang med den partipolitiska rörelsen, ledde till ett betydande stöd för nazismen. Detta enligt följande modell:

Modellen beskriver två huvudsakliga scenarier till varför nazistpartiet får sitt väljarunderlag. Den översta pilen (från institutionella förutsättningar till budskapet) beskriver väljare som appelleras direkt av budskapet därför att de enbart hör samman en viss typ av information som talar mot de etablerade partierna som protestform (de etablerade partierna anses t.ex. som handlingssvaga eller att de står för en elitistisk eller kommunistisk hållning etc) och som talar för deras materiella villkor (näringsinriktning, arbetsmarknadsställning, inställning i språkfrågan etc.) (Lindström, 1983; Morgan, 2003). Den andra pilen som representeras av en modererande faktor (partiet som social rörelse) och medierande faktor (lokala ledare...) står för den huvudsakliga tendensen i väljarunderlaget. Modellen anger genom det andra scenariot två mekanismer till hur institutionella förutsättningar hänger samman med budskapet, dvs. två mekanismer som anger processen bakom sambandet mellan de två variablerna (institutionella förutsättningar och budskap) (Baldwin, 1990; O'Loughlin, Flint & Anselin, 1994). Men frågan kan knappast anses uttömd därmed. Johansson & Alalehto (2017) diskuterar i sin artikel att även om de lokala ledarna genom sin personlighet och biografi är karismatiska så kan de knappast bära hem budskapet om de inte i något avseende har en social rörelse som backar upp deras samhällsställning och deras karismatiska biografi hos medborgarna. Det lär i annat fall inte bli mycket mer än substanslöst prat och lite verkstad av det hela. Men den sociala rörelsen i sig är inte heller tillräcklig, därför att om det inte finns tillräckligt starka lokala

ledare med tillerkänd karismatisk biografi, då finns det ingen som är resursstark nog att föra fram rörelsens politiska budskap och då lär den eventuella politiska framgången stanna vid det första scenariots inriktning. Så den sociala rörelsen och det lokala ledarskapet är i en kausal mening ekvivalenta: Social rörelse om och endast om Lokalt ledarskap och Lokalt ledarskap om och endast om Social rörelse, dvs. $p \leftrightarrow q$ & $q \leftrightarrow p$. Däremot behöver inte alltid den sociala rörelsen vara ständigt närvarande för medborgarna för att förankra budskapet, medan det lokala ledarskapet måste vara närvarande för att trumma igenom budskapet hos medborgarna. Det ger då skillnaden att den sociala rörelsen är en modererande faktor medan det lokala ledarskapet är en medierande faktor.

Fallbeskrivningen¹

Tärendö och Pajala byar är två gamla samhällen. De bildades under 1600-talets början med en agrar näringsstruktur som bas och de erhöll kommunal politisk självständighet under 1880-talet. Vid ingången till 1930-talet präglades bägge samhällena av olika modernistiska samhällsstrukturer, det gällde partipolitisk representation, etablerandet av industriell arbetsmarknad, kommunala tjänster i form av lärare, vård och omsorg samt inte minst försvenskningsarbetet, även kallad språkfrågan (att lära befolkningen svenska seder och svenskt språk). Utöver dessa institutionella förutsättningar återfanns de traditionella inslagen av agrar näringsverksamhet och Laestadianismen (en till Statskyrkan ansluten frireligiös väckelserörelse).

Tabell 1: Folkmängd efter näringsgren, Tärendö och Pajala 1930 och 1940. Absoluta tal och procent.

Näringsgren	Tärendö	Pajala
1930		
Jordbruk	1607 (81 %)	3628 (75 %)
Industri/Hantverk	159 (8 %)	450 (9 %)
Handel	80 (4 %)	192 (4 %)
Husligt arbete	24 (1 %)	56 (1 %)
Övriga	71 (4 %)	297 (6 %)
Samtliga	1982 (100 %)	4850 (100 %)
1940		
Jordbruk	1842 (83 %)	4653 (74 %)
Industri/Hantverk	144 (7 %)	612 (10 %)
Handel/Infrastruktur	91 (4 %)	389 (6 %)
Förvaltning/Fria yrken	77 (3 %)	322 (5 %)
Husligt arbete/Övrigt	60 (3 %)	280 (4 %)
Samtliga	2214 (100 %)	6256 (100 %)

Källa: SOS: Folkräkningen den 31 dec. 1930 III Folkmängd efter yrke, inkomst och förmögenhet, 1 avd. och SOS Folkmängden den 31 dec. 1940 III Folkmängd efter yrke.

1 Om inget annat anges är källmaterialet hämtat från Johansson & Alalehto (2017).

Som vi kan se ur tabell 1 så var Tärendös befolkning något större i näringsgrenen jordbruk i förhållande till Pajalas befolkning, men i övrigt var fördelningen av näringsverksamhet relativt likvärdig mellan samhällena. Ur försörjningssynpunkt var bägge samhällena fattiga. Av de jordbruk som fanns i Tärendö 1934 hade 99 procent och 94 procent i Pajala inte tillräckligt med odlad jord samt för få kreatur att klara den undre gränsen för att hushållet skulle försörja sig på enbart jordbruk. Det ledde till att hushållet måste komplettera med skogsarbete (Lundmark, 1985; SOS, Jordbruk och Boskapskötsel år 1920). Till detta tillkom att båda samhällena hade en betydande mängd inhysingar och backstugusittare, dvs. ett befolknings-skikt som var i absolut mening fattiga (Alalehto, 2001; Lundmark, 1985).

Det vi också kan se ur tabellen är att Tärendö inte ens gång var hälften så stor som Pajala ur befolkningssynpunkt. Det här borde förstås ha betydelse. En känd sociologisk tes av Emile Durkheim (1966) säger att ju mer ett samhälle växer i volym och minskar sin täthet (sociala kontroll), desto större blir vikten av social sammanhållning (social integration) för att undvika konflikter. I ett samhälle som inte växer anmärkningsvärt i volym och inte heller minskar sin täthet borde risken för konflikter vara låg. Detta är inte fallet när det gäller Tärendö och Pajala. De utvecklas i precis motsatt riktning mot Durkheims tes.

Konfliktnivån tar sitt konkreta uttryck i den politiska agendan. I Tärendö fick det kommunistiska partiet vid 1934 års val 31,6 procent; Högerpartiet 37,5 procent medan övriga partier Socialdemokrater, Bondeförbundet och Folkpartiet fick noll procent. Vid 1936 års Riksdagsval fick Socialdemokraterna endast 50 röster vilket gav 8,8 procent, men till 1944 års Riksdagsval hade Socialdemokraterna vuxit till 23,4 procent. I motsatt riktning gick Högerpartiet som tappade från 37,5 procent kommunalvalet 1934 till 26,1 Riksdagsvalet 1936 till 18,9 procent Riksdagsvalet 1944. Men ännu sämre gick det för Bondeförbundet som fick noll procent (1934), 12,8 procent (1936) och endast 1,3 procent vid 1944 års Riksdagsval, samtidigt blev kommunisterna största parti 31,6 procent (1934) till 44 procent (1936) till 40 procent (1944) (Stads- och Kommunfullmäktigevalen 1934-1938; SOS Riksdagsmannavalet 1936, 1944).

I Pajala tappade Högerpartiet, från 48,6 procent i kommunalvalet 1934 till 1936 års Riksdagsval (31,9 procent) till 1944 års Riksdagsval (26,5 procent) samtidigt som socialdemokraterna gick från 19,7 procent (1934) till 28,4 (1936) till 29,9 procent (1944). Samtidigt som kommunisterna gick framåt från 27,8 procent (1934) till 32,9 (1936) till 34 procent (1944). Bondeförbundet fick noll procent 1934, 8,4 procent vid 1936 års Riksdagsval och 5,6 procent vid 1944 års Riksdagsval. Folkpartiet fick i bägge kommunerna 1934 noll procent och var vid bägge Riksdagsvalen mycket små, under 2 procent (Stads- och Kommunfullmäktigevalen 1934-1938; SOS Riksdagsmannavalet 1936, 1944). Sammanfattningsvis kan man säga att Tärendö var ett mer polariserat samhälle – endera var man kommunist eller så var man nazist; i motsats till Pajala som hade mer reformvänliga inslag i sin politiska agenda.

När det gällde språkfrågan var den lika påtaglig i Tären­dö som i Pajala (vilket för övrigt gällde hela Tornedalen). Andelen 'finnar' var 88,4 procent i Tären­dö och 78,1 procent i Pajala enligt 1930 års språkutredning . Alltså var en betydande andel enbart finsktalande (Slunga, 1965; Tarkiainen, 1993). Den religiösa tillhörigheten var för bägge samhällena Laestadianismen (vilket också gällde hela Tornedalen). Det fanns ingen annan tillräckligt konkurrerande religiös riktning av något slag (Lundmark, 1985). När det gällde det utbredda finska språkbruket och Laestadianismen så bör vi ha i minnet att dessa två faktorer var kulturellt sammansatta. Språkbruket inom själasörjan­det och i hushållen var traditionellt finska, att använda svenska ansågs allmänt som syndig högmod. Det var att göra sig förmer (Elenius, 2001; Suo­linna, 1971, 1976) Detta sammansatta uttryck uppfattades av myndigheterna som en försvagning av den svenska nationalitetskänslan, vilket sågs som ett problem utifrån både försvarspolitiska och industripolitiska skäl. Det ledde till att skolväsendet bedrev sin undervisning på svenska som i sin tur bidrog till att delar av befolkningen ansåg sig överkörda i sitt kulturella uttryck av staten (Alalehto, 2001).

En stor skillnad mellan de två samhällena var dock engagemanget från samhällsbärande personer. Redan år 1930 rekryterades en provinsialläkare till Tären­dö som sympatiserade och var medlem i den då uppåtstigande nazis­tiska rörelsen. Denne person var verksam till 1933 innan han flyttade till Öje­byn utanför Piteå. Denne person bekantade sig relativt omgående med Tären­dös högre sociala skikt, däribland förre kommunfullmäktiges ordförande och dennes son kronojägaren som vid tillfället var kommunfullmäktiges ordfö­rande och hade en betydande ekonomisk ställning i skogsbruket. Det är inte känt exakt när kronojägaren blev medlem i Svenska Nationalsocialistiska Par­tiet (SNSP), men att han 1934 blev avdelningschef i det Nationalsocialistiska Arbetarpartiet/Svensk Socialistisk Samling (NSAP/SSS) är klart. Kronojägaren övertygade i sin tur ospecificerat två-tre respekterade storbönder i byn och fick ytterligare stöd för sin sak genom Domkapitlets tillsättande 1940 av en präst som var medlem i NSAP/SSS (Alalehto, 2001).

Rekryteringen av dessa samhällsbärande personer uppmärksammades rela­tivt omgående av den partipolitiska rörelsen. Våren 1934 besöktes hela Torne­dalen, men i huvudsak Tären­dö, av Birger Furugård, ordförande i SNSP (Svensk Nationalsocialistisk Tidning, 28/4 1934), och under sommaren samma år besöktes framför allt Tären­dö av en nazistisk partifunktionär och lite senare av partiledaren för NSAP/SSS, Sven-Olov Lindholm (som för övrigt kom att besöka Tären­dö inte mindre än åtta gånger fram till 1944) (Alalehto, 2001). Lindholm beskriver i sin dagbok att han höll sina föredrag i regel inför 150 personer. Det ska sägas att kopplingen mellan kronojägaren och Lindholm inte bara var av politiskt slag utan också av det mer personliga slaget; Lindholm besökte så sent som 1969 något år innan sin bortgång kronojägaren privat i Tären­dö. Ett

liknande samhällsbärande skikt för den nazistiska saken finns inte omnämnd i Pajala (Lundmark, 1985), eller för den delen i övriga Tornedalen.

Det är inte känt exakt vilket politiskt budskap som förmedlades av funktionärerna eller av partiets lokala företrädare, även om man kan anta att det anti-kommunistiska budskapet borde stått högt i kurs eftersom det kommunistiska partiet hade en stark och högljudd förankring hos medborgarna (Rydenfelt, 1954). Det förekom många laddade politiska konflikter mellan partimedlemmar i byn, till och med skottlossning vid två enskilda tillfällen hösten 1933 (Alalehto, 2001). Man kan också anta, eftersom det explicit påtalades, att det fanns en provinsielement inriktad kritik mot försvenskningsarbetet. I princip ignorerade alla andra partier denna fråga förutom den nazistiska rörelsen, som framställde att ett folk hade rätt till sin kulturella särart att bruka finska språket och finska seder ("Vår front", 1/5 1934). Det var ett budskap som helt gick i linje med byafolkets seder och språkbruk och som dessutom passade Læstadianismens konservativa budskap. Det är däremot inte känt vad partiet intog lokalt för linje i jordbruksfrågor eller i skogsbruksfrågor (en hel del av bönderna, även om de var små, ägde också skog) och i frågan om småbrukarlånen (som var en rätt stor fråga vid denna tid).

Så långt fallbeskrivningen. Det här betyder att vi har en mängd variabler på olika nivåer att ta hänsyn till för att kunna härleda kausalitetsordningen i detta fall.

Analytisk utgångspunkt

Den principiella kausalitetsuppfattningen i detta arbete är att ange orsaken till en händelse som redan skett, dvs. att ange kausalitetsordningen i efterhand hos ett avgränsat historiskt fenomen. Detta i motsats till att ange kausalitetsordningen för en händelse i anslutning till en naturlag, som förklarar händelsen underordnad en etablerad generell lag. Skälet till detta är att samhällsvetenskapliga studieobjekt såsom ett politiskt väljarbeteende inte ännu äger egenskapen att förklaras utifrån någon form av etablerad och erkänd naturlag inom samhällsvetenskapen. Men det förhindrar inte att man kan ange något som liknar en lag i samhällsvetenskapen i det att man kan ställa upp kontrafaktiska villkor i syfte att pröva den kausalitetsordning som föreslås gälla för händelsen. Om händelsen i sin effekt därigenom ändrar sig kan man misstänka att den föreslagna kausalitetsordningen i någon mening fångat kausaliteten hos händelsen. Om den däremot inte ändrar sig har med största trolighet den föreslagna kausalitetsordningen ingen bärighet.

Ett försök att fånga kausaliteten i samhällsvetenskap är tillämpandet av begreppsparet tillräckliga och nödvändiga villkor. Det vill säga, a är ett tillräckligt villkor för b i det att om a inträffar så inträffar b ; a är ett nödvändigt villkor för b i det att varje gång b inträffar, så inträffar a . Detta sätt att formulera

skillnaden är det samma som att säga att om a är ett tillräckligt villkor för b , så är b ett nödvändigt villkor för a och tvärtom om a är ett nödvändigt villkor för b , så är b ett tillräckligt villkor för a . Det vill säga, att bli överkörd av en ångvält är ett tillräckligt villkor för att dö, men det är inte det enda sättet att dö på. Det i motsats till att vi tänker oss att det enda sättet att just taga oss från detta liv är att bli överkörd av en ångvält då är det ett nödvändigt villkor för att dö. Men om man nu inte vill dö $\neg b$, ja då är det enda sättet att avskaffa alla ångvältar $\neg a$. Det här leder till regeln om kontraposition: $a \rightarrow b \leftrightarrow \neg b \rightarrow \neg a$ (Skrirms, 1975).

Nödvändiga och tillräckliga villkor hänger alltså ihop. Men det är ändå två skilda saker sett som premisser. För att vi ska kunna tala om kausalitet måste vi precisera de ingående variablerna i analysen. Det kan vi lämpligtvis göra genom INUS-modellen, där orsaken till den händelse vi vill studera består av en del som är otillräcklig (insufficient) men nödvändig (necessary) för att händelsen skall kunna uppstå, men för att händelsen skall realiseras måste det finnas en omständighet som är tillräcklig (sufficient) men i sig inte behöver vara nödvändig (unnecessary). INUS-modellen utesluter inte möjligheten av att en variabel kan både vara tillräckligt och nödvändigt villkor. Den utesluter inte heller möjligheten av att händelsen kan realiseras enbart utifrån en rad tillräckliga villkor utan någon koppling till ett nödvändigt villkor (Mackie, 1965). Den utgör en verktygslåda av tankeinstrument. Det enda modellen kräver, som alltid vid en analys, är att man argumenterar väl och konsistent över de ingående variablerna vid ett enskilt händelseförlopp.²

För att analysen av en händelse skall uppfylla villkoren om logisk konsistens måste variabeln(erna) finnas på plats och de måste i någon mening äga egenskapen av att vara ett nödvändigt och/eller ett tillräckligt villkor för att resultatet skall uppstå. Det kan endera vara en enskild variabel (A) eller flera enskilda variabler som påverkar utfallet var för sig i form av en disjunktion ($A \vee B$) eller i form av en konjunktion ($A \& B$) eller sammansatt av disjunktion och konjunktion ($A \& B \vee C$). I övrigt gäller att man tillämpar regeln om kontraposition för att avgöra kausalitetens hållbarhet (Mackie, 1965).

Analysen

Om vi börjar med att ställa upp samtliga variabler som nämns i fallbeskrivningen så har vi näringsstruktur, allmänt valsystem, Laestadianismen, fattigdomen, språkfrågan och försvenskningens arbetet. Därutöver de politiska rörelserna, politiska partiföreträdare, lokala företrädare såsom provinsialläkare,

2 Jag överlåter till läsaren att själv orientera sig i frågan vad som är ett nödvändigt villkor för en händelse. Det är ju t.ex. så att det måste finnas gravitation, termodynamik, sociala interaktioner, etc. för att ett nazistiskt partiröstande skall uppstå. Det är förstås trivialt att påstå det. För en diskussion om 'triviala nödvändiga villkor' eller 'överflödiga nödvändiga villkor' se Goertz (2006) eller Mackie (1965).

kronojägare, ett fåtal respekterade storbönder och sist men inte minst det politiska budskapet. Alla dessa nämnda variabler står i någon mening i relation till den beroende variabeln: avlagd röst på det nazistiska partiet.

Skillnaden vet vi, i Tarendö la 30 procent av de röstberättigade medborgarna sin röst på nazismen medan knappt 4 procent i Pajala (egentligen hela Tornedalen) lade sin röst på nazismen. I Pajala la majoriteten av de röstberättigade sin röst på ett helt annat reformvänligt parti. Det gjorde man inte i Tarendö.

Det är inte svårt att se de nödvändiga villkoren till denna händelse. För att medborgarna överhuvudtaget skall kunna rösta på ett nazistiskt eller icke-nazistiskt parti så måste det finnas ett allmänt valsysteem innehållande parti-representation. Om detta är ett nödvändigt villkor då är det också nödvändigt att denna partirepresentation företräds av politiska ledare samt att dessa politiska ledare backas upp av en politisk rörelse. Alltså: A & B & C. Om vi tänker kontrafaktiskt, någon av dessa premisser är frånvarande t.ex. $\neg A$, då faller de övriga villkoren eftersom de bildar en konjunktion och hela implikationen blir falsk. Allt enligt följande:

1 $Z \rightarrow A \ \& \ B \ \& \ C$	Premiss
2 $\neg A$	Premiss
3 $\neg A \ \& \ \neg B \ \& \ \neg C$	Modus Tollens 1,2
4 $\therefore \neg Z$	Modus Tollens 1,3

Alltså om medborgare skall rösta på nazisterna så måste det finnas allmänna val, partiorganisation och partiledare.

Detta innebär då det omvända att för varje gång en röst på ett nazistiskt parti Z inträffar så inträffar A & B & C, dvs:

$$(A \ \& \ B \ \& \ C \rightarrow Z) \leftrightarrow (\neg Z \rightarrow \neg A \ \& \ \neg B \ \& \ \neg C)^3$$

Nu vet vi dock att dessa nödvändiga villkor var även närvarande i Pajala (vilket för övrigt gäller hela Tornedalen), så dessa villkor kan bara till en del vara tillräckliga villkor för att resultera i ett nazistiskt partiröstande (scenario 1,ovan). Men de kan inte vara av den naturen att de enkom förklarar den stora skillnaden i valbeteendet för nazismen i Tarendö gentemot Pajala.

Ett naturligt steg i den fortsatta analysen är att tänka sig att vi måste ha lokala företrädare för partiet (D) som så att säga backar upp förtroendet för partiet som social rörelse (C) och dess ledare (B). Men det i sig kan knappast vara tillräckligt eftersom lokala ledare även fanns i Pajala (och i övriga Tornedalen). Då kan man tänka sig att det är just skillnaden i samhällsposition hos de lokala

3 Om konjunktionerna i försats och eftersats elimineras till A, det vill säga $(A \rightarrow Z) \leftrightarrow (\neg Z \rightarrow \neg A)$, så är formeln en tautologi, dvs. en logisk sanning.

ledarna, provinsialläkare D_1 , kronojägare D_2 , ett antal storbönder D_3 och präst D_4 i Tarendö gentemot Pajala som är en skillnad av betydelse. Eftersom det inte är känt att någondera av partiets lokala företrädare i Pajala var $D_1 \vee D_2 \vee D_3 \vee D_4$ medan de fanns i Tarendö så kan man tänka sig att denna skillnad förklarar skillnaden i väljarstödet.

Vi kan tänka så här: Är sammantaget dessa lokala ledare (D) ytterligare ett nödvändigt villkor som i sig även är ett tillräckligt villkor för att resultera i ett nazistiskt röstbeteende. Nej det verkar knappast troligt. Även om väljarstödet var betydligt lägre i Pajala än i Tarendö 1934 så är det inte troligt att samtliga nazistiska väljare i Pajala valde nazismen bara på grundval av att A & B & C förelåg. Någon form av lokalt ledarskap förelåg även i Pajala, men uppenbarligen inte av den dignitet som förelåg i Tarendö. Låt oss anta att det är digniteten som åtminstone till en del förklarar denna skillnad i väljarstöd. Är det då nödvändigt att just D_1 & D_2 & D_3 & D_4 måste föreligga för att det lokala ledarskapet skall få en tillräcklig dignitet så att det blir ett tillräckligt villkor för att få de röstande i Tarendö att lägga sin röst på nazismen? Nej det vet vi att det inte måste föreligga: D_1 försvann ur agendan innan 1934 och D_4 tillkom inte förrän 1940. Däremot vet vi att både D_2 och D_3 var närvarande vid kommunalvalet 1934 och därför tillräckliga villkor att resultera i nazistiskt röstande.

Alltså:

$$((A \& B \& C) \& (D_2 \& D_3)) \rightarrow Z^4$$

Denna komplexa formel kan förenklas på följande sätt:

1	A & B & C	P
2	D_2 & D_3	P
3	$\therefore Z$	P
4	A	E& rad 1
5	D_2	E& rad 2
6	A & D_2	I& rad 4,5
7	Z	I→ rad 3,6

Vilket i kontraposition ger,

$$((A \& D_2) \rightarrow Z) \leftrightarrow (\neg Z \rightarrow \neg(A \& D_2))^5$$

4 Här kan vi naturligtvis tänka oss att dessa villkor sammantaget utgör i efterhand nödvändiga villkor post factum (Wogau, 1962), dvs. att de utgör två olika nödvändiga moment för resultatet. Men jag skulle ändå inte vilja gå så långt i analysen, eftersom inget säger att det måste vara just D_2 och D_3 som utgör det nödvändiga karismatiska lokala ledarskapet bakom det nazistiska röstandet. Det kunde ju t.ex. lika gärna vara D_1 och D_4 .

5 Vilket är en tautologi.

Men att det finns vissa lokala framträdande ledare räcker förstås inte till. Det måste ju också finnas ett budskap och det budskapet måste förankras i ett sammanhang för väljarna. Eftersom vi inte exakt vet vad det politiska budskapet bestod av vare sig från de lokala ledarna eller från partiets centrala företrädare så måste vi anta. Det finns tre antaganden: antikommunism ($\neg F_1$) och hävdandet av den provinsiella särarten kring språkfrågan (F_2), eller försvenskningensarbetet (F_3). Samtliga dessa villkor var närvarande vid händelsen och hade egentligen en ganska lång förhistoria fram till händelsen. Vi vet att det kommunistiska budskapet och det kommunistiska väljarunderlaget var utbredd i både Tärendö och Pajala, och vi vet också att det fanns ett allmänt motstånd mot kommunismen, i form av borgerliga och socialdemokratiska väljare. Detta motstånd var något mer markant i Pajala än i Tärendö, inte minst var socialdemokraterna representerade i Pajala kommunval 1934 men inte i Tärendö. Därigenom fanns det två vänsteralternativ i Pajala men bara ett i Tärendö och den senare var dessutom provokativt inriktad i sitt budskap. Den stämning som skapades av detta appellerade inte till Laestadianerna som i större utsträckning sökte sig till Högerpartiet.

Men det fanns ett problem: vare sig Högerpartiet eller något annat av de borgerliga partierna ifrågasatte försvenskningensarbetet eller språkfrågan, och kommunisterna negligerade helt de två aspekterna som betydelsefulla. Då fanns bara nazismen kvar som åtminstone tog upp relevansen hos dessa två aspekter utifrån den finsktalande tornedalingens perspektiv. Det betyder då att det politiskt fanns ett relativt utbredd motstånd mot kommunismen eller ett, i och för sig oklart hur stort men, ifrågasättande av språkfrågan eller försvenskningensarbetet bland befolkningen.

Alltså:

$$\neg F_1 \vee \neg F_2 \vee \neg F_3^6$$

Den här formeln kan dock lätt göras om till en tautologi genom att tillämpa elimineringsregeln för disjunktion. Förslagsvis: $((\neg F_1 \vee \neg F_2 \vee \neg F_3) \& (F_1 \vee F_2)) \rightarrow \neg F_3$. Den nazistiske väljaren behöver inte sympatisera med alla tre budskap utan det räcker med någon av dem, men denne har naturligtvis friheten att sympatisera med två eller samtliga budskap. Det har ingen betydelse för tautologin.

Men problemet är förstås att dessa budskap var även närvarande i Pajala (liksom i övriga Tornedalen) och inte begränsade till Tärendö. Frågan är då på vilket sätt fick dessa budskap betydelse i just Tärendö, men inte lika stor betydelse i Pajala?

Det är uppenbart att dessa tre budskap inte är nödvändiga eller i bästa fall vagt tillräckliga villkor. För även om dessa budskap är förhanden så behöver de inte leda till att man röstar nazistiskt. Man kan ju t.ex. låta bli att rösta

6 Vilket är en kontingent formel. Det vill säga empiriskt falsifierbar.

överhuvudtaget därför att man känner sig uppgiven, eller så uppträder man som uppgiven borgerlig röstare i just dessa frågor, eller så röstar man på ett oprövat alternativ: socialdemokraterna i hopp om att de kommer att lösa situationen när de andra partierna inte ser frågan som ett problem eller negligerar den. Denna senare aspekt kan då förklara, som ett tillräckligt villkor, varför just socialdemokraterna återfinns i Pajala redan 1934 och därmed tar bort en del av det nazistiska budskapets tillräckliga villkor att resultera i ett nazistiskt röstande. Jag återkommer till denna fråga.

Om vi återgår till nazismens röstunderlag i Tärendö så kan i bästa fall någondera av $\neg F_1 \vee \neg F_2 \vee \neg F_3$ ses som vagt tillräckliga villkor för att resultera i nazistiskt röstande (Z). Antikommunismen eller språkfrågan eller försvenskningssarbetet kan ta sig andra politiska uttryck än just ett röstande på nazismen. För att dessa villkor skall anses äga bärighet måste de understödjas i sitt framförande av andra tillräckliga villkor. Då ligger det närmast tillhands att detta understödjande sker genom D_2 och D_3 , i själva verket kan vi tänka oss att det råder en ekvivalens. För att D_2 och D_3 ska kunna äga bärighet i sin trovärdighet som lokala politiska företrädare så måste de ha ett för sammanhanget förankrat politiskt budskap. Och för att det politiska budskapet ska kunna tas på allvar måste det vara förankrat i ett lokalt ledarskap.

Alltså:

$$(D_2 \& D_3) \leftrightarrow (\neg F_1 \vee \neg F_2 \vee \neg F_3)$$

Vilket blir en tautologi om vi eliminerar försatsens konjunktion (sanna bägge två) och eliminerar disjunktionen i eftersatsen (någon av dem är sann). Det ger förslagsvis: $(D_2 \leftrightarrow \neg F_3) \leftrightarrow ((D_2 \rightarrow \neg F_3) \& (\neg F_3 \leftrightarrow D_2))$.

Om vi då sammanför samtliga nödvändiga villkor (A & B & C eliminerat till A enligt konjunktionsregeln) och de tillräckliga villkoren (D_2 & D_3 eliminerat till D_2 enligt konjunktionsregeln) samt de vagt tillräckliga villkoren ($\neg F_1 \vee \neg F_2 \vee \neg F_3$ eliminerat till t.ex. $\neg F_2$ enligt disjunktionsregeln) vilket resulterar i nazistiskt röstande (Z)

$$((A \& D_2) \leftrightarrow \neg F_2) \rightarrow Z \leftrightarrow (\neg Z \rightarrow (\neg(A \& D_2) \leftrightarrow F_2))$$

Ifall allmänna val, partiorganisation och partiledare föreligger samt lokala ledare gäller om och endast om antikommunistiskt budskap och hävdandet av finska språket eller hävdandet av finska seder och bruk föreligger, så föreligger nazistiskt partiröstande. Och vice versa.

Om vi ytterligare förenklar ovanstående formel genom att eliminera konjunktionen i försatsen (A & D_2) till D_2 så får vi följande: $((D_2 \leftrightarrow \neg F_2) \rightarrow Z) \leftrightarrow (\neg Z \rightarrow \neg(D_2 \leftrightarrow F_2))$ och det utgör en tautologi.

Detta blir då sammanfattningsvis förklaringen till varför nazismen får så stort genomslag i Tärendö, men inte i Pajala.

Formeln förklarar nämligen varför Pajala inte mobiliserar ett så starkt

nazistiskt partiröstande som i Tärendö. Så långt det är känt saknar Pajala ett lokalt ledarskap av dignitet (dvs $\neg D_2$ ovan). I och med att det saknas så saknas en trovärdig förankring av det nazistiska budskapet (dvs $\neg F_1 \vee \neg F_2 \vee \neg F_3$). Alltså, Pajala intar en omvänd ekvivalens i ovanstående formel ($\neg D_2 \leftrightarrow (F_1 \vee F_2 \vee F_3)$). De som röstar på nazisterna i Pajala gör det helt enkelt för att de nödvändiga villkoren finns där (A & B & C), samt till en del sympati med något av de vaga tillräckliga villkoren hos det nazistiska budskapet, men inget mer. Och det är inte tillräckligt för att mobilisera ett större stöd för nazisterna i Pajala. I Tärendö *däremot* uppfyller de nödvändiga villkoren och de tillräckliga villkoren alla instanser. Man kan till och med tänka sig att det lokala ledarskapets samröre med rörelsen (B) och partiledaren (C) understödjer varandra så att förankringen av budskapet därmed blir mycket starkare än i övriga Tornedalen.

Under alla omständigheter kan man dra den logiska slutsatsen av den sammanfattande formeln (något annat går inte heller att göra eftersom den är en tautologi). Försatsen är sann för Tärendö och eftersatsen är sann för Pajala (och för övriga Tornedalen), vilket omvänt betyder att försatsen är falsk för Pajala (och för övriga Tornedalen) och eftersatsen är falsk för Tärendö. Men detta är inte bara en logisk sanning, utan kan också visa sig vara en empirisk sanning eftersom det som händer kontrafaktiskt i Pajala, vilket faktiskt händer, är att det dyker upp ett helt oprövat partipolitiskt alternativ, socialdemokraterna i Pajalas politiska agenda. Denna kan tänkas, och här spekulerar jag, rycka undan en stor del av åsiktsunderlaget (antikommunism, språkfrågan, försvenskningssarbetet) för en potentiell nazism till att kanaliseras via socialdemokraterna ($\neg z$) istället. Men, här måste jag inta en viss reservation, vi vet inte om denna kanalisering av dessa frågor uttrycktes genom socialdemokraterna.

Men det är inte bara denna reservation som kan riktas mot formeln. Man kan också fråga sig om dessa formler verkligen uttrycker hela historien bakom nazismens genomslag i Tärendö i motsats till Pajala (vilket också gäller hela Tornedalen)? Hade t.ex. inte provinsialläkaren (D_1) betydelse som en förhändelse att upplysa och inspirera D_2 och D_3 till att realisera händelsen 1934, och tjänade inte prästen (D_4) som en efterhändelse att upprätthålla tilltron till D_2 och D_3 och A & B & C samt det nazistiska budskapet hos en del av medborgarna i syfte att underhålla det relativt starka röstunderlaget för nazismen framledes till 1944? Intuitivt kan vi nog tycka att detta borde vara fallet. Men i den formallogiska världen låter man sig inte övertygas så enkelt. Man kan dela upp händelsen i olika tidzoner och förslagsvis genom hypotetisk syllogism visa hur tidzonerna hänger samman (Mårtensson, 1995) och på det sättet få en bild av hur kausalitetsordningen ser ut över tid.

Ungefär på följande sätt:

$$D_1 \rightarrow D_2 \ \& \ D_3 = t_1 \rightarrow D_2 \ \& \ D_3 \ \& \ A \ \& \ B \ \& \ C = t_2 \rightarrow A \ \& \ B \ \& \ C \ \& \ D_2 \ \& \ D_3 \leftrightarrow \neg F_1 \vee \neg F_2 \vee \neg F_3 = t_3 \rightarrow A \ \& \ B \ \& \ C \ \& \ D_2 \ \& \ D_3 \ \& \ D_4 \leftrightarrow \neg F_1 \vee \neg F_2 \vee \neg F_3 = t_4$$

Alltså:

$$t_1 \rightarrow t_2, t_2 \rightarrow t_3, t_3 \rightarrow t_4 \vdash t_1 \rightarrow t_4$$

Antagandet är att t_1 är *större än* t_4 , dvs. t_4 inkluderas i t_1 . Det betyder i så fall att kausalitetsordningen mellan tidzonerna är redan föregiven i och med t_1 . Det är ett djärvt antagande och en aning trubbigt. Men låt oss syna detta antagande mer i sömmarna. Genom relationslogiken kan vi komma åt mekanismerna bakom detta transitiva antagande och se om relationen mellan de ingående premisserna över de fyra tidzonerna är symmetriska, asymmetriska eller icke-symmetriska och transitiva, intransitiva eller icke-transitiva (Marc-Wogau, 1950).

Det vi kan se är att den föreslagna syllogistiska formeln över tidzonerna ger en bild av en asymmetrisk relation där D_1 föregår D_2 och D_3 i tidsordning. Mellan D_1D_2 finns en relation liksom mellan D_1D_3 och det omvända (D_2D_1 , D_3D_1) i likhet med *fader till*, men däremot saknar relationen D_2D_3 (och det omvända) relation till D_1 eftersom de inte föregår D_1 . D_2 och D_3 står var för sig i relation till D_1 , men deras gemensamma relation *syskon till* (vilket är en symmetrisk relation) står inte i en symmetrisk relation till D_1 som ju är *fader till*. Och detta blir ännu tydligare om vi för in D_4 i relationsbilden. Här råder en fördjupad asymmetrisk relation mellan D_1 och D_4 , i det att D_1 är *farfar till* D_4 , där D_1 är *fader till* (låt säga D_2) så är D_2 i sin tur *fader till* D_4 . Alltså det finns ett gemensamt drag av asymmetri.

Den här bilden av asymmetriska relationer får då konsekvenser för transitiviteten. Enligt mitt förmenande är relationen mellan D_1 , D_2 , D_3 och D_4 intransitiv i det att relationen (låt säga att det är frågan om vänskap) råder mellan D_1 , D_2 och D_3 , liksom mellan D_2 , D_3 och D_4 men det betyder inte att det råder en likaledes vänskaplig relation mellan D_1 och D_4 . I själva verket borde inte detta vara fallet, eftersom D_1 flyttade från Tärendö innan 1934 och D_4 installerades inte i Tärendö förrän 1940. Relationsförbindelsen mellan dessa två aktörer upprätthålls av D_2 och D_3 . Slutsatsen blir att den hypotetiska syllogismen inte håller, dvs. t_1 är inte *större än* t_4 i det att relationslogiken pekar ut att transitivitet råder mellan två generationer men inte över två generationer. Då råder istället intransitivitet.

Referenser

- Alalehto, T., 2001. *Tärendö: historien om en svensk tornedalsby*. Kågeröd: Barr.
- Baldwin, P., 1990. Social interpretations of Nazism: renewing a tradition. *Journal of Contemporary History*, 25(1), 5–37.
- Durkheim, É., 1966. *The division of labor in society*. New York: Free Press.

- Elenius, L., 2001. Både finsk och svensk : modernisering, nationalism och språkförändring i Tornedalen 1850-1939. Hämtad från <http://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A55538&dsid=main>.
- Goertz, G., 2006. "Assessing the Trivialness, Relevance, and Relative Importance of Necessary or Sufficient Conditions in Social Science", *Studies in Comparative International Development*, 41(2), s. 88-109. <https://doi.org/10.1007/BF02686312>.
- Johansson, M. & Alalehto, T., 2017. "Nazismen i Tornedalen – en jämförelse mellan Pajala och Tärendö 1934-1944", i *Tornedalens årsbok 2015-2017*. Övertorneå: Nordkalottens kultur- och forskningscentrum.
- Lindström, U., 1983. *Fascism in Scandinavia 1920-40*. Umeå.
- Lundmark, L., 1985. *Protest och profetia : Korpela-rörelsen och drömmen om tidens ände*. Lund: Arkiv.
- Mackie, J. L., 1965. "Causes and Conditions", *American Philosophical Quarterly*, 2(4), s. 245-264.
- Marc-Wogau, K., 1950. *Modern logik: elementär lärobok*. Stockholm.
- Marc-Wogau, K., 1962. "On Historical Explanation", *Theoria*, 28(3), s. 213-233.
- Morgan, P., 2003. *Fascism in Europe, 1919-1945*. Psychology Press.
- Mårtensson, B., 1995. *Logik: en introduktion*. Lund: Studentlitteratur.
- O'Loughlin, J., Flint, C., & Anselin, L., 1994. "The Geography of the Nazi Vote: Context, Confession, and Class in the Reichstag Election of 1930", *Annals of the Association of American Geographers*, 84(3), s. 351-380. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1994.tb01865.x>.
- Rydenfelt, S., 1954. *Kommunismen i Sverige*. Lund: Gleerup.
- Skyrms, B., 1975. *Choice and chance: An introduction to inductive logic*. Hämtad från <http://philpapers.org/rec/SKYCAC>.
- Slunga, N., 1965. *Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten*. Luleå: Tornedalica.
- Suolinna, K., 1971. "Den laestadianska väckelserörelsen i Tornedalen", i *Studier kring gränsen i Tornedalen*.
- Suolinna, K., 1976 . "The relationship between social change and religious movements", i *Dynamics and institution: based on papers read at the Symposium on dynamics and institutions held at \Abo on the 6th-8th of September 1976*. Almqvist & Wiksell International.
- Tarkiainen, K., 1993. *Finnarnas historia i Sverige. 2. Inflyttarna från Finland och de finska minoriteterna under tiden 1809-1944*. Stockholm: Nordiska museet.
- Vår front: organ för Nationalsocialistiska blocket*, 1933.

The Lopsided Political Effects of Proprietary Income

A Comment on Nilsson's The Money of Monarchs

Jørgen Møller

Abstract

Rentier state theory holds that external rents from sources such as natural resources stabilize autocracies and suppress democratization. However, as Nilsson (2017) observes in his recently defended doctoral thesis, in historical perspective rents from the domestic economy in the form of proprietary income have been a much more important source of finance for autocrats. In this comment, I endorse Nilsson's general argument that increases in proprietary revenue tend to facilitate autocratic regime changes. But I identify an important scope condition: domestic proprietary income is likely to have the the same effect as taxation – and hence the opposite effect of what Nilsson theorizes – if the extraction of it visibly affects the lives of the public in adverse ways. In this situation, proprietary income creates political opposition among the citizens, in turn destabilizing autocracy and facilitating the development of institutions of constraints. This is demonstrated by revisiting an important development in the High Middle Ages, namely the opposition sparked by monarchs' manipulation of coinage in the Iberian Peninsula. These events paved the way for a "money-tax" agreed upon in the nascent representative institutions. This, in turn, sheds additional light both on the origins of medieval parliaments and on the political effects of proprietary income.

Introduction

The most prominent theoretical insight to come out of "Middle East Studies" is surely "rentier state theory". This body of theory claims that the access to external "rents" from sources such as natural resources, remittances, foreign aid, tourism and tolls have stabilized autocracies in the Middle East and Northern Africa in the period after decolonization, and especially since the oil crisis in the 1970s (e.g. Mahdavy 1970; Beblawi 1987; Ross 2001; 2015). There are three core characteristics of such rents: they derive from external sources, they

Jørgen Møller är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Aarhus universitet.
E-post: jm@ps.au.dk

accrue directly to the state, and their extraction engages only a small minority of domestics (Beblawi 1987; see Ross 2001, 329). Though critics exist, there seems to be a general agreement that external rents of this ilk stabilize autocracies, particularly via what Michael J. Ross (2001) terms the “rentier effect” and the “repression effect”, respectively.¹

External rents are not a novel phenomenon. For instance, a number of scholars have observed that the Castilian incomes from American silver allowed the Spanish Habsburgs to become more autocratic in the 16th and 17th centuries (e.g. Tilly 1990, 124–125; Karl 1997, Chapter 2). However, in historical perspective, what might be termed “domestic rents” have been much more prevalent. These domestic rents have accrued from sources of income under direct control of monarchs, whether due to royal ownership or traditional “regalian rights”. The most well-known is income from landownership, that is, from rulers’ demesne or domain. But we find many other examples of domestic rents, ranging from tolls and state monopolies to income from the sale of offices.

This is the point of departure for Klas Nilsson’s (2017) *The Money of Monarchs: The Importance of Non-Tax Revenue for Autocratic Rule in Early Modern Sweden*. In this elegantly written thesis, which was defended successfully at Lund University in February 2017, Nilsson takes rentier state theory as a starting point in order to shed new light on regime developments in early modern Europe in general and early modern Sweden in particular. He presents a straight and simple claim: access to streams of non-tax revenue facilitates autocratic regime changes. While a number of social scientists and historians have made observations that may be said to support this point (see Nilsson 2017: 45–47),² to my knowledge Nilsson is the first to theorize this argument in a more general sense.

To do so, he conceptualizes non-tax revenue as “proprietary”, that is, flowing from assets over which the ruler claims direct ownership. This distinguishes these incomes from public revenues, which are levied on assets owned by citizens. To know when a revenue is proprietary and when it is public, Nilsson embeds perceptions of legitimacy of ownership into his conceptualization. On this basis, *The Money of Monarchs* proposes a new, *autarkic* path of European

1 The “rentier effect” makes autocrats immune from the need to tax their citizens and able to bribe the population using windfalls from proprietary income. The “repression effect” consists in the ability to use the rents to boost repressive agencies such as the police and the army (Ross 2001, 332–336).

2 An example that I came across while reading Nilsson’s work is Wim Blockmans’s (1998: 35) article on “Representation” in *The New Cambridge Medieval History, Vol. VII* where he notes that “...not all monarchical states developed representative institutions: the silver mines of Thuringia and Meissen allowed their princes a sufficient income not to have to appeal to their subjects until the fourteenth century, as did its grain revenues for the Teutonic Order in Prussia”. Tellingly, Blockmans does not pursue this point.

regime formation, where hikes in proprietary revenue pave the way for auto-cratization. This theoretical argument is applied empirically in an in-depth analysis of three key historical episodes in early modern Sweden: the reigns of Gustav I (r. 1523–1560), Karl XI (r. 1672–1697), and Gustav III (r. 1771–1792). This empirical analysis contributes to a better understanding of the Swedish case, which has puzzled many scholars (compare Anderson 1974; Tilly 1990; Downing 1992; Ertman 1997).

This brief summary does not do full justice to the thesis, which includes a number of other contributions. But it captures the core idea: that in historical perspective, proprietary income generally has the same effects as “external rents” in resource rich countries today (Nilsson 2017, 5). I fully endorse this argument. But in what follows, I claim that this relationship is bound by an important scope condition, namely that the proprietary revenue in question does not spark significant domestic contention. As alluded to above, Nilsson tries to handle this problem via perceptions: if citizens do not perceive the asset to be proprietary, then by definition we are dealing with the kind of public revenue that does spark contention – and therefore according to a large literature facilitates the opposite of autocratization, namely constraints on the rulers.³

There are several problems with this solution. First, perceptions are blurry, meaning that it is often difficult to establish empirically whether a particular asset is proprietary or not. Second, in empirical terms this demarcation creates a potential problem of circularity as we only know that a revenue is proprietary when it is demonstrated that people accept this, which could easily be taken to mean that they do not protest against it. However, my main objection is much more straightforward. As we shall see, even if ownership is clearly recognized by broad swatches of the populace, under a specific set of circumstances proprietary revenue can still spark significant political opposition. In this situation, proprietary revenue is likely to foster opposition which can lead to a political settlement where the autocrat accepts certain limitations on his/her power. This, in turn, helps shed light on some of the scope conditions for rentier state theory, an issue I return to in the Conclusions. Furthermore, this finding also contributes to the voluminous recent scholarship on the origins of medieval representative institutions (e.g. Stasavage 2010; 2016; Van Zanden et al. 2012; Blaydes & Chaney 2013; Abramson and Boix 2014; Boucoyannis 2015; Møller 2017).

3 This idea goes back to the core insight of “fiscal sociology” that it was the medieval transition from the “domain state” to the “tax state” that caused the rise of representative institutions – and hence constraints on the executive – in Europe (Schumpeter 1991[1917/1918]; see Moore 2004; see also Mann 1988, 116; cf. Nilsson 2017, 3).

The Argument

My argument about the political effects of proprietary revenue can be understood via the very causal process that these incomes – according to Nilsson (2017) – are supposed to short circuit, namely the resistance historically unleashed by taxation (Schumpeter 1991[1917/1918]; Hintze 1975[1931]; Zagorin 1982; Tilly 1990; Moore 2004). The point is that under particular circumstances the extraction of proprietary income is no different from any other attempt to mobilize the domestic economy for state-building, political repression or warfare (Zagorin 1982; Parker 1996 [1988]; Tilly 1990; Downing 1992).

This can be understood via Tilly's (2006, 423) notion of the "extraction-resistance-settlement cycle". In medieval and early modern Europe, this cycle was unleashed when the princes' extraction of resources had adverse consequences for the livelihood of particularly elite groups. This bred political opposition, which the rulers had an interest in trying to defuse. This was initially done via relatively loose agreements, which – due to commitment and monitoring problems – were vulnerable to breaking down. Over time, renewed resistance paved the way for a more effective compromise. The best way of achieving such a lasting settlement was by embedding the agreement in power-sharing institutions that reduced commitment and monitoring problems (Svolik 2012). Such a settlement insured that neither party – the monarch or the elites – reneged.

In medieval Europe, these institutions normally took the form of parliaments or representative institutions. More particularly, as long ago pointed out by Blockmans (1978, 200–202), early representative institutions were used as a forum where elite groups attempted to safeguard their economic interests (see also Blockmans 1998, 52, 57–60). The very fact that these economic interests became the object of sustained bargaining between princes and elite groups in political institutions had two important side effects: First, it contributed to shoring up representative institutions as permanent political institutions; second, it contributed to increasing the sense of what was public in a society where the state apparatus, such as it was, had traditionally been seen as an outgrowth of the prince's household.

In what follows, this argument is applied empirically via a focus on the proprietary revenue that accrues from the regalian right to mint coins.⁴ The stability of the coinage was arguably the most important economic issue for elite groups in the High Middle Ages. Bargaining over a stable coinage was therefore something that occurred all over Europe, and the solution found was broadly similar in many places, namely that rulers "sold" a stable coinage against a tax granted by elite groups in representative institutions (Bisson 1979; Kagay 1981; Blockmans 1978, 200–202; 1998, 57–58). More particularly, the historical investigation below shows how bargaining over a stable coinage contributed to the

4 Nilsson (2017: 34; 149) lists this as a specimen of proprietary revenue several times in his thesis.

development of the first documented representative institutions in medieval Europe, namely those of the Christian realms of the Iberian Peninsula. It also shows how the consequent political settlements stabilized rule and increased the public realm.

Historical analysis

After the breakdown of the Carolingian order in the 9th and 10th centuries, the Christian parts of the Iberian Peninsula knew little in the sense of public order as castle-based elites dominated and waged private wars on each other (Bisson 1977, 290; 2009; Kagay 2003, 60–61). In this anarchical setting, the right to mint coins (*moneta*) – which had traditionally been a regalian right and responsibility (Bisson 1979, 2; Procter 1980, 26) – had to a large extent seized to be a public institution. As Thomas Bisson (1979, 5–7) points out in *Conservation of Coinage*, coinage in the 10th and 11th centuries had become confused with patrimonial income, indeed, it had become what he expressly terms “proprietary”. Local rulers not only achieved rents from the operation of minting coins in general but also regularly debased coins to take a cut of the precious metal.

Especially the latter practice, which created inflation, had adverse consequences for important elite groups, including townsmen and nobles. First, debasement was a nuisance for commercial transactions and therefore harmed townsmen (Blockmans 1998, 60). Second, it also hurt landed elites who derived a large part of their income from nominally “fixed incomes from dues, rents, and tolls” (Bisson 1979, 60). In the Iberian Peninsula and parts of Southern France, these practices paved the way for an interesting compromise where monarchs, as part of a more general “peace”, began to “sell” elite-groups a promise not to debase coins for a specified period (Bisson 1979, 13). Recall here that the control of coinage was proprietary, a regalian right. In contemporary parlance what historians now describe as a “money-tax” was thus at first seen as a “ransom”, that is, as a sale, not a tax (Bisson 1977, 298–99).

The assemblies that historians have traditionally regarded as the first instances of genuine representative institutions in medieval Europe were seemingly called to facilitate this sale. There is a general consensus in the literature that the first medieval representative institutions were summoned by King Alfonso IX in the realm of Leon in 1188, 1202, and 1208 (Marongiu 1968, 61–62; Van Zanden et al. 2012, 838; Boucoyannis 2015, 315, fn. 86). At the second of these assemblies, the towns of Leon established a precedent by granting King Alfonso the aptly termed *moneda* against a promise of not debasing the currency for a seven-year period (O’Callaghan 1975, 267; Procter 1980, 54, 108).⁵

5 Again, according to historians, Alfonso IX basically “sold” the promise of stable coinage at this occasion (Procter 1980, 54).

This tax was later levied by the kings of Leon-Castile (the two realms had unified in 1230). For instance, at the *cortes* at Valladolid in 1282, King Sancho IV received the *moneda* against a promise of stable coinage (O’Callaghan 1989, 134). Likewise, it was granted by the towns of Portugal under the name of *monetagio* at the first Portuguese *cortes* at Leira in February 1254, and by 1261 it had been established that the Portuguese *cortes* should authorize future changes of the coinage (O’Callaghan 1975, 361)

On the basis of the admittedly scarce historical evidence, the money-tax of Leon, Leon-Castile, and Portugal seems to be a classic case of a *quid-pro-quo* between rulers and their elites. As any other such political settlement, it was vulnerable to rulers pocketing the ransom and then reneging on the agreement. This probably explains why the bargain was sealed in the *cortes* (cf. Svolik 2012). However, it is difficult to fully appreciate these dynamics because the royal archives for Leon and Castile in the medieval period have not come down to us intact (Procter 1980, 2). To analyse the origins and institutionalization of the Iberian money-tax, it therefore makes more sense to turn to the neighbouring Crown of Aragon where the royal archives have survived and where the data is therefore more plentiful (Kagay 1981, 1).

COINAGE IN THE CROWN OF ARAGON

The Crown of Aragon was a composite “count-kingdom”⁶ created in 1137 when the county of Catalonia and the kingdom of Aragon were joined under a common ruler. It later expanded via the acquisition of the kingdom of Valencia. The first evidence of a “money-tax” in this area can be dated to 1118, where the count of Barcelona received it at Cerdanya (Bisson 1979, 51–52). It became a regular phenomenon under the name of *monedaje* after 1205 where count-king Peter II seemingly received it in several parts of his realm (Bisson 1977, 298; Kagay 1981, 112, 157). During the long reign of count-king James I – aka. the Conqueror – between 1213 and 1276 “the confirmation of coinage became the ruler’s concession for the consent of his magnates and towns to taxes” (Bisson 1979, 114).

I have compiled an original dataset of assemblies in the Crown of Aragon in the period 1100–1327, which makes it possible to analyse the political processes surrounding the *monedaje* in-depth. The dataset is coded on the basis of a PhD dissertation by a historian which, based on an extensive survey of primary sources, maps all assemblies in the Crown of Aragon’s four political sub-units Aragon, Catalonia, Valencia, and Aragon-Catalonia(-Valencia) in the period 1064–1327 (Kagay 1981; see Møller 2017). For each assembly, the dataset reports

6 After 1137, the Aragonese monarch was count of the county of Catalonia but king of Aragon (and after 1238 also king of Valencia).

whether one or more of the following reasons for summoning applies: taxation (not related to coinage), coinage, land peace, war, and succession.

This dataset thus makes it possible to isolate the assemblies where a “money-tax” was granted. We find a total of 107 assemblies in the Crown of Aragon in the period 1100–1327. The *monedaje* was granted at no less than 10 of these instances. As already mentioned, the first money-tax was received by count Ramon Berenguer III at an assembly at Cerdanya in 1118. As reported in Table 1, the other nine instances date to the reigns of James I and James II (r. 1285–1295).

Table 1. Assemblies where a “money-tax” (coinage) was agreed, The Crown of Aragon, 1100–1327

Political unit	Time and place	Ruler summoning	Type of assembly	Groups summoned	Reasons for summoning	Concessions granted
Catalonia	1118 (April 4), Cerdanya	Ramon Berenguer III	Pre-parliament	Nobles, clergy	Coinage, Land peace	None
Aragon-Catalonia	1217 (June 19), Monzon, June 19	James I	Pre-parliament	Nobles, clergy, townsmen	Coinage	None
Aragon-Catalonia	1218 (Sept. 5), Lerida	James I	Pre-parliament	Nobles, clergy	Coinage, Land peace, Succession	None
Aragon	1221 (April 19), Monzon, April 19	James I	Pre-parliament	Nobles, clergy	Coinage	None
Aragon	1223 (March 18), Daroca	James I	Parliament	Nobles, clergy, townsmen	Coinage	None
Aragon-Catalonia	1236 (Oct. 15), Monzon	James I	Parliament	Nobles, clergy, townsmen	Coinage, Land peace, War	None
Valencia	1266 (April 13), Valencia	James I	Parliament	Townsmen	Coinage	None
Catalonia	1292 (March 21), Barcelona	James II	Parliament	Nobles, clergy, townsmen	Coinage, Taxation	Fixed assemblies, Appoint officials
Aragon	1300 (Aug–Sep), Zaragoza	James II	Parliament	Nobles, clergy, townsmen	Coinage, Taxation, War	None
Aragon	1307 (Aug–Sep), Zaragoza-Alagon	James II	Parliament	Nobles, clergy, townsmen	Coinage	Fixed assemblies

As Table 1 shows, the dataset also registers whether the assemblies were what Marongiu (1968) terms “pre-parliaments” or genuine representative institutions/parliaments (operationalized as instances where townsmen attended as representatives of their town councils), which groups attended, and whether

the count-kings gave the assembly the following concessions: fixed convocations; the right to audit expenditure; veto on declaring war; the right to adjudication; and the right to appoint royal officials.

On the basis of these data, a couple of simple observations can be made. First, at Bisson (1979, 51–52) observes the early Catalonian use of the money-tax were intimately connected with the 12th century “peace and truce” movement. This had begun as an attempt by the Church to establish a “Peace of God” (*pax et treuga Dei*) in the anarchical 10th and 11th centuries (Bisson 1977; Kagay 2003, 61) but it was then appropriated by 12th and 13th century rulers as a secular land peace (*pax et treuga*). At Cerdanya in 1118, at Lerida in 1218, and again at Monzon in 1236, the “money-tax” was explicitly linked with – or even subsumed by – the establishment of a land peace. So, the case seems to be that the king first “sold” the *monedaje* against guaranteeing the peace, which included a stable coinage. In these early instances, we thus find pretty clear evidence that “[t]he conservation of coinage was the response of provincial societies to the exploitative moneta of the eleventh and twelfth centuries” (Bisson 1979, 189).

Next, we can note that the use of the money-tax figures prominently in the two periods that have been singled out as most crucial in the development of representative institutions in the Crown of Aragon: the early 13th century and the late 13th and early 14th centuries (Møller 2017; see also Kagay 1981). The former of these periods, circa 1217–1236, was the one where pre-parliaments developed into genuine representative institutions or parliaments (known as *corts* in Catalonia, *cortes* in Aragon). The latter period was the one where these representative institutions consolidated by receiving or usurping a number of hitherto royal prerogatives, including most important future fixed convocations (annual, biennial, or triennial) (Møller 2017). This is also reflected in the broadening of participation – documented in Table 1 – as townsmen come to regularly attend the assemblies. This lends *prima facie* evidence to Bisson’s (1977, 309–10) conclusion that the use of assemblies to establish land peace, including a stable coinage, was an important step in the development of the *corts* and *cortes* in Aragon and Catalonia. But let us probe these dynamics more in-depth.

The *monedaje* was granted to James I no less than five times in the period 1217–1236, the first three times in pre-parliaments and the last two times in genuine parliaments where townsmen arrived as representatives of their town councils. In 1205, the *monedaje* had seemingly been levied only once for an entire reign (Peter II’s), but in 1223 it was granted against a promise to stabilize coinage for a ten-year period, followed by seven-year periods in 1236 (and again in 1266). At this point in time, no institutional prerogatives were granted to the *corts* or *cortes* as a concession for accepting the money-tax.

Perusing the description of these events in Kagay (1981), we can make some pretty simple observations. First, in spite of his promises and the money-tax, James I kept exploiting the coinage of both Aragon and Catalonia. This was why

the issue was at the center of assemblies in 1217, 1218, 1221, and 1223. Second, the way it was dealt with at these assemblies was very much an associative affair which established a series of safeguards to avoid either the king or other persons (say, his councilors or magnates) renegeing. For instance, the king and the elite-groups repeatedly promised that counterfeiters would lose their property and be excommunicated, and in 1218 and 1223 a number of so-called *adelantados* from different towns were chosen to police the agreement. Finally, the pause after 1236 seemingly reflects that a lasting deal was worked out so that James I “was assured a fairly steady income in Aragon” (Kagay 1981, 112) against mending his ways with respect to exploiting coinage.

Fast-forward to the second period where the *monedaje* appears, under James II. We find three grants of *monedaje* during James II’s rule: in 1292, 1300, and 1307. As the years indicate, the practice of granting it for a seven-year period now seems to have become well institutionalized. Furthermore, based on Kagay’s (1981) narrative descriptions, we now find no evidence that the count-king renegeed on the agreement and exploited coinage in-between these deals. The stability of the agreement probably owes something to the fact that the representative institutions had now themselves become much more institutionalized – they had become “permanent political institution with definite judicial and legislative functions” (Kagay 1981, 173; Møller 2017). Tellingly, two of the assemblies where coinage was on the agenda also feature royal concessions of future fixed convocations: at Barcelona in 1292 and at Zaragoza-Alagon in 1307.

These developments indicate that over time the *quid-pro-quo* over coinage was sealed with institutional concessions by the monarchs, first in the form of genuine representative institutions, later via the consolidation of these assemblies as permanent public institutions. These concessions seemingly made it easier to uphold the bargain over coinage, just as recent work on power-sharing institutions in autocracies argues (Svolik 2012). More particularly, the developments in The Crown of Aragon corroborates Bisson’s (1979, 189) observation that “the immutability of coinage figured among the most basic imperatives upon which an enlarged consultative representation was founded”.

Conclusions

In this comment, I have argued that domestic rents – in the form of proprietary income – are likely to create the same opposition as taxation has historically done if the extraction of such income has visibly harmful consequences for (particularly) elite-groups in society. I developed this argument via a dialogue with Nilsson’s (2017) work on the *The Money of Monarchs* and applied it in a historical investigation centred on the exploitation of coinage on the Iberian Peninsula in the High Middle Ages. An in-depth analysis of this process in the

Crown of Aragon showed that rulers' manipulation of coinage sparked opposition, which paved the way for a compromise centered on monarchs being granted a "money-tax" in representative institutions against the promise to conserve the coinage for a specified period; first a ruler's term and later a particular number of years. These settlements were initially relatively ineffective but over time – as they became embedded in institutions of constraints – they came to have staying power. This was an important impetus behind the representative institutions that were created in the Crown of Aragon in the 12th and 13th centuries.

The analysis thus shows that an issue that had hitherto been seen as a regalian right was gradually transformed into a public issue that had to be dealt with in representative institutions. This bargaining, which seen from the vantage point of elite groups concerned a vital economic issue, facilitated both the creation of constraints on rulers and contributed to a widening of the public realm. These developments belie the notion that domestic proprietary income always facilitates autocratization or autocratic stability.

Here, we can return to Nilsson's (2017) work. *The Money of Monarchs* actually contains a couple of empirical examples which illustrates this point well. Nilsson at some point analyses Gustav III's attempt to establish a royal distilling monopoly in order to extract rents from thirsty Swedes. This attempt to bolster the state with proprietary revenue "was arguably *not* successful: instead of effectuating a reduction of popular discontent – which was originally generated by the liquor tax – the monopoly instead engendered significant protest, in particular within the peasant estate" (208). So, what we have here is an example of the kind of proprietary revenue that sparks contention because it adversely affects the livelihood of citizens (though peasants rather than elite groups). This can be compared with what is probably the most clear-cut example of proprietary revenue with autocracy-enhancing effects in the thesis, namely Gustav I's silver bonanza from the Sala mine in the mid-16th century. Mining at Sala was mainly done by German settlers who "were not well-positioned to challenge the crown's pretensions to ownership" (149).

Many similar examples could be adduced from a survey of early modern Europe. Take, for instance, the numerous revolts that the proprietary sale of offices sparked in e.g. early modern France (Zagorin 1982). These are normally referred to as "tax revolts" but in fact they were revolts against the attempt to extract rents from the monarchs' proprietary right to name officers such as judges.⁷ Nilsson's discussion of these issues show that he has already gone some way towards recognizing that proprietary revenue can sometimes be contentious. What I have done in this comment is mainly to draw out the implications of this. I would like to finish by noting that this is really just a footnote

7 Nilsson (2017: 36) lists such "venality" as an example of proprietary revenue.

to Nilsson's (2017) impressive work. It does not take anything away from his general contribution but only goes to show that causal relationships in social science are often complex or at least intricate.

Turning from medieval and early modern Europe to the present, what are the implications of this footnote for rentier state theory? A very simple point can be made: The autocracy-stabilizing effects of external rents are premised on these rents mainly accruing from sources that are relatively isolated from societal concerns and interactions. The extraction of oil in the Middle East and Northern Africa is probably the best example in this regard. The oil fields are either directly operated by the state or by foreign firms that have bought concessions from the government. Moreover, even where a state firm – such as Saudi Aramco – is in charge, many of the employees are foreign experts or foreign manual labour. In that sense, the oil exploration is isolated from the daily lives of the public, just as was the case for the silver mining at Sala in 16th century Sweden. Moreover, potential societal costs – such as inflationary pressures in the form of “Dutch disease” – are largely invisible even for elite groups.

However, such isolation is not a defining attribute of external rents and other sources can spark opposition that might trump the regime stabilizing effects of rents. For instance, situations where rulers take a cut of remittances from workers abroad – e.g. via currency conversions – might have different effects than oil money, in spite of the fact that rentier state theory has tended to lump the two together. Recall in this connection the recent findings that remittances increase the likelihood of democratic transitions and spur societal protests in autocracies (Escribà-Folch, Meseguer & Wright 2015; 2017). Or take what is a pretty clear equivalent to the medieval manipulation of coinage, namely autocrats' attempt to derive rent from their manipulation of the currency rate. Most recently, this has sparked opposition in Venezuela where the discrepancy between the official and the black-market value of the Bolivar has increased by leaps and bounds.

These examples go to show that the mechanisms identified in the historical investigation are still relevant today. As Nilsson (2017) suggests, it is therefore high time that rentier state theory is tested against evidence from medieval and early modern Europe. More particularly, it follows from these observations that the aggregate effects of proprietary income are only likely to be autocracy stabilizing or autocracy enhancing when the mechanisms identified by Ross (2001) trump the countervailing mechanism theorized above. This may be said to support Beblawi's (1987) original insight that a scope condition of recent rentier state theory is that rents mainly accrue from external sources and engage few domestic workers. Such rents can be extracted at low political costs because they do not affect peoples' daily life in (observably) adverse ways.

Two other implications are worth fleshing out. First, the analysis shows that institutions constraining the executive can be an outgrowth of domestic politi-

cal conflicts – not solely something created by external conflict. This is important because a number of authors have recently argued that in the absence of the generalized geopolitical competition that characterized Europe from the High Middle Ages onwards, the development of such institutional checks is not to be expected (e.g. Tilly 1990; Krasner 2005). Second, the findings identify one of the ways in which the advent of representative institutions affected subsequent state-building (Møller 2015). By making public issues that had traditionally been patrimonial or proprietary, representative institutions facilitated the later advent of bureaucratic institutions, which were premised on removing the distinction between the proprietary ownership of rulers over the state apparatus, on the one hand, and the common weal, on the other (Ertman 1997).

References

- Abramson, S. & C. Boix, 2014. *The Roots of the Industrial Revolution: Political Institutions or (Socially-Embedded) Know-How?* Working paper, Princeton University.
- Acemoglu, D., Johnson, S. & Robinson, J.A., 2001. "The colonial origins of comparative development: an empirical investigation", *American Economic Review*, 91(5): 1369–1401.
- Acemoglu, D., Johnson, S. & Robinson, J.A., 2002. "Reversal of fortune: geography and institutions in the making of the modern world income distribution", *Quarterly Journal of Economics*, 117(4): 1231–1294.
- Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J.A. & Yared, P., 2008. "Income and democracy", *American Economic Review*, 98(3): 808–842.
- Bisson, T. N., 1977. "The organized Peace in Southern France and Catalonia, ca. 1140–ca. 1233", *The American Historical Review*, 82(2): 290–311.
- Bisson, T. N., 1979. *Conservation of coinage: monetary exploitation and its restraint in France, Catalonia, and Aragon (c. AD 1000–c. 1225)*. Clarendon Press; Oxford University Press.
- Bisson, T.N., 2009. *The Crisis of the Twelfth Century: Power, Lordship, and the Origins of European Government*. Princeton: Princeton University Press.
- Blaydes, L. & Chaney, E., 2013. "The feudal revolution and Europe's rise: political divergence of the Christian west and the muslim world before 1500 ce", *American Political Science Review*, 107(1): 16–34.
- Blockmans, W. P., 1978. "A typology of representative institutions in late medieval Europe", *Journal of Medieval History*, 4: 189–215.
- Blockmans, W. P., 1998. "Representation (since the thirteenth century)", pp. 29–65 in C. Allmand (ed.), *New Cambridge medieval history, VII, 1415–1500*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boucoyannis, D. A., 2015. "No Taxation of Elites, No Representation: State Capacity and the Origins of Representation", *Politics and Society*, 43: 303–332.
- Downing, B.M., 1992. *The Military Revolution and Political Change: Origins of Democracy and Autocracy in Early Modern Europe*. Princeton: Princeton University Press.

- Escribà-Folch, A., Meseguer, C., & Wright, J., 2015. "Remittances and democratization", *International Studies Quarterly*, 59(3): 571–586.
- Escribà-Folch, A., Meseguer, C., & Wright, J., 2017. "Remittances and Protest in Dictatorships". Unpublished paper.
- Ertman, T., 1997. *Birth of the Leviathan. Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hintze, O., 1975 [1931]. "The Preconditions of Representative Government in the Context of World History", in *The Historical Essays of Otto Hintze*. New York: Oxford University Press.
- Kagay, D.J., 1981. *The Development of the Cortes in the Crown of Aragon, 1064–1327*. ETD Collection for Fordham University.
- Kagay, D.J., 2003. "The National Defense Clause and the Emergence of the Catalan State: Princeps Namque Revisited", pp. 57–97 in D. J. Kagay & L.J. Andrew Villalon (eds), *Crusaders, Condottieri, and Cannon: Medieval Warfare in Societies Around the Mediterranean*.
- Karl, T.L., 1997. *The Paradox of Plenty. Oil Booms and Petro–States*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Krasner, S.D., 2005. "The case for shared sovereignty", *Journal of Democracy*, 16(1): 72–76.
- Mann, M., 1988. *States, War and Capitalism. Studies in Political Sociology*. Oxford: Basil Blackwell.
- Mahdavy, H., 1970. "The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran", in M. A. Cook (ed.), *Studies in Economic History of the Middle East*. London: Oxford University Press.
- Marongiu, A., 1968. *Medieval parliaments: a comparative study*. Vol. 32. London: Eyre & Spottiswoode.
- Moore, M., 2004. "Revenues, state formation, and the quality of governance in developing countries", *International Political Science Review*, 25:3: 297–319.
- Møller, J., 2015. "The Medieval Roots of Democracy", *Journal of Democracy*, 26(3): 110–123.
- Møller, J., 2017. "The Birth of Representative Institutions: The Case of the Crown of Aragon", *Social Science History* (forthcoming).
- Nilsson, K., 2017. *The Money of Monarchs The Importance of Non-Tax Revenue for Autocratic Rule in Early Modern Sweden*. Lund: Lund University.
- O'Callaghan, J.F., 1975. *A History of Medieval Spain*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- O'Callaghan, J.F., 1989. *The Cortes of Castile-Léon 1188–1350*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Parker, G., 1996[1988]. *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Procter, E.S., 1980. *Curia and Cortes in León and Castile 1072–129*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ross, M., 2001. "Does oil hinder democracy?", *World Politics*, 53(3): 325–361.
- Ross, M., 2015. "What Have We Learned about the Resource Curse?", *Annual Review of Political Science*.
- Schumpeter, J.A., 1991[1917/1918]. "The crisis of the tax state", in Schumpeter, J.A. *Joseph A. Schumpeter. The Economics and Sociology of Capitalism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Stasavage, D., 2010. "When distance mattered: geographic scale and the development of European representative assemblies", *American Political Science Review*, 104(4): 625-643.
- Stasavage, D., 2016. "Representation and Consent Why They Arose in Europe and Not Elsewhere", *Annual Review of Political Science* (forthcoming).
- Svolik, M., 2012. *The Politics of Authoritarian Rule*. New York: Cambridge University Press.
- Tilly, C., 1990. *Coercion, Capital, and European States AD 990-1990*. Cambridge: Basil Blackwell.
- Tilly, C., 2006. "Why and How History Matters", *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*, pp. 422-423.
- Van Zanden, J.L., Buringh, E. & Bosker, M., 2012. "The rise and decline of European parliaments, 1188-1789", *The Economic History Review*, 65(3): 835-861.
- Zagorin, P., 1982. *Rebels and rulers, 1500-1660*. Cambridge: Cambridge University Press.

Response to Jørgen Møller's “The Lopsided Political Effects of Proprietary Income”

Klas Nilsson

Introduction

As you approach the final stretch in the doctoral program at political science in Lund and gear up for defending your thesis, you may hear this friendly piece of advice: ‘Try to get an old and established discussant, a scholar who has nothing to prove anymore and has lost his or her appetite for confrontation and fault-finding.’ The advice is half-ironic, of course, but it is also fully misguided. By pointing to an easy way out it speaks to your fear of criticism and rejection rather than to that glimmer of pride and accomplishment you hopefully feel. And as we all know, the highest form of praise in academia is not having someone going easy on you, or even agreeing with you, but rather having someone constructively engaging with your work.

That is why I consider myself privileged to have had Professor Jørgen Møller from Aarhus University as my discussant. Møller is indeed an established scholar within the historical study of states and regimes but he is not old, nor has he lost his appetite. First and foremost, he performed the role of discussant brilliantly, asking tough questions and dealing out perceptive critique but doing so in a manner that never antagonized me. His comments were not a pat on the head but neither were they a slap in the face. But Møller also did something even more remarkable: as demonstrated by his article in this issue of the journal, he initiated a dialog with my work, applying my ideas to a case of his own. Møller’s article represents the extended version of an argument he delivered at my defense and I appreciate this opportunity to continue our conversation. I should point out that as a political scientist defending a thesis about arcane financial issues in ancient times I mainly expected to face questions about the relevancy of my work for the world of today. I did not expect to find myself in a discussion of medieval coinage on

Klas Nilsson är verksam vid Center for European Studies, University of Texas at Austin, och Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.
E-post: klas.nilsson@svet.lu.se

the Iberian Peninsula. In other words, I anticipated criticism from the present, not a challenge from the past.

Toward the end of *The Lopsided Political Effects of Proprietary Income*, Møller modestly describes his paper as no more than “a footnote” (p. 15) to my thesis. This is an understatement. After all, the key claim I make in *The Money of Monarchs* is that non-tax revenues – or what I call proprietary income – can strengthen autocratic rule. Møller makes the opposite argument, claiming that proprietary income can in fact be just as contentious as taxes and may set off a chain of events that results in stronger parliaments.

Even though I am thoroughly flattered by Møller’s interest in and engagement with my work I think his challenge warrants a response. In the remainder of this text I will acknowledge that Møller’s objections have some merit but I will also question his empirical evidence. As I interpret the politics of coinage in medieval Aragon, this case does not really weaken the core claim of my thesis. However, I believe there is another case, drawn from one of my own empirical investigations, that can exemplify Møller’s objection. Our conversation has motivated me to modify my assessment of the profits Gustav I made by reforming the Swedish church in 1527. These profits were proprietary, I maintain, but they were also controversial and the Reformation did in fact incite several popular rebellions against the king. I therefore more or less agree with Møller in that proprietary income can indeed be controversial and may therefore have ‘lopsided political effects.’

Møller’s challenge

The renowned economist Edwin R. Seligman (1895: 265) once remarked that “Among the unsettled questions of the science of finance few are more troublesome than that of classifying the different kinds of public income.” That was over a century ago but his words have not lost their relevance; defining and classifying different sources of state revenue has certainly posed a key challenge for me, one that has stretched over several years. Expressed in the simplest terms possible, the crux I have struggled with has been to figure out exactly what distinguish tax receipts from non-tax revenues. After reviewing a number of different approaches to this issue I eventually opted for a typology based on ownership. There is a crucial contrast, I argue, between revenues that are seen as the legitimate property of the state, or even of the ruler personally, and revenues that are seen as ultimately belonging to the people. I refer to these two categories as proprietary and public.¹ While I claim that this conceptual approach has certain advantages over its alternatives (see Nilsson 2017: 78–9)

1 I might add that this approach is quite similar to that of Adam Smith (1776/1981: 817) who claimed that the state can draw revenue from two principal sources: it can either tap into “some fund which peculiarly belongs to the sovereign or commonwealth” or collect “the revenue of the people”.

I know that it is not watertight and it comes as no surprise that Møller raises some objections.

In his article, Møller points out that it is difficult to establish what people actually perceive as being legitimate property and he also detects something of a circularity in my definition as it implies that an income is proprietary only as long as people don't protest against it. His main objection—which is the one I will focus on here—is more substantive: Møller asserts that even in situations where a ruler's right of ownership to a specific source of income is well-established and widely accepted, the extraction of such revenue will under certain conditions breed popular opposition. Such opposition can then lead to fiscal renegotiations, political concessions, and constraints on royal power.

This assertion is empirically fleshed out by an investigation centered on coinage in the medieval kingdom of Aragon. Here, Møller finds that the proprietary income rulers derived from their right to mint coins did in fact spark significant popular dissent because it had adverse effects on the livelihood of noble elites. In order to amend the relationship to the elites, rulers summoned them to representative assemblies—the first 'parliaments' of Europe—where they were promised a 'conservation of coinage' in exchange for a money grant. Over time, these assemblies were institutionalized and they extended their influence over finance, law, and foreign policy. Møller therefore concludes that the controversies of coinage on the Iberian Peninsula demonstrates "that an issue that had hitherto been seen as a regalian right was gradually transformed into a public issue that had to be dealt with in representative institutions" and that "These developments belie the notion that domestic proprietary income always facilitate autocratization" (p. 14).

In fact, I agree with both these conclusions: in the thesis I acknowledge that proprietary revenue can indeed become public² and I never claim that proprietary income *always* facilitate autocratization, only that it carries the potential to do so. But Møller's objection goes further than that. Not only can proprietary revenue become more public over time, under certain conditions "proprietary income is *no different* from any other attempt to mobilize the domestic economy" (p. 6, emphasis added). And not only does the case of medieval Aragon suggest that proprietary income failed to facilitate autocracy; Møller claims that it actively eroded the possibility of monarchical rule by triggering the chain of events that led to the strengthening of parliamentary practices. In response to this more serious challenge I would concede that Møller's objection has some merit but I believe that his empirical argument is weaker than it might seem. More specifically, I argue that there is a crucial distinction between *using* a prerogative and *abusing* it.

2 I highlight the 'Ship Money' collected in seventeenth century England as a case in point (Nilsson 2017: 78–9).

The use and abuse of a royal prerogative

As I interpret the case of coinage in medieval Aragon, it involves not one but three distinct flows of revenue:

First we have the income derived from the right to mint coins, the *jus monetae*, which was an established royal prerogative. The crown withheld a fixed share of the new coins as a fee or profit, what is commonly called *seigniorage*. Thomas Bisson (1979: 7) cites one case where lord and minter held on to 8.3 percent of the strike and claims that this amount “would not have been thought extravagant at the time.”

Secondly, there is the income rulers could intermittently collect by abusing this prerogative, what Bisson calls mutations or manipulations. Manipulations involved sudden and arbitrary changes in type, weight, or alloy that was not designed to preserve, remedy, or improve existing specie but rather to exploit the system for royal gain. The classic case of such manipulation is debasement whereby the amount of precious metal in coins is reduced in order to create more money out of a given supply.

And thirdly, there is the so-called ‘money-taxes’ which were temporary grants given to the ruler in exchange for a promise to conserve the coinage. The money-taxes were created explicitly to halt the costly manipulations and supplant such illicit income with regular tax receipts; from the perspective of the ruler the money-taxes looks like a ransom (as Møller points out) but from the perspective of tax payers they look more like a purchase of a stable currency.

These three flows of revenue are not of the same type, I contend. The first source of revenue, the seigniorage, constituted a proprietary income and the third, the money-taxes, constituted a public income. The profit made by manipulations is more difficult to classify but it is not proprietary, at least not according to my definition of the term: in short, seigniorage was an established royal right, currency manipulation for private gain was not.

I imagine that Møller would counter that the distinction between conscientious minting on the one hand and illicit manipulation of coinage on the other was hazy at best, and perhaps he would also point to Bisson who stresses the tight relationship between the three types of income: they were all derived from proprietary coinage and all had a “prerogative character” (Bisson 1979: 13). It is equally obvious, however, that Bisson also holds them apart. He clearly distinguishes “the regulated operations of the mint” (*ibid.*: 12) from ‘mutations’ of coinage and whereas seigniorage is tied to Roman jurisprudence, mutations are repeatedly characterized as arbitrary, fraudulent, corrupt, deceptive, and a violation. Therefore, I think Bisson would accept my distinction between use and abuse.

So, where Møller claims that the collection of regalian income from the mint sparked opposition which in turn led to the creation of parliaments as a forum for fiscal bargaining I would counter that it was not the collection of proprietary revenue (the seigniorage) that sparked protest but the abuse of that

prerogative (the manipulations). In fact, if we assume that the kings of Aragon would have been able to make fiscal ends meet without such abuse they could perhaps have maintained their political authority unchallenged. My conclusion is accordingly that it was not proprietary income as such, but the *inadequacy* of that income, that eventually led to representation.

Revenues of the Reformation: proprietary and contentious

Although I contest Møller's empirical argument I admit that his objections have merit, and the conceptual and theoretical challenge remains: can proprietary income be contentious? Does my conceptualization even allow it to be? His perceptive critique has motivated me to reconsider one of the empirical investigations presented in my thesis. In my discussion of the gradual autocratization of Gustav I in the first half of the 16th century I point to the political importance of two lucrative sources of proprietary revenue: silver mining at Sala—which I will not discuss here—and the confiscation of church property made possible by the Reformation of 1527. The fiscal impact of the Reformation process was massive. The proportion of cultivated land owned by the crown increased from no more than 5–6 percent to almost a full third and I argue that this allowed Gustav to live as a 'land-owner king' rather than as a 'taxation king' (Nilsson 2017: ch. 10). However, my conversation with Møller has led me to partly reevaluate this case.

I conceptualize most (but not all) of the gains from the Reformation as proprietary; importantly, the king was now seen as the rightful owner of most church property and he could legitimately collect rent from the peasants holding leases on such land. I stand by this assessment but it is quite obvious that the Reformation also incited considerable dissent. There may be a few different reasons for such dissent. For instance, the leaseholders may have disliked being abruptly transferred from one landlord to another, and perhaps a distant king could be more heavy-handed and less flexible than a local priest or bishop. Evidence does suggest that the extraction of rents and tithes became more stringently enforced after the king took over, as did all forms of revenue collection (Larsson 2003). But more importantly perhaps, there was also significant opposition to the transformation of religious faith and practices, especially among the conservative peasant population. In fact, the king had to repeatedly assure his subjects that the true Christian faith would remain unchanged and he vehemently denied all accusations that he would want to subvert Catholicism (Alin 1878). He took issue with what he portrayed as a rampant corruption and greed within the clergy, not with the religion itself.³

3 It may seem paradoxical that the king would push through the Reformation while simultaneously assure his subjects that beliefs and practices would remain unchanged. This only serves to demonstrate, however, that the Swedish Reformation was first and foremost a *financial* operation; religious changes were of secondary concern (to the king) would evolve at a slower pace (Olsson 1947).

In any case, the level of unrest sparked by the Reformation is clearly visible in successive rebellions, erupting in 1527 (*Daljunkerens uppror*), 1529 (*Västgötaherrarnas uppror*), 1531 (*Klockuppröret*), and 1542 (*Dackefejden*). It is difficult to establish exactly what triggered these revolts but we know that the rebel leaders in all these instances cited the introduction of the Lutheran faith as one of their most prominent grievances (alongside a want of basic livelihoods, a rising tax burden, and political centralization).⁴ By introducing these beliefs, they claimed, the king had forfeited his rights to rule.

This is not the time or place to pursue this argument further. The key point here is that Gustav I's Reformation created significant dissent and this should temper any notion that proprietary income necessarily constitutes 'free money' without political costs. Clearly, there was a serious price attached to this proprietary fiscal strategy and had any one of these rebellions actually succeeded the king would have been forced to negotiate, make concessions, and temper his autocratic ambitions.⁵ Since things turned out the way they did I would argue that the autocracy-enhancing aspects of the 'Reformation revenue' prevailed over its contentiousness, but the case suggests that the conclusions Møller makes in his article are nonetheless valid: proprietary revenue can spark opposition and the aggregate political effects may indeed be lopsided.

Bibliography

- Alin, Oskar, 1878. *Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar. Tredje delen: Sveriges nydaningstid 1521–1611*. Stockholm: Hjalmar Linnströms förlag.
- Bisson, Thomas N., 1979. *Conservation of Coinage: Monetary Exploitation and its Restraint in France, Catalonia, and Aragon (c. AD 1000–c. 1225)*. Clarendon Press: Oxford University Press.
- Larsson, Lars-Olof, 2003. *Gustav Vasa – landsfader eller tyrann?* Stockholm: Prisma.
- Nilsson, Klas, 2017. *The Money of Monarchs: The Importance of Non-Tax Revenue for Autocratic Rule in Early Modern Sweden*. PhD Thesis, Department of Political Science, Lund University. Available at <<http://lup.lub.lu.se/record/7145d4f4-7a02-4711-b48a-59ea4b0ca147>>.
- Olsson, Gunnar, 1947. *Stat och kyrka i Sverige vid medeltidens slut*. Göteborg: Elanders boktryckeri AB.
- Seligman, Edwin R. A., 1895. *Essays in Taxation*. New York: MacMillan and Co.
- Smith, Adam, 1776/1981. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Vol 2*. (Ed. by R. H. Campbell & A. S. Skinner.) Indianapolis: Liberty Classics.

4 The stated motivations for each of these rebellions are chronicled in Alin (1878).

5 Of course, a successful rebellion could very well have resulted in him being deposed and/or dead.

Jubileumsessä. Fahlbeckska stiftelsen 100 år

Hösten 2018 fyller Fahlbeckska stiftelsen, huvudman för *Statsvetenskaplig tidskrift*, 100 år. Detta vill vi uppmärksamma genom en serie jubileumsessäer, som fritt låter sig inspireras av innehållet i det kärnfulla och bitvis ödesmättade gåvobrev som Pontus Fahlbeck, tidskriftens dåvarande redaktör, utformade i slutet av första världskriget. Förutom de obligatoriska instruktionerna om skötsel, organisation och ekonomi och det angelägna i att slå vakt om tidskriftens politiska oväld och vetenskapliga självständighet, anger Fahlbeck i urkunden en riktning för den framtida publicistiken. Han skriver:

Blott i en punkt skall jag tillåta mig att angiva ett önskemål för det vetenskapliga arbete, som jag hoppas genom denna stiftelse främja, utom och jämte de uppgifter, som ovan angivits. Det gäller det stora ämnet om folks, staters och kultururs förfall och undergång.

Och fortsätter:

Den fruktansvärda kris, som den civiliserade världen genomgår, kan väcka farhågor för, att de folk, som närmas därav hemsökas, stå inför ett sådant öde. Men manspillan och annan ödeläggelse i krig ersätts snart inom ett livskraftigt folk, blott icke inre sjukdom kommer till. Ty mestadels när folk och kulturer gingo under, var orsaken därtill jämte yttre våld inre brister, sjukdomar i känsla och vilja. Sådana ha redan yppat sig i krigets spår ej blott uti de krigförande länderna utan i alla. Rättsbegreppen hålla på att fördunklas, varigenom samhällsordningen hotas i hela Europa, därest kriget skulle länge fortgå. Men värre än dessa kanske övergående sjukdomstecken äro andra, som redan länge vittnat om folklig ohälsa. Sådana hos de flesta kulturfolk framträdande tecken äro en materialistisk livssyn med kapitalism ovan till i samhället och socialism nedan, samt det s.k. tvåbarnssystemet. Härtill märkas för Sverige särskilt den ringa äktenskapligheten och det stora antalet utom äktenskapet födda barn; bristande nationalkänsla med därav följande stor emigration och försvarsolust; vidare statskänslans och statslydnadens undanträngande i det allmänna livet och rättskänslans i

det enskilda av partikänsla och partilydnad. Det är många och svåra sjukdomstecken, som kunna konstateras inom Sveriges folk och hos alla folk i närvarande tid. Statsvetenskaperna kunna ingen högre uppgift ha än att häremot söka bot, om bot står att vinna. Men förutsättningen för det är i första hand att känna det onda, icke blott i det enskilda fallet utan i allmänhet. Att studera denna mäktiga företeelse, staters förfall och undergång genom tiderna, dess förebud och förlopp, från Grekland och Rom och ännu äldre kulturer till våra dagars folk och stater, samt upplysa och varna – det är den uppgift, som jag såsom mitt vetenskapliga testamente lägger denna stiftelse särskilt på hjärtat.

Frågan är om *Statsvetenskaplig tidskrift* har lyckats leva upp till förväntningarna på denna punkt. Mycket talar för att inriktningen på tidskriften under årens lopp varit en annan än den Fahlbeck efterlyste. Oberoende av hur man ser på saken, är det i dessa jubileumstider angeläget att återigen försöka förvalta arvet från gåvobrevet och med förnyad kraft lyfta fram den breda, episka tematiken i citaten ovan. Detta gör vi genom att bjuda in skribenter från vårt eget ämne, men även skribenter från näraliggande ämnen som historia, ekonomisk historia och antikens kultur och samhällsliv, liksom nationalekonomi, statistik och juridik. Dessa olika discipliner ingår inte bara i Fahlbeckska kollegiet, utan utgör också, tillsammans med statsvetenskapen, kärnan i det som kallas vetenskaperna om staten.

Vi väljer medvetet essäformatet eftersom det lämpar sig väl för breda, principiella syn-teser och analyser. Vi välkomnar inte bara enskilda bidrag utan också kommentarer och kritiska reflektioner med anledning av tidigare publicerade texter.

Den nionde essän i serien är skriven av rättsvetaren Uta Bindreiter och har titeln "Hans Kelsens föreläsningsresor till Sverige (1933) och Finland (1953)".

Hans Kelsens föreläsningsresor till Sverige (1933) och Finland (1953)

Uta Bindreiter

1 Inledning

Den föreliggande uppsatsen¹ åsyftar att framhäva den österrikiske rättsfilosofen Hans Kelsens internationella renommé genom att belysa några mindre kända omständigheter kring hans resor till Skandinavien 1933 och 1953. Till dessa omständigheter får räknas den resonans som Kelsens lära bevisligen har framkallat hos den svenska (och inte minst den lundsiska) rätts- och statsvetenskapliga publiken.

När Kelsen besökte Sverige för första gången våren 1933 stod han i begrepp att publicera den lära som skulle bli vida känd som *Die reine Rechtslehre* [Den rena rättsläran]. Innan han tog det avgörande steget ville han emellertid testa sina idéer i olika sammanhang. När han sommaren 1932 erhöll en formell inbjudan till Sverige tvekande han inte utan förberedde en presentation av läran i form av föreläsningar. Detta föreläsningsmanuskript skulle omedelbart översättas till svenska och publiceras i *Statsvetenskaplig Tidskrift* (1933).

Den som urgerade och genomdrev publiceringen var den dåvarande professorn i statskunskap vid Lunds universitet, Fredrik Lagerroth. När man betänker vilken betydelse den Rena rättsläran skulle få under 1900-talet kan Lagerroths publiceringsinsats onekligen betecknas som en milstolpe i *Statsvetenskaplig Tidskrifts* anrika historia.

Redan inledningsvis bör påpekas att en rekonstruktion av Kelsens resor till Sverige och Finland synnerligen försvåras genom en märklig brist på

1 Uppsatsen har ursprungligen publicerats på tyska med titeln "Hans Kelsens Vortragsreisen nach Schweden (1933) und Finnland (1953)", s. 89–106 i *Das internationale Wirken Hans Kelsens*, vol 38 i *Schriftenreihe des Hans Kelsen-Instituts* (Wien: MANZ'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2016). Jämfört med den tyska texten innehåller den föreliggande versionen vissa tillägg och preciseringar.

Uta Bindreiter är verksam vid Juridiska institutionen, Lunds universitet.
E-post: uta.bindreiter@jur.lu.se

dokumentation. Information om Kelsens korta vistelse i Sverige finns att hämta i enbart två typer av material, nämligen:

1. Den av Martin Tegen sammanställda krönikan om hans föräldrars, Einar och Gunhild Tegens, liv och verk (2003).² Denna krönika är baserad på den av Einar Tegen år 1953 färdigställda självbiografin.³ Einar Tegen var 1931–1937 professor i praktisk filosofi vid Lunds universitet, och det var tack vare honom Kelsen inbjöds till Sverige; och
2. Filosofen och sociologen Bertil Pfannenstills hågkomster. Vid tiden för Kelsens besök i Lund var Pfannenstill doktorand hos Einar Tegen. Hans hågkomster antecknades av Anders Molander under en intervju 1989 och publicerades 1998 i bokform.⁴ Pfannenstill skulle spela en inte helt oviktig roll i spridningen av den Rena rättsläran i Sverige.

Rekonstruktionen av Kelsens vistelse i Finland är också baserad på enbart två typer av material, nämligen:

1. Statsvetenskapliga fakultetens vid Helsingfors universitet protokoll från åren 1952 och 1953; och
2. den finländske rättsfilosofen Otto Brusiins personliga anteckningar från 1953.

Artikeln är disponerad på följande sätt. Avsnitt 2 informerar om bakgrunden till Kelsens resa till Sverige i slutet av mars 1933 och om filosofiprofessorerna Einar Tegens insats i detta sammanhang. Innan Kelsen beträder svensk mark skall Avsnitt 3 upplysa läsaren om, *dels* i vilken utsträckning hans verk vid denna tidpunkt var känt i Sverige, *dels* vilka som var grunddragen i den rättslära som han skulle presentera i Lund. I Avsnitt 4 möter vi sedan Kelsen i Lund, där förf. försöker att rekonstruera de olika turerna kring översättningen och publiceringen av hans föreläsningsmanuskript i *Statsvetenskaplig Tidsskrift*. Där erbjuds också ett fint tillfälle att minnas Fredrik Lagerroths insatser för att sprida kunskap om Kelsens verk i Norden. I Avsnitt 5 får läsaren sedan följa Kelsen till Uppsala och Stockholm, där han skulle träffa framstående

2 Martin Tegen, *Einar och Gunhild Tegen: en krönika om deras liv och verk*, sammanställd av Martin Tegen (Stockholm: stencil, 2003).

3 Einar Tegen, *Levernesbeskrivning*, i manuskriptform. Ett exemplar av självbiografin finns på Uppsala universitetsbibliotek, ett ytterligare exemplar förvaras hos familjen Tegen. Vid referenser till Martin Tegens krönika [avkortat MT] anges också de respektive sidorna i Einar Tegens *Levernesbeskrivning* [avkortat: Lev].

4 Bengtsson, Jan & Molander, Anders, *Den svenska sociologins födelse. Historiska samtal med Torgny T. Segerstedt, Bertil Pfannenstill, Joachim Israel och Edmund Dahlström* (Göteborg: Daidalos, 1998). Referenser till Pfannenstills hågkomster i denna bok avkortas med "Bengtsson & Molander 1998." Pfannenstills hågkomster användes också av Martin Tegen [se not 2].

företrädare för den så kallade Uppsalaskolan för filosofi. Efter en kort redogörelse för anledningen till Kelsens hastigt bestämda avresa från Sverige och hans vidare levnadsöden – en redogörelse som tvingar läsaren att hoppa över tjugo år – ägnas sedan Avsnitt 6 åt Kelsens vistelse i Finland 1953 och den överväldigande respons han skulle få i Helsingfors. Bidraget avslutas med några sammanfattande anmärkningar i Avsnitt 7.

2 Kelsens resa till Sverige 1933

2.1 FÖRHISTORIA DEL 1: KÖLN-GENÈVE

Följderna av 1929 års författningsreform i Österrike och de personliga angrepp som Kelsen blivit utsatt för vid den Juridiska fakulteten i Wien gjorde att han slutligen såg sig tvungen att lämna Wien och anta en förnyad kallelse som han fått till professuren i folkrätt vid Kölns universitet. Kelsen anlände till Köln den 2 november 1930, och redan den 20 november höll han sin installationsföreläsning på temat "Die platonische Gerechtigkeit" [Platonsk rättvisa] (Métall 1969: 56–59), ett tema, som han skulle befatta sig med också i fortsättningen (och även under sin Europaresa 1953).⁵

Kelsen kom att stanna i Köln i knappt två och ett halvt år, och han tycks ha trivts bra där: såväl universitetets avdelningar som stadens myndigheter var tillmötesgående, och Kelsen, vars professur inkluderade en skyldighet att hålla föreläsningar i folkrätt, ställdes ett eget folkrättsinstitut och vetenskaplig hjälppersonal till förfogande. Dessutom tilldelades han medel för att inrätta ett folkrättsbibliotek (Métall 1969: 58).

En del av sommarsemestern 1932 tillbringade Kelsen som gästprofessor i Genève: *L'Institut Universitaire des Hautes Études Internationales* hade inbjudit honom att hålla föreläsningar i folkrätt. Denna vistelse skulle bli betydelsefull för honom i två avseenden: *dels* därför att han efter sin "Beurlaubung" (dvs. avstängning) från tjänsten i Köln och fördrivning från Tyskland 1933 skulle finna en fristad i Genève,⁶ *dels* därför att han i Genève skulle göra bekantskap med någon som icke oväsentligen skulle bidra till den Rena rättslärans spridning på ett relativt tidigt stadium.⁷

2.2 FÖRHISTORIA DEL 2: GENÈVE-LUND

Det kan verka förbryllande att Kelsen över huvud taget övervägde en resa till Sverige i slutet av mars 1933, alltså vid en tidpunkt då det politiska läget i Tyskland hade trappats upp avsevärt (den 30 januari 1933 hade Hitler utnämnts till

5 Se s. 88 ff.

6 Se s. 88.

7 Se s. 72.

rikskansler). Sett i ett historiskt perspektiv var det förmodligen två tankegångar som förmådde Kelsen att anträda resan: *för det första*, att det just med tanke på det osäkra politiska läget vore lämpligt att företa en utlandsresa medan det fortfarande var möjligt och, *för det andra*, att ett utmärkt tillfälle att presentera den Rena rättsläran i Nordeuropa inte borde försummas.

Einar Tegen,⁸ som vid denna tid var professor i praktisk filosofi vid Lunds universitet, hade påbörjat sin undervisningsverksamhet i Lund sommaren 1931. Under hans inflytande ägnades verksamheten mycket mer än tidigare åt rättsfilosofin, vilket bl.a. innebar att det erbjöds seminarier även om John Stuart Mill, Axel Hägerström och Vilhelm Lundstedt. Tegen var också en stor beundrare av Kelsen, och i hans seminarier försökte man att "analysera [Kelsen] ordentligt" (MT 70/Lev 42).

Men det var inte allt, Tegens intresse för Kelsen⁹ skulle mycket snart få en ny, konkret inriktning. Han beslöt nämligen att använda sitt 1931 erhållna stipendium för akademiska lärare till en resa till Genève, i syfte att få träffa Kelsen.

Sommaren 1932 var tiden äntligen inne. Tegen och Kelsen möttes i Genève, där Kelsen – som tidigare nämnts – verkade som gästprofessor. Tegen har berättat att Kelsen tog emot honom på ett mycket vänligt sätt (MT 70/Lev 42). Tyvärr känner vi inte till några detaljer angående herrarnas samtal.

Vad som är väsentligt i detta sammanhang är emellertid att Tegens besök hos Kelsen i Genève var den omedelbara anledningen till Kelsens Sverigeresa nästföljande år. Tegen själv yttrade sig därom i knappa, men entydiga ordalag: "Följden av resan blev Kelsens besök i Sverige 1933 på våren" (ibid.).

3 Hans Kelsen: "Århundradets rättspositivist"¹⁰

Rättsfilosofen Hans Kelsen [1881–1973] kallas ofta för 1900-talets mest inflytelserike rättspositivist. Det är inte rätt plats för en diskussion om detta påstående

8 Einar Tegen [1884–1965]: Svensk filosof. Tegen studerade vid Uppsala universitet och promoverades där till fil. dr. på avhandlingen *Studier till uppkomsten av Kants kritiska kunskapslära* (1918); samma år utnämndes han till docent i teoretisk filosofi. Tegen blev sedermera professor i praktisk filosofi, först vid Lunds universitet (1931–1937) och sedan vid Stockholms högskola (1937–1952).

Tegens vetenskapliga produktion faller främst inom området analytisk psykologi. På 1920-talet utkom det på tyska författade arbetet *Moderne Willenstheorien* [Moderna viljeteorier] 1–2 (1924–1928) och dessutom boken *Viljandet i dess förhållande till jaget och aktiviteten* (1928). 1944 publicerade den renommerade filosofiska facktidskriften *Theoria* Tegens artikel "The basic problems in the theory of value", där Tegen föreslog en modifikation av Hägerströms så kallade värdenihilism.

Medan Tegens filosofiska intresse tidigare främst varit inriktad på Uppsalafilosofin och abstrakta begreppsanalyser, fokuserade han under senare år snarare på sociologin. Under sin vistelse i USA 1940–1942 studerade han modern amerikansk psykologi och sociologi, ett studium som skulle resultera i boken *Amerikansk psykologi. Utvecklingslinjer och grundsyn* (1949). – Hämtad ur *SMoK* 7 (1954): 465.

9 Enligt Tegens biograf Anders Wedberg [not 76] var Tegen ovanligt öppen för nya idéer och strävade alltid efter samförstånd (ibid.).

10 Rubriken har valts i anslutning till Horst Dreier, HANS KELSEN (1881–1973): "Jurist des Jahrhunderts?", s. 705–732 i H. Heinrichs et al (red), i *Deutsche Juristen jüdischer Herkunft* (München: C. H. Beck, 1993).

är befogat eller ej, men det borde i alla fall tilläggas att Kelsens typ av rättspositivism måste hållas isär från den klassiska, faktabaserade rättspositivismen – en skolbildning enligt vilken rätten till syvende och sist kan reduceras till, eller förklaras genom, en sammanlänkning av fakta.

Kelsen avvisar alla faktabaserade rättsteorier. I stället förfäktar han den så kallade *normativitetstesen*, en tes som säger att rätten måste åtskiljas *dels* från moralen, *dels* från faktiska omständigheter. Rätten är norm, en bindande, förpliktande norm (ett *böra*), och den inneboende meningen hos juridiska termer (såsom "förpliktelse", "skyldighet", "krav") måste kunna, och kan, förklaras utan återopande av varken moralen eller fakta. Det är normativitetstesen som framför allt skiljer Kelsens teori från andra positivistiska teorier.¹¹

Som framgår av Avsnitt 2 har Einar Tegen inte dragit sig för varken mödor eller uppoffringar för att locka Kelsen till Sverige. Tegen var utan tvivel förtrogen med Kelsens rättsfilosofiska tänkande, men hur var läget i allmänhet? I vilken utsträckning hade Kelsens skrifter lyckats fånga de svenska rätts- och statsvetarnas intresse?

3.1 HUR KÄNT VAR KELSENS VERK I SVERIGE ÅR 1933?

Hans Kelsens vetenskapliga gärning sträcker sig över sex decennier.¹² Han var både mångsidig och produktiv. Bakom hans huvudverk, *Reine Rechtslehre* (1934),¹³ låg flera års arbete. Läran hade utvecklats stegvis, och "milstolparna" på vägen dit – *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre* (1911),¹⁴ *Das Problem der Souveränität* (1920),¹⁵ *Der soziologische und der juristische Staatsbegriff* (1922)¹⁶ och *Allgemeine Staatslehre* (1925)¹⁷ – skulle bli klassiker helt på egen hand. Dessa arbeten var ingalunda okända i Sverige. Med undantag av *Allgemeine Staatslehre*¹⁸ hade de visserligen inte recenserats i *Statsvetenskaplig Tidskrift*, men de hade omnämnts i åtskilliga av exempelvis Fredrik Lagerroths skrifter.¹⁹

11 En åskådlig bild av normativitetstesen finns i Kelsen 1933a: 208.

12 Kelsens första större verk var *Die Staatslehre des Dante Alighieri* (1905); bland hans sista arbeten figurerar "The Essence of International Law", in *Essays in Honor of Leo Gross* (1968).

13 Hans Kelsen, *Reine Rechtslehre. Einleitung in die rechtswissenschaftliche Problematik* [Den rena rättsläran. Inledning till rättsvetenskapens problematik], 1:a uppl (Leipzig: Franz Deuticke, 1934). Avkortat: RR 1. Den svenska motsvarigheten till RR 1 är "Kelsen 1933a".

14 Den fullständiga titeln är: *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre entwickelt aus der Lehre vom Rechtssatze* [Statsrättslärans grundläggande frågor utifrån läran om rättssatsen] (Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1911).

15 Den fullständiga titeln är: *Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts* [Suveränitetsproblematiken och folkrättsteorin] (Tübingen: J.C.B. Mohr, 1920).

16 Hans Kelsen, *Der soziologische und der juristische Staatsbegriff* [Det sociologiska och det juridiska statsbegreppet] (Tübingen: J.C.B. Mohr, 1922).

17 Hans Kelsen, *Allgemeine Staatslehre* [Allmän författningslära] (Berlin: Julius Springer, 1925).

18 Gunnar Aspelin, recension av Kelsen, *Allgemeine Staatslehre* i *StvT*, N.F. 8 årg. (1926): 233–238.

19 Lagerroth 1925a [not 55] kan i viss mån betraktas som en recension av Kelsen, *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre* (1911).

I början på 1930-talet kunde Kelsen alltså hänvisa till en rad betydelsefulla rättsvetenskapliga arbeten. Dessutom hade han gjort sig ett namn som praktiskt verksam jurist: redan på 1920-talet hade han blivit internationellt känd som "författningsskapare", tack vare sina insatser vid utformningen av republikens Österrikes (fortfarande giltiga) statsförfattning.²⁰ I samband härmed bör också nämnas inrättandet av den österrikiska författningsdomstolen, där Kelsen själv tjänstgjorde som domare. Det var Europas första författningsdomstol.

Existensen av en garant för konstitutionalismen i form av en central författningsdomstol med omfattande normkontroll var särskilt viktigt för Kelsen. Detta framgår inte minst av den kända kontroversen mellan honom och den tyske statsteoretikern Carl Schmitt angående det ultimata författningsskyddet i Weimarrepubliken. Schmitt hävdade att de politiska beslut som låg till grund för författningen inte kunde upphäva den författningsgivande makten som sådan (Schmitt 1928: §§ 8–11, ssk § 10) och att termen "författningsskydd" åsyftade skyddet av författningens grundläggande bestämmelser vid undantagstillstånd – en funktion som enligt Schmitt enbart kunde utövas av en politisk instans, nämligen Rikspresidenten (ibid. 26 f, 111).²¹

Kelsen däremot bestred Rikspresidentens uppgift att fungera som "grundlagens väktare":²² det var författningsdomstolens uppgift att pröva lagars grundlagsenlighet, att garantera medborgarnas individuella rättigheter och att säkerställa den statliga kompetens- och funktionsfördelningen.²³ Kelsens argumentation tog avstamp i läran om *Stufenbau*:²⁴ eftersom de positiva författningsskyddet (belägna på normhierarkins högsta avsnitt) och "vanliga" lagar (belägna inom normhierarkin) hade i princip samma karaktär, innebar termen "författningsskydd" i praktiken inget annat än ett mer eller mindre rutinmässigt domstolsförfarande.

Förutom författningsdomstolens centrala roll var det begreppet demokrati ("av alla politiska begrepp det som missbrukats oftast"²⁵) som särskilt sysselsatte Kelsen under mellankrigstiden. Den tunna men innehållsrika skriften från 1920, *Vom Wesen und Wert der Demokratie*²⁶ – fortfarande en klassiker

20 *Österreichisches Bundes-Verfassungsgesetz 1920*.

21 Statsvetaren Fredrik Lagerroth [not 53] noterade att svensk statsrätt tog avstånd från Schmitts teori: "Man räknar icke i Sverige med en dylik utomordentlig grundlagstiftares improvisationer" (Lagerroth 1955: 208).

22 Hans Kelsen, "Wer soll Hüter der Verfassung sein?" [Vem skall vara grundlagens väktare?]. *Die Justiz* 6 (1931): 576–628.

23 Frågan vem som kontrollerar författningsdomstolen, dvs. vem som är den ultimata väktaren av grundlagen, bevaras inte av Kelsen. Ett tänkbart svar (som skulle överensstämma med hans demokratiteori) är: Folket (via en folkomröstning).

24 Se s. 78.

25 "[d]ieser mißbrauchteste aller politischen Begriffe" (WWD [not 26]: 1; förf:s övers.).

26 Hans Kelsen, *Vom Wesen und Wert der Demokratie* [Om demokratin väsen och värde] (Tübingen: J.C.B. Mohr [Paul Siebeck], 1920); 2:a uppl. 1929. Jag har använt den andra upplagan [avkortat WWD].

på den politiska filosofins område – är en lidelsefull plädering för demokratin i ett skede där detta begrepp inte vägde särskilt tungt, ja, där såväl reaktionära som revolutionära rörelser hade fått demokratins ideal att blekna.

Kelsens försvar gäller den *formella* demokratin. För honom handlar demokrati om form, inte om innehåll: det är inte frågan om *vad* som är materiellt rättvist, utan om *hur* det bör eftersträvas. Hans demokratiteori fokuserar själva den demokratiska processen – en process som karakteriseras *dels* av en inneboende spänning mellan majoritet och minoritet (varvid majoritetsprincipen fungerar som logiskt minoritetsskydd), *dels* av ett tvång till kompromisser som til syvende og sidst skapar *samhällsfred* (WWD: 68; Kelsen 1932: 233).

Demokrati är en stats- eller samhällsform där den sociala ordningen skapas av de som är underkastade denna ordning (WWD: 4). Själva idén bakom begreppet är enligt Kelsen en strävan att tillfredsställa två elementära mänskliga behov – behovet av *frihet* (att inte tvingas lyda en annans vilja) och behovet av *likhet* (att vara ”lik med” andra människor). Likhetsidén är inte motsatt frihetsidén utan tvärtom tjänar den (ibid. 3).²⁷

Demokratins *väsen* bottenar i frihetens idé, närmare bestämt i autonomi, dvs. självbestämmande. Eftersom allas individuella frihet inte kan förverkligas i samhället, måste den individuella autonomin genomgå flera metamorfoser, från ett utopiskt (och egentligen anarkiskt) ideal av absolut självbestämmande till en realiserbar form av kollektivt självbestämmande, nämligen ett majoritetsstyre bestående av valda parlamentariska representanter (ibid. 4–5, 8).

Majoritetsprincipen härleds således ur frihetens idé. Den garanterar störst möjliga individuella (politiska) frihet (ibid. 9–10), men den garanterar inte majoriteten någon absolut rätt att härska över minoriteten: ”demokrati” är inte liktydig med ”majoritetens diktatur” (Kelsen 1925: 324; jfr WWD: 54).

Majoriteten är beroende av minoriteten. Vid beslutsfattandet måste den ta hänsyn till minoritetens åsikt, ty dess existensberättigande är en förutsättning för majoritetens legitimitet: utan minoritet ingen (demokratisk, legitim) majoritet (WWD: 53, 57). Majoritetsstyrets demokratiska legitimitet ligger alltså ytterst i minoritetens händer.²⁸ Ju kraftfullare minoritetens opposition är, desto tydligare får majoritetens beslut karaktär av kompromiss (ibid. 56–58, 102).

Den världsåskådning som möjliggör att minoriteten kan acceptera demokratiska majoritetsbeslut är en kompromisslös värderativism. Ett av Kelsens starkaste argument för demokratin är följande:

27 Någon som tvingas lyda tänker så här: ”Han är en människa som jag, vi är lika! Vilken rätt har han att bestämma över mig?” (WWD: 3; förf:s övers).

28 Eftersom det inte finns något alternativ till majoritetsprincipen bör minoritetens åsikt respekteras och förstås som en endast tillfälligt underlägsen sådan (vid nästa val blir den kanske majoritetens åsikt).

Om man utgår ifrån att man inte kan få kunskap om varken absoluta sanningar eller absoluta värden, måste man anse att inte bara den egna åsikten, utan också någon annans, motsatta åsikt är åtminstone möjlig. Därför är *relativismen* den världsåskådning som demokratins idé förutsätter.²⁹

Just däri ligger demokratins *värde*.³⁰ Som Kelsenkännaren Dreier uttrycker det: Kelsens demokratiteori visar vägen till att förverkliga ”en politisk samexistens grundad på acceptansen av en tros- och intressepluralism”.³¹

Så sent som 1932 insisterade Kelsen att det var varje sann demokrats plikt att bekänna sig till demokratin till och med vid en tidpunkt då alla försök att rädda den hade varit förgäves; ty det fanns en *Treue zur Idee*, dvs. en trohet till själva den demokratiska idén som var helt oberoende av om idén förverkligades eller ej.³²

Eftersom publiceringen av den Rena rättsläran i Lund 1933 spelar en viktig roll i den föreliggande texten kan det nu vara på sin plats att belysa vissa byggstenar³³ i denna lära: lärans ”renhet”, Kelsens (normativa) giltighetsbegrepp, hans lära om rättsordningens hierarkiska uppbyggnad (*Stufenbau*) och läran om Grundnormen.

3.2 NÅGRA GRUNDDRAG I DEN RENA RÄTTSLÄRAN

Kelsens så kallade Rena rättslära gör anspråk på att vara en teori om positiv rätt i allmänhet, att tillämpas på alla positiva rättsordningar. Läran har sin upprinnelse i Kelsens insikt att rättsvetenskapen – dvs. den rättsvetenskap som var dominerande kring sekelskiftet 1900 och som i hans tycke kännetecknades av metodologisk synkretism³⁴ – var i behov av ett nytt filosofiskt fundament. Hans mål var att skapa en rättslära som var fri från såväl politiskt-ideologiska som naturvetenskapliga synsätt och metoder.³⁵

29 WWD: 101 (förf:s övers.).

30 Kruxet är att odemokratiska åsikter har samma tyngd och spelrum som demokratiska; demokratin kan förvandlas till sin motsats på demokratisk väg. Som Kelsen uttrycker det: ”Det tycks vara [demokratins] tragiska öde att den måste amma även sin värsta fiende. Om den skall vara sig själv trogen, måste den också tåla en rörelse som vill förgöra demokratin och måste ge den samma möjlighet till utveckling som alla andra politiska övertygelser” (Kelsen 1932: 237; förf:s övers.).

31 Dreier 1993: 710 f. (förf:s övers.).

32 Kelsen 1932: 231.

33 Redogörelsen för dessa byggstenar följer i stort min framställning i Bindreiter 2001.

34 ”Metodologisk synkretism” åsyftar en otillåten kombination av metoder.

35 Se Kelsens *Förord* till RR 1 [not 13].

Den Rena rättslärens "renhet"

Kelsens lära är *ren* i den meningen att den uteslutande befattar sig med strikt juridiska spørsmål. Kelsen avgränsade rättsvetenskapen i två riktningar: *dels* mot faktavetenskaperna (sociologi, historia, ekonomi), *dels* mot etiken. Dessa avgränsningar motiverar han på följande sätt.

Frågan vilken social effekt en viss rättsregel har haft inom en viss tidsperiod (för att ta ett exempel) är ingen *juridisk* fråga utan en faktafråga, och som sådan skall den besvaras av våra sociologer. Rätten är *norm* (ett *böra*), inget faktum (ett *vara*). En vetenskap om rätten handlar följaktligen om rättsnormer, och *enbart* om rättsnormer.

Beträffande den andra avgränsningen, avgränsningen mot etiken, bör man komma ihåg att Kelsen är rättspositivist och sålunda förfäktar den så kallade *Separationstesens*, dvs. den positivistiska tesen som säger att man bör skilja mellan att se på en fråga utifrån ett *juridiskt* perspektiv och att se på den utifrån ett *moraliskt* perspektiv; det handlar om antingen-eller. Mellan rätt och rättvisa föreligger nämligen inget begreppsligt samband. En positivistisk rättsvetenskapsman har inte till uppgift att avgöra om en viss rättsregel (eller en hel rättsordning) är moraliskt sett rättvis eller inte; detta är en uppgift för filosofer eller teologer.

En positivistisk rättsvetenskap bör alltså vara fri från moraliska, politiska eller religiösa inslag. Dess huvudsakliga uppgift är att objektivt beskriva rätten som ett system av *normer*, och att därvid återge normernas inneboende mening [ty. *Sinn des Sollens*].

Kelsens Rena rättslära åsyftar att säkerställa rättens autonomi vis-à-vis moralen genom att uppfatta begreppet "rättsnorm" på ett visst sätt. Den befattar sig som sagt endast med rättsnormer, närmare bestämt med deras formella (logiska) struktur, inte med deras materiella innehåll: vilket innehåll som helst kan vara *rätt*.

Kelsens giltighetsbegrepp

Den kelsenska rättsnormen utmärker sig genom en specifik existensform, som inte medger att den återförs till något annat (såsom ett socialt faktum). Normer har en särskild egenskap, nämligen egenskapen att vara *gällande* (bindande, förpliktande): det är *giltigheten* som är utmärkande för en norm.

Här finns en paradox. Å ena sidan kallas Kelsen för ärkepositivist, men å andra sidan laborerar han med ett giltighetsbegrepp (*gällande* som synonymt med *bindande*, *förpliktande*) som man brukar associera med naturrätten. Det är dock fel att tänka i dessa banor, ty hos Kelsen har ordet *gällande* ingen som helst moralisk färgning: *gällande* betyder "juridiskt bindande, förpliktande".

En rättsnorms giltighet är en *böra*-giltighet, dvs. normadressaten *bör* (eller *skall*) bete sig i enlighet med normen. Han har en rättslig skyldighet att förhålla

sig på visst sätt *om* rättsordningen, genom rättsnormen, knyter en tvångsakt (*qua* sanktion) till det motsatta beteendet: det som *bör* (göras, ske) är alltså sanktionen.

Det som särskilt sysselsatte Kelsen var ursprunget (grunden, skälet) till rättsnormernas specifika egenskap av *giltighet*. Mot bakgrund av hans renhetspostulat kan denna egenskap omöjligt grundas i faktiska förhållanden,³⁶ men den kan inte heller grundas i etiken (t.ex. i en viss moralprincip). Det skulle visa sig att rättsnormernas *giltighet måste* komma från en annan *norm*.

Enligt Kelsen betingas giltigheten av två saker: *för det första*, att normen har skapats ("satts") i överensstämmelse med en annan, mer generell norm och, *för det andra*, att systemet som normen tillhör är i stort effektivt.³⁷ Sambandet mellan rättsnormens egenskap att vara gällande och dess så kallade *giltighetsgrund* åskådliggörs i följande underavsnitt om rättsordningens hierarkiska struktur.

Läran om rättsordningens hierarkiska struktur (Stufebau)

Kelsen ser på den nationella rättsordningen som en pyramid med olika avsatser [ty. *Stufebau*, dvs. trappstegsbygge], där rättsnormerna inte ligger bredvid varandra utan är hierarkiskt ordnade. De mer generella rättsnormerna ligger på en "högre" avsats än de individuella (och mer konkretiserade). Pyramidens högsta avsats utgörs av författningen.

En dylik syn på rättsordningen öppnar upp för en dynamisk ansats som fokuserar den process genom vilken rättsnormer skapas: tillämpningen av en "högre" norm innebär samtidigt att en "lägre" norm skapas (RR 2 [2008]: 266). En "lägre" norm gäller alltså om den har tillkommit i enlighet med en "högre" norm, och den "högre" normen utgör då *giltighetsgrund* för den "lägre".

Låt oss ta följande exempel. Ett vanligt civilrättsligt avtal är enligt Kelsens teori formellt giltigt, om det kan visas att det uppfyller de rekvisit som är uppställda i en "högre" norm. Avtalet har tillkommit på basis av Avtalslagen (en gällande högre norm). Avtalet *gäller* således, och ytterligare motiveringar *varför* det gäller är obehövliga. I och med att man kan följa en giltighetskedja uppåt i normhierarkin kan man fastställa, rent formellt, avtalets giltighet.

Det är dock inte allt. När den Kelsen-inspirerade juristen påstår att avtalet i fråga gäller och är bindande, menar han inte bara att det har tillkommit enligt Avtalslagen och att det är en del av den i samhället gällande rätten: han menar dessutom att avtalet *bör* (eller *skall*) efterlevas. Detta uttryckssätt implicerar dock ingen som helst moralisk värdering av avtalets innehåll. Avtalet må vara orättvist ur t.ex. ett utilitaristiskt perspektiv – men trots detta gäller det och *bör* efterlevas, *juridiskt sett*. Men varför?

36 Om jag exempelvis säger att regel X gäller därför att den har beslutats av Riksdagen, försöker jag att motivera regelns giltighet med ett faktum.

37 Effektiviteten upphöjs till ett villkor, dock inte till ett skäl (eller *grund*) för giltigheten: *giltighetsgrunden* kan enbart finnas hos en annan, och "högre", norm (jfr Kelsen 1965 [not 38]: 1143).

Läran om Grundnormen

Bland den Rena rättslärans ”byggstenar” har ingen givit upphov till så många missförståelser och feltolkningar som just Grundnormen. Redan under Kelsens livstid hade antalet rättsteoretiska och rättsfilosofiska skrifter i samband med Grundnormen vuxit till otroliga mängder. Efter att förgäves ha försökt, i fyrtio år, att förklara Grundnormens väsen och funktion, beslöt Kelsen mot slutet av sin karriär att fatta pennan en gång till för att tydliggöra meningen med att förutsätta Grundnormen. Resultatet var en militant och knivskarp artikel³⁸ där Kelsen förklarade, på ett uttömmande sätt, vad som var solklart för honom själv.

I delavsnittet om rättsordningens *Stufenbau*³⁹ nämndes de giltighetskedjor som finns inom en rättsordnings normhierarki. Dessa giltighetskedjor måste sluta någon gång, och i en positivistisk rättsteori slutar de med författningsnormerna. Vilken är då *deras* giltighetsgrund? Varför *gäller* exempelvis den svenska Regeringsformen? Varför upplevs den som bindande?

Det är denna fråga – legitimeringen av författningen – som är den springande punkten för Kelsen. Ibland finns det en äldre författning som den nuvarande bygger på, men så är inte alltid fallet. Varför skulle då den nuvarande författningen vara gällande och bindande?

Här åberopar Kelsen *Hume's Law*:⁴⁰ vem som än har skapat författningen (den historiskt första författningen eller den aktuella), så är detta skapande ett faktum (ett *vara*), och enligt Hume kan ett faktum aldrig legitimera en norm (ett *böra*). Författningen kan alltså inte legitimeras genom det faktum att den har instiftats av någon, utan dess giltighetsgrund kan endast finnas i ett annat *böra*, dvs. i en annan (och inom *Stufenbau* ännu ”högre”) gällande norm. Och en sådan norm finns inte.

Det är här Grundnormen kommer in i bilden. Enligt Kelsen är det så att juristerna antar, eller *förutsätter*, att det finns en sådan, ännu ”högre” men bara tänkt, norm som säger att författningen *bör* (eller *skall*) följas. Närmare bestämt säger Grundnormen att

Tvång skall sättas under de betingelser och på det sätt, som den första författningsgivaren eller de av honom delegerade instanserna bestämma (Kelsen 1933a: 221).

Enligt Kelsens egen kortversion (RR 2 [2008]: 230) säger Grundnormen kort

38 Hans Kelsen, Professor Stone and the Pure Theory of Law. *Stanford Law Review* 17 (1965) No. 6, s. 1128–1157, ssk 1140–1151.

39 Se s. 78.

40 Enligt Hume's Law är det inte möjligt att härleda ett *böra* från ett *vara* (och *vice versa*): *böra*-satsen följer inte logiskt av *vara*-satsen. *Böra*-satsen är normativa och uttrycker en värdering (de är varken sanna eller falska), medan *vara*-satsen är deskriptiva påståenden angående ett sakförhållande (de är antingen sanna eller falska). Enligt Hume finns det en klyfta mellan värderingar och påståenden om sakförhållanden som inte kan överbryggas (Peczenik & Reidhav 2001: 68).

och gott att "[m]an skall bete sig så som författningen föreskriver" (underförstått: därför att den är gällande och bindande).

Grundnormen är ingen positiv, ingen *satt*⁴¹ norm utan en i det juridiska tänkandet *förutsatt* norm.⁴² Den har tre essentiella funktioner i Kelsens teori: den förser rättsordningens *Stufenbau* med en (normativ) avslutning; den legitimerar, rent formellt, författningen och på en och samma gång alla "lägre" normer som kan spåras tillbaka till författningen;⁴³ och såsom "yttersta böra" sätter den igång rättens egenskap att vara gällande och bindande. Kort sagt: Grundnormens funktion är att göra det möjligt att uppfatta den *subjektiva* meningen hos rättsskapande akter (som är ett böra) som deras *objektiva* mening, och sålunda som *objektivt gällande normer* (Kelsen 1965: 1143).

Kelsen behöver Grundnormen för att kunna förankra rättens giltighet i *rätten själv*. Enligt honom skulle det vara omöjligt att argumentera juridiskt utan att förutsätta ett yttersta böra, Grundnormen, som en normativ *grund*: det rättsliga *börat* kräver en *Grund-Norm*.⁴⁴

Det finns naturligtvis ingen förpliktelse för jurister att förutsätta Grundnormen; men *om* man vill kunna uppfatta rätten som ett koherent system av objektivt gällande normer – ja, då måste man förutsätta den (Kelsen 1965: 1143). *Grunden* (skälet) till rättsnormers objektiva giltighet är följaktligen villkorad, betingad av Grundnormens förutsättning (ibid.).⁴⁵

Det nyss sagda leder till förf:s avslutande kommentar till den Rena rättsläran i allmänhet och Grundnormläran i synnerhet. Enligt förf. förtjänar det nämligen att framhåvas att det finns en viktig poäng med Kelsens Grundnorm (som märkligt nog ofta förbises). Just därigenom att den Rena rättsläran låter juristen i sitt tänkande förutsätta ett hypotetiskt "yttersta böra", svarar den inte på frågan om man själv *bör* åtlyda en på det stora hela effektiv rättslig ordning. Kelsens lära markerar på så vis sin distans till den politiska makten – och lämnar därmed ytterligare ett bevis på sin *renhet*.

4 Kelsen i Lund

Någon exakt datering av Kelsens vistelse i Lund våren 1933 låter sig inte göras med hundraprocentig säkerhet. Det finns emellertid vissa hållpunkter: *dels* det

41 En *satt* [ty. *gesetz*] norm är en norm som har skapats genom ett rättsorgans viljeakt. Grundnormen däremot är inte *satt* utan *förut-satt* [ty. *voraus-gesetzt*] i det juridiska tänkandet.

42 "[if] I call the basic norm a "hypothesis" or "hypothetical" I am using the term in its literal meaning: pre-supposition = *Voraus-Setzung*" (Kelsen 1965: 1149).

43 Om jag uppfattar Regeringsformen som legitim, kan jag också uppfatta alla "lägre" normer, som kan spåras tillbaka till den, som legitima.

44 För en analys av Grundnormens förutsättning, se Bindreiter 2002: 124–127.

45 "[Grundnormens) förutsättning utgör rättsordningens yttersta, till sitt väsen dock blott villkorade och i denna mening hypotetiska, giltighetsgrund" (RR 2 [2008]: 66).

faktum att Kelsen senast den 31 mars hade rest vidare till Uppsala, *dels* uppgiften att det vid hans föredrag i Lund handlade om en föreläsningsserie⁴⁶ och alltså måste ha tagit flera dagar i anspråk. Vistelsen i Lund torde således kunna förläggas till perioden 26–30 mars 1933.⁴⁷

Det är inte känt exakt var Kelsen bodde i Lund – på det anrika Grand Hotel, på ett annat hotell eller kanske privat. Det får emellertid antas att han åtminstone någon gång var gäst hos Einar Tegen, som sedan sommaren 1931 bodde tillsammans med sin hustru⁴⁸ i en central, stor lägenhet i en (fortfarande existerande) byggnad i Jugendstil med adress Stora Fiskaregatan 15, ”med utsikt över Bantorget och Grand” (MT 65/Lev 41).

Kelsen tycks ha varit fullt sysselsatt under sin tid i Lund. Enligt Tegen gjorde han ett starkt intryck i den lilla universitetsstaden, *dels* genom den iver med vilken han deltog i Tegens seminarieövningar (MT 70/Lev 42 f), *dels* genom sina egna föredrag. Tegens seminarier hölls sannolikt i det så kallade Kungshuset, där Filosofiska institutionen sedan länge haft sin hemvist. Det är möjligt att även Kelsens föredrag hölls i Kungshuset.

Bertil Pfannenstill⁴⁹ nämner i sina hågkomster att Filosofiska föreningen och Juridiska föreningen vid Lunds universitet gemensamt beslöt att bjuda in Kelsen till Lund för att föreläsa om den Rena rättsläran,⁵⁰ men något underlag för ett dylikt beslut har hittills inte kunnat påträffas. Pfannenstills hågkomster motsäger emellertid ingalunda Tegens påstående att Kelsens resa till Sverige kan hänföras till hans eget besök hos Kelsen i Genève.⁵¹ Tegen var trots allt Filosofiska föreningens ordförande under åren 1933–1935.

Att mottagandet av den Rena rättsläran i Lund måste ha varit genomgående

46 Bengtsson & Molander 1998: 54 (”föreläsningarna”) och 55 (”föreläsningsserie”).

47 Jfr en notis i *SvJT* 1933: 298, enligt vilken Kelsen den 27 mars 1933 höll ett föredrag i Lund med titeln ”Den platoniska rättvisan” (på inbjudan av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet), den 28 mars ett föredrag om ”Den rena rättslärans grundbegrepp och metod”, och den 29 mars ett föredrag om ”Stat och rätt” (de två sistnämnda föredragen på inbjudan av juridiska och filosofiska föreningarna).

48 Einar Tegen var sedan 1915 gift med författarinnan *Gunhild Tegen*, född Nordling [1889–1970] (*SMoK* 7 [1954]: 465).

49 *Bertil Pfannenstill* [1909–1995]: Svensk filosof och sociolog. Efter filosofistudier vid Lunds universitet promoverades Pfannenstill till fil. dr. 1936 och avancerade samma år till docent i praktisk filosofi (1947 docent i sociologi). 1948 utnämndes han till föreståndare för den nyligen grundade sociologiska institutionen vid Lunds universitet. 1963–1975 var Pfannenstill verksam som universitetslektor i sociologi. Han utnämndes 1969 till tf. professor och bitr. professor och blev sedermera (1971) sociologiska institutionens prefekt. Bland hans vetenskapliga arbeten skall framhåvas *Sociologins grundförutsättningar. En vetenskapskritisk undersökning* (1943). – Hämtad ur Bengtsson & Molander 1998: 51 och *Vem är det. Svensk biografisk handbok* 1977: 823.

Inom släkten Pfannenstill (eller Pfannenstiel, en förnäm österrikisk familj som ursprungligen hade ett annat namn) berättas det att familjen av religionsskäl lämnade Österrike i början på 1600-talet och flydde till Sverige via Schweiz och Tyskland. I Schweiz antog familjen ett nytt namn och uppkallade sig efter en ås i kantonen Zürich, den så kallade Pfannenstiel [dvs. stekpannehandtag]. – Hämtad ur *SMoK* 6 (1949): 118.

50 ”Hans Kelsen kom till Lund för att föreläsa om ’Die reine Rechtslehre’” (Bengtsson & Molander 1998: 54).

51 Jfr s. 72.

positiv bestyrks av det faktum att Kelsens föreläsningsserie redan samma år (1933) publicerades i tidskriften *Statsvetenskaplig Tidskrift för Politik, Statistik, Ekonomi*. Vi är skyldiga Bertil Pfannenstill ett stort tack för att han låter oss veta hur denna publicering gick till.

Enligt Pfannenstill – år 1933 ännu doktorand hos Tegen och sysselsatt med sin doktorsavhandling – hade Filosofiska föreningens sekreterare yttrat betänkligheter inför uppdraget att sammanfatta innehållet i Kelsens föreläsningar (som hade hållits på tyska). Tegen hade därför bett Pfannenstill att åta sig detta uppdrag. På uppmaning av Tegen hade redaktionen för *Statsvetenskaplig Tidskrift* kort därefter erbjudit sig att publicera Kelsens föreläsningar i sin helhet, varefter Tegen hade övertalat Pfannenstill att översätta hela texten till svenska språket (Bengtsson & Molander 1998: 55/MT 80).

Statsvetenskaplig Tidskrifts beredvillighet att publicera Kelsens Rena rättslära var ingen tillfällighet. Tidskriftens redaktion stod under överinseende av Fahlbeckska Stiftelsens Kollegium, och en av kollegiets ledamöter⁵² var Fredrik Lagerroth,⁵³ professor i statskunskap. Lagerroth var känd för sitt levande intresse för nya strömningar inom stats- och rättsfilosofi i allmänhet och för Hans Kelsen i synnerhet. Som ledamot i Fahlbeckska Stiftelsen hade han möjlighet att låta publiceringen av Kelsens nyaste verk framstå som ytterst angelägen.

I takt med att Kelsen publicerade sina första stora arbeten – *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre* (1911), *Das Princip der Souveränität* (1920), *Der soziologische und der juristische Staatsbegriff* (1922) och *Allgemeine Staatslehre* (1925) – producerade Lagerroth ett respektingivande antal skrifter i vilka han *dels* redogjorde för Kelsens statsrättsliga idéer, *dels* tillämpade dessa idéer på svenska förhållanden.⁵⁴

Två av dessa skrifter förtjänar ett särskilt omnämnande. För *det första*, en i *Statsvetenskaplig Tidskrift* publicerad uppsats där Lagerroth gör uppmärksam på vissa tankeväckande likheter mellan C. J. Boströms och Kelsens respektive statsrättsliga system;⁵⁵ och, för *det andra*, ett för vännen och kollegan

52 Under verksamhetsåret 1932 hade Lagerroth varit *praeses* i Fahlbeckska Stiftelsens Kollegium.

53 *Fredrik Lagerroth* [1885–1974]: Professor i statskunskap vid Lunds universitet 1929–1950. Enligt hans biograf och efterträdare i professuren, Nils Stjernquist, var Lagerroth "de stora perspektivens man" (Stjernquist 1992: 173). Lagerroth åstadkom betydelsefulla bidrag inom området historisk statskunskap, i synnerhet genom sin omvärdering av den så kallade frihetstiden i Sverige och sin forskning kring 1809 års regeringsform. – Hämtad ur *SBL* 22 (1979): 168–171; *SmoK* 4 (1948): 434–435.

54 Ett exempel härför är *Psykologisk verklighet och juridisk fiktion vid tillämpningen av Sveriges grundlag* (1925), där Lagerroth tillämpar två motsatta statsteoretiska åskådningar på svensk statsrätt: *dels* den realistisk-sociologiska åskådningen (representerad av bl.a. Georg Jellinek), *dels* den (Kelsenska) juridiskt-fiktiva åskådningen. Ett annat exempel är *Platons stats- och rättsbegrepp. En studie i allmän statslära* (1928).

55 Fredrik Lagerroth, Boström och Kelsen. En jämförelse. *StvT* 1925: 1–37. För både Boström och Kelsen är staten en idé i tankevärlden som inte behöver något empiriskt fundament (ibid. 31). Den principiella skillnaden mellan dem består enligt Lagerroth däri att staten, för Boström, är en andlig verklighet och därmed en psykologisk realitet, medan den för Kelsen inte är något annat än en konstruktion, "en träffpunkt för tillräkningslinjer" (ibid. 36).

Nils Herlitz författat festskriftsbidrag där Lagerroth tillämpar Kelsens lära om *Stufenbau*⁵⁶ på den svenska rättsordningen.⁵⁷

Så mycket om Lagerroths insatser i samband med spridningen av Kelsens läror.⁵⁸ Låt oss nu återgå till den här aktuella översättningen av den omfattande Kelsen-texten från 1933.

Översättningen som sådan (det skulle handla om drygt femtio trycksidor) var en storartad prestation av Pffannenstill⁵⁹ – en prestation som han tyvärr inte hedrades för under sin levnad: på 1930-talet bjöd nämligen kutymen angående artiklar i facktidningar att översättarens namn inte nämndes. Fram till publiceringen av Pffannenstills hågkomster år 1998 visste alltså ingen⁶⁰ vem som hade översatt (och därmed för skandinaviska rättsvetare tillgängliggjort) den i svensk rättsvetenskaplig litteratur ofta omnämnda Kelsen-texten, en text vars struktur (kapitelindelning) är identisk med den hos den första upplagan av *Reine Rechtslehre* (1934).⁶¹ I intervjun med Anders Molander år 1989 berättade Pffannenstill – smått road – att det egentligen inte gjorde honom så mycket, men att Tegen senare förebrädde sig själv för att inte ha insisterat på att Pffannenstill omnämndes som översättare (Bengtsson & Molander 1998: 55).

Resultatet av Kelsens flerdagsvistelse i Lund var å ena sidan uppsatsen ”Den rena rättsläran. Dess metod och grundbegrepp”, tillägnad Einar Tegen och publicerad i ett särtryck av *Statsvetenskaplig Tidskrift* (1933) s. 193–244, å andra sidan bekantskapen, ja vänskapen med Einar Tegen och Fredrik Lagerroth.⁶² Den uppskattning som de två svenska professorerna kände för Kelsen fick sitt tydligaste uttryck i Tegens och Lagerroths förslag 1934 och 1936 att Nobels fredspris skulle tilldelas Kelsen, bland annat med motiveringen att Kelsen hade gjort ett försök

to understand the state from a juridical viewpoint not depending on political, social and psychological arrangements. An ardent supporter of a law reaching beyond the single states, Kelsen stressed the importance of establishing a system of international law emancipated from any political views.⁶³

56 Jfr s. 78.

57 Fredrik Lagerroth, Rättskontinuitetens problem i Sverige 1809 sett i belysning av den Rena rättsläran, s. 204–215 i *Festskrift tillägnad Nils Herlitz* (Stockholm: Norstedt, 1955).

58 Statsvetenskapliga föreningen i Lund konstituerades den 19 oktober 1933, med Lagerroth som föreningens förste ordförande (*StvT* 1933: 363 och 364).

59 ”Det var mycket besvärligt att översätta denna skrift” (Bengtsson & Molander 1998: 55).

60 Fredrik Lagerroth och Anders Wedberg har ibland nämnts som eventuella översättare.

61 Se not 13.

62 Det är uppenbart att det fanns mångåriga vänskapsband mellan Kelsen och makarna Lagerroth. Ett bevis härför är två tackskrivelser (daterade 10. 11. 1951 och 4. 11. 1961), som Kelsen i samband med hans 70- respektive 80-års dag skickade till makarna Lagerroth och som nu finns på Handskriftsavdelningen vid Lunds Universitetsbibliotek.

63 ”Nomination Database-Peace,” website: Nobelprize.org, Nobel Media AB 2014, Web.

5 Kelsen i Uppsala och Stockholm

I Filosofiska föreningens arkiv vid Uppsala universitet finns ett dokument som visar att Kelsens föredrag i Uppsala arrangerades i samarbete mellan Filosofiska föreningen, Juridiska föreningen och Statsvetenskapliga föreningen.⁶⁴ Vi får dock inte veta vem som hade framfört den ursprungliga inbjudan till Kelsen.⁶⁵

Den 31 mars 1933 höll Kelsen ett föredrag i Uppsala med titeln ”Staatsform und Weltanschauung” [Statsform och världsåskådning] inför Filosofiska föreningen. Föredraget publicerades samma år i *Recht und Staat in Geschichte und Gegenwart* [Lagen och staten förr och nu].⁶⁶

I Uppsala skulle Kelsen komma i kontakt med tre (rätts-)filosofer som senare skulle bli kända som representanter för den så kallade Uppsalaskolan för filosofi: Axel Hägerström, Karl Olivecrona och Anders Wedberg.

Filosofen Axel Hägerström⁶⁷ – Uppsalaskolans grundare och andlige fader åt den skola som brukar kallas den Skandinaviska rättsrealismen – stod 1933 på höjden av sin karriär.⁶⁸ Alltsedan år 1911 professor i praktisk filosofi vid Uppsala universitet, hade han – efter betydelsefulla insatser inom kunskapsteorin och moralfilosofin – fokuserat alltmer på rättsfilosofi. Redan 1916 hade han i sin skrift ”Är gällande rätt uttryck av vilja?” försökt att visa att den traditionella rättspositivistiska ståndpunkten, enligt vilken gällande rätt inte är något annat än innehållet i den högsta samhällsmaktens vilja, var oförenlig med socialpsykologiska fakta.

I sitt rättsfilosofiska huvudverk från 1917, *Till frågan om den objektiva rättens begrepp*, gick Hägerström sedan ett steg längre och förnekade att det över huvud taget fanns objektiva, i rättsreglerna fastställda rättigheter och skyldigheter – det handlade endast om tvångsföreställningar. Att en rättsregel ”gäller”

64 Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala konstituerades den 7 nov. 1919. Föreningens ordförande under åren 1923–1947 var Axel Brusewitz.

65 Vänligt meddelande från Per Algander 2012-09-18; jfr notisen i *SvJT* 1933: 298.

66 Hans Kelsen, *Staatsform und Weltanschauung* [Statsform och världsåskådning], i *Recht und Staat in Geschichte und Gegenwart* [Lagen och staten förr och nu] (Tübingen 1933); nytryck i *Wiener Rechtstheoretische Schule*, del 2 (1968): 1923–1942.

67 Axel Hägerström [1868–1939]: Svensk filosof och professor i praktisk filosofi vid Uppsala universitet (1911–1933). Hägerströms verksamhetsfält omfattade kunskapsteori, moralfilosofi och rättsfilosofi. Redan i sin installationsföreläsning 1911 med titeln ”Om moraliska föreställningars sanning” gav Hägerström uttryck för den värdenihilism som brukar förknippas med hans namn. Påståenden som ”Detta är moraliskt gott (ont)” och ”Detta är rätt (orätt)” är enligt honom varken sanna eller falska utan enbart känslouttryck.

Hägerström ägnade många år åt studiet av rättsföreställningarnas bakgrundshistoria – en selsättning som resulterade i ett monumentalt verk på tyska, *Der römische Obligationsbegriff im Lichte der allgemeinen römischen Rechtsanschauung* [Det romerska obligationsbegreppet i belysning av den allmänna romerska rättsåskådningen], Teil I (1927) und Teil 2 (postumt utgiven 1941). – Hämtad ur *SMoK* 3 (1946): 586–588.

68 Hägerström skulle samma år (1933) avgå med pension.

i juridisk bemärkelse betyder enligt Hägerström endast att den i stort åtlyds av samhällsmedlemmarna och tillämpas av myndigheterna.⁶⁹

Det säger sig självt att ett dylikt giltighetsbegrepp måste ha stått i vägen för ett fruktbart tankeutbyte med Kelsen.⁷⁰ Därtill kom frågan om Grundnormen. Hägerström ansåg att det, *för det första*, inte var nödvändigt att förutsätta en Grundnorm för att kunna uppfatta normerna inom en naturlig, av fakta bestående ordning som rättsnormer (mellan varje orsak och dess verkan fanns ju ett naturligt samband); och att, *för det andra*, Kelsens argumentation för Grundnormen var ohållbar, då han inte kunde bevisa att den var ett nödvändigt villkor för att förstå rätten som ett system av positiva, bindande normer (Bjarup 1988: 41).

Det är oklart i vilket sammanhang Hägerström och Kelsen träffades – i anslutning till Kelsens föredrag, inom ramen för ett seminarium, eller kanske vid ett rent socialt evenemang. En sak är i alla fall säker: det handlade om ett animerat tankeutbyte som upplevdes som smått bisarrt av åtminstone en av de närvarande, nämligen den dåvarande docenten i statskunskap vid Uppsala universitet, Herbert Tingsten.⁷¹ I sina memoarer skildrar Tingsten ordväxlingen mellan Hägerström och Kelsen på följande sätt:

[...] mötte jag honom [dvs. Kelsen] på hösten [sic] 1933 i Uppsala, där han hade en debatt med Hägerström, en av de, genom parternas oförmåga att förstå varandra, underligaste debatter jag hört (Tingsten 1962: 265).

Kelsen å sin sida kallade Hägerström för en framstående tänkare och sann lärd⁷². Det är inte känt om han hade läst Hägerströms recension av *Allgemeine Staatslehre*.⁷³ Mötet med Hägerström har i alla fall inte satt några djupare spår i Kelsens rättslära.⁷⁴

Einar Tegen berättar att Kelsen under sin vistelse i Uppsala blev bjuden på

69 Hämtad ur *SMoK* 3 (1946): 587.

70 Att Hägerström icke desto mindre hyste stor respekt för Kelsen framgick av hans recension av Kelsens *Allgemeine Staatslehre* från 1925 ("Kelsen's theory [...] is very well worthy of attention"). Recensionen publicerades ursprungligen på tyska i tidskriften *Litteris* 5 (1928). Ett nytryck gjordes i Axel Hägerström, *Inquiries into the Nature of Law and Morals*, utg. av Karl Olivecrona, övers. av C. D. Broad (Uppsala: Almqvist & Wiksells, 1953) s. 257–298. Citatet inom parentes ovan är hämtat från s. 297.

71 Herbert Tingsten [1896–1973]: Svensk statsvetare, författare och publicist. 1924 utnämndes Tingsten till docent i statskunskap vid Uppsala universitet, och 1935 kallades han till den nyinrättade professuren i samma ämne vid Stockholms högskola (1935–1946). Tingsten var sedermera chefredaktör för *Dagens Nyheter* (1946–1959). – Hämtad ur *SMoK* 7 (1954): 558.

72 Omnämmt hos Evald 2010: 74.

73 Jfr not 70.

74 I Kelsens postumt utgivna verk *Allgemeine Theorie der Normen* (1979) beskylls Hägerström för att inte ha varit tillräckligt nogga med att skilja mellan moralnormer och rättsnormer (Kelsen 1979: 250 not 50).

middag hos Karl Olivecrona⁷⁵ (som redan i december samma år skulle utnämnas till professor i processrätt vid Lunds universitet) och där träffade Anders Wedberg.⁷⁶ Wedberg, som senare skulle bli berömd genom sina skarpsinniga bidrag inom (rätts-) filosofin, var 1933 en ung filosofistudent och starkt influerad av Hägerström. Enligt Tegen attackerade Wedberg vid detta tillfälle Kelsens filosofi ”med ungdomlig aggressivitet” (MT 70/Lev 42 f), vilket uppskattades av Kelsen. Tyvärr känner vi inte till några detaljer angående ordväxlingen mellan herrarna. Nämnas bör dock att Wedberg i ett senare skede (1945) skulle översätta Kelsens manuskript till en allmän rätts- och statslära till engelska språket.⁷⁷

Angående Kelsens vistelse i Uppsala har inte kunnat fastställas hur länge han uppehöll sig där eller på vilken adress han bodde. Enligt Einar Tegen var det i Stockholm⁷⁸ som Kelsen fick veta att han hade blivit avsatt från sin professur i Köln, ett meddelande som gjorde honom bestört (MT 70/Lev 42 f).

Här torde det handla om ett misstag – något som efter en tidsperiod om 20 år (Tegen färdigställde sin självbiografi först år 1953) är fullt förståeligt. Det kan knappast betvivlas att Kelsen och Tegen verkligen träffades under Kelsens sista dagar i Sverige, och att Kelsen var bestört vid detta möte: därom vittnar Tegens uttryckssätt – ”Han tog det hårt” (ibid.). Kelsens bestörtning

75 Karl Olivecrona [1897–1980]: Svensk rättsfilosof och Hägerströms lärjunge. Tillsammans med Alf Ross [not 81] var Olivecrona den internationellt mest kände rättsfilosofen bland de skandinaviska rättsrealisterna.

Efter avlagd doktorsexamen vid Juridiska fakulteten vid Uppsala universitet med avhandlingen *Studier över begreppet juridisk person i romersk och modern rätt* (1928) arbetade Olivecrona som docent i civilrätt och romersk rätt, tills han i september 1929 förordnades som tf. professor i civilrätt (familjerätt och sakrätt) och Internationell privaträtt vid Uppsala universitet. Denna tjänst innehade han fram till december 1933. Under drygt trettio år (december 1933–juni 1964) verkade Olivecrona sedan som professor i processrätt vid Lunds universitet.

Sitt internationella genombrott som rättsfilosof fick Olivecrona år 1939 med boken *Law as Fact* (boken utkom på svenska 1940 under titeln *Om lagen och staten*). Den andra upplagan av *Law as Fact* (1971) är på många sätt en annan bok, med fokus på analysen av begreppen rättsordning och rättsregel. Vid de svenska universiteten ingick denna bok under många år i kurslitteraturen inom ämnet Allmän rättslära. – Hämtad ur *SBL* 28 (1994): 210–212.

76 Anders Wedberg [1913–1978]: Svensk filosof. Wedberg var också en av Hägerströms lärjungar och starkt influerad av Uppsalaskolans begreppsanalytiska program, men trots detta öppen för andra samtida strömningar inom filosofin. Hans vistelse i USA 1939–1943, där han höll föreläsningar vid bland annat Cornell University, visade sig vara gynnsam för hans framtida karriär: Wedberg skulle bli professor i teoretisk filosofi (1949–1976) vid Stockholms högskola (sedermera Stockholms universitet).

Bland Wedbergs verk märks särskilt den inflytelserika artikeln ”Some Problems in the Logical Analysis of Legal Science”, *Theoria* 17 (1951): 246–275, och dessutom böckerna *Plato's Philosophy of Mathematics* (1955), *Filosofins historia* (i tre vol. 1958–1966) och *Philosophical Papers I* (1968). – Hämtad ur Lübke (red.), *Filosoflexikonet*: 569–570.

77 Hans Kelsen, *General Theory of Law and State*, transl. by Anders Wedberg (Cambridge/Mass.: Harvard University Press, 1945).

78 Enligt en notis i *SvJT* 1933 har Kelsen, på inbjudan av Stockholms högskola, den 30 mars hållit ett föredrag på temat ”Die Verfassungsgerichtsbarkeit in Deutschland und Österreich” (*SvJT* 1933: 298). Något underlag avseende detta föredrag har dock inte kunnat påträffas. Stockholms högskolas statsvetenskapliga förening hade konstituerats i februari 1928, på initiativ av prof. Nils Herlitz (*StvT* 1933: 364).

härörde emellertid inte från nyheten om sin "Beurlaubung," dvs. sin avstängning från tjänsten (om vilken han enligt egen utsaga⁷⁹ fick kännedom först den 14 april 1933, i morgonutgåvan av *Kölner Stadtanzeiger*)⁸⁰ utan från det faktum att han kort efter den 1 april, den så kallade *Judentag*, hade avrättats av en holländsk före detta student från att återvända till Tyskland (Métall 1969: 61) – en varning som Kelsen, med hänsyn till sin in Köln väntande familj, inte kunde hörsamma. Hans brådstörtade avresa från Sverige skulle därigenom få sin förklaring.

Kelsen och Tegen skulle återse varandra först efter åtta år, i januari 1941 i Harvard (MT 70/Lev 42 f).

Ursprungligen var det Kelsens avsikt att, vid återresan från Sverige, stanna till i Köpenhamn för att få träffa rättsfilosofen Alf Ross,⁸¹ hans före detta elev och kollega. Inom ramen för en studieresa hade Ross tillbringat några år i Wien (1924–1926). Där hade han färdigställt sin doktorsavhandling och intimt samarbetat med Kelsen. Sedan dess hade Kelsen och Ross korresponderat med varandra (Evald 2010: 218).

Men Kelsen fick avstå från ett återseende med Ross. Med hänsyn till det i Stockholm erhållna meddelandet ansåg han det vara bäst att omedelbart lämna Sverige och återvända till Köln. I ett brev till Ross, daterat 8 april 1933, skrev han att han beklagade att han inte kunnat träffa Ross, inte minst därför att det var osäkert om de någonsin skulle få återse varandra.⁸²

79 Lepsius 2009: 271 (inkl noterna 1 och 2).

80 Detta meddelande i *Kölner Stadtanzeiger* den 14 april 1933 hade föregåtts av ett besked daterat den 13 april 1933, enligt vilket Kelsen enligt lagen om återupprättande av tjänstemannakåren [*Wiederherstellung des Berufsbeamtentums*] den 7 april 1933 "med omedelbar verkan [hade] frångått sina ämbetsuppgifter" (citerat i Lepsius 2009: 271; min övers.). Det slutliga beskedet om att Kelsen hade avskedats är daterat den 11 november 1933: som motivering anfördes 3 § ovan nämnda lag (icke-arkisk härkomst) (ibid. 272).

81 Alf Ross [1899–1979]: Dansk rättsfilosof, lärjunge till både Kelsen och Hägerström. Tillsammans med Karl Olivecrona [not 75] den internationellt mest kände rättsfilosofen bland de skandinaviska rättsrealisterna.

Efter avslutade juridikstudier vid Köpenhamns universitet 1922 erhöll Ross ett utlandsstipendium som han använde för studieresor till Frankrike, England och Österrike (1923–1926). I Wien, där han träffade Kelsen och andra medlemmar av den så kallade Wienkretsen, upptäckte Ross sitt intresse för filosofins stora frågor. Under sina studieresor arbetade han på ett manuskript om begreppet rättskällor. Manuskriptet färdigställdes under Kelsens inflytande i Wien 1926 och framlades som doktorsavhandling med titeln *Theorie der Rechtsquellen* [Läran om rättskällorna] vid Köpenhamns universitets juridiska fakultet. Eftersom avhandlingen inte accepterades där vände sig Ross till Hägerström, som då var professor i praktisk filosofi vid Uppsala universitet. Ross avlade 1929 sin doktorexamen i filosofi i Uppsala på avhandlingen *Theorie der Rechtsquellen*. Sin doktorexamen i juridik avlade Ross 1934 i Köpenhamn på avhandlingen *Virkelighed og Gyldighed i Retslæren*.

Ross var drygt trettio år (1938–1969) verksam som professor i konstitutionell rätt och folkrätt vid Köpenhamns universitet. Hans huvudverk anses vara *Om Ret og Retfærdighed. En indførelse i den analytiske retsfilosofi* [Om rätt och rättfärdighet. En inledning till den analytiska rättsfilosofin] (Köpenhamn 1953), översatt till engelska under titeln *On Law and Justice* (1958). – Hämtad ur Bjarup 2008: 409–410.

82 Evald 2010: 74. Det kan tänkas att Kelsen och Ross återsåg varandra i samband med Kelsens föredrag i Köpenhamn i mars 1953 [se not 92].

Medan Wiens universitet tog Kelsens "Beurlaubung" med ro och inte vidtog några åtgärder för att hjälpa honom, erhöll han erbjudanden från andra håll: från The London School of Economics, The New School of Research i New York, och L'Institut Universitaire des Hautes Études Internationales i Genève (Evald 2010: 74). Kelsen beslöt att acceptera ett erbjudande avseende en tjänst med begränsad undervisningsskyldighet vid sistnämnda institut. Han skulle stanna i Genève fram till oktober 1936 (Métall 1969: 69).

Det vore meningslöst (om än fascinerande) att fundera över vilken vändning Kelsens personliga öden och vetenskapliga karriär hade tagit, om han under de första aprildagarna 1933 hade sökt asyl i Sverige och bosatt sig i den lilla universitetsstaden Lund.⁸³

6 Kelsens resa till Finland (1953)

6.1 FÖRHISTORIA

Kelsens resa till Finland år 1953 skedde under helt andra, gynnsammare förtecken än hans resa till Sverige tjugo år tidigare.

Under höst- och vårterminen 1951/52 höll Kelsen sina sista föreläsningar vid *University of California, Berkeley*, och i april 1952 gick han i pension (Métall 1969: 85). Långt ifrån att på allvar slå sig till ro, företog han påföljande år en omfattande Europaresa och höll föredrag i åtskilliga europeiska huvudstäder, däribland Köpenhamn, Stockholm och Helsingfors.⁸⁴ I det följande är det enbart hans besök i Finland som skall belysas närmare.⁸⁵

Utvecklingen av den finska rättsvetenskapen hade tagit en annan vändning än den svenska. Medan kretsen kring Hägerström från ca 1930 hade blivit allt större och inflytelserikare i Sverige, hade det finska rättstänkandet stannat upp i den så kallade begreppsjuridiska rättspositivismen (Laakso 1983: 6 ff). Kelsens rätts- och statslära hade emellertid också introducerats i 1930-talets Finland: två bidrag från den finländske juristen och politikern Paavo Kastaris penna där

83 Kelsen skulle inte ha saknat stöd: i Lund var Einar Tegen känd som övertygad antinazist och flyktingvän (Oredsson 1996: 54).

84 Métall 1969: 86. Om Kelsens föredrag i Helsingfors respektive Köpenhamn, se s. 90 (inkl not 92).

85 Enligt en notis i *SvJT* 1953 höll Kelsen under tiden 18–25 mars 1953 föreläsningar och seminarier i Lund, Stockholm och Uppsala. Vid Lunds universitet och vid Stockholms högskola talade han om ämnet "Was ist Gerechtigkeit?" [Vad är rättvisa?] (18 mars respektive 23 mars) och ledde dessutom seminarier kring ämnet "War, Peace Treaties, and Neutrality under the Charter of the United Nations" (19 mars respektive 24 mars). Enligt Torbjörn Vallinder (som var närvarande) bestod auditoriet vid Kelsens föreläsning i Lund av statsvetare, jurister och filosofer; Vallinder erinrar sig också att Kelsen välkomnades av Fredrik Lagerroth (Vallinder 2005: 108). Föreläsningen vid Uppsala universitet den 25 mars hade titeln "Kausalität und Zurechnung. Grundlagen der sozialen Wissenschaften" [Kausalitet och tillräknande. Socialvetenskapernas fundament](*SvJT* 1953: 446).

författaren analyserar Kelsens Rena rättslära⁸⁶ hade publicerats i den välrenommerade tidskriften *Lakimies*.

6.2 KELSEN I HELSINGFORS

Kelsens Finlandsresa kom till stånd tack vare en inbjudan från Statsvetenskapliga fakulteten vid Helsingfors universitet. Initiativet till inbjudan hade tagits av den tysk-finska historikern och statsvetaren Lolo Krusius-Ahrenberg.

Det var ingen slump. Lolo Krusius-Ahrenberg⁸⁷ – den första kvinnliga professorn i statskunskap i de skandinaviska länderna – var väl förtrogen med det europeiska kulturarvet (hennes ursprungliga hemvist var Marburg an der Lahn); hon var också insatt i de olika samtida strömningarna inom statskunskap, nationalekonomi och filosofi. Redan av det skälet torde hon ha varit bekant med namnet Hans Kelsen. Dessutom kan man utgå ifrån att hon kände till Jan-Magnus Janssons doktorsavhandling⁸⁸ om Kelsens statsteori, som 1950 hade framlagts vid Statsvetenskapliga fakulteten i Helsingfors.

Efter studier vid Helsingfors universitet och vid Goethe-Universität i Frankfurt am Main framlade Krusius-Ahrenberg 1934 i Helsingfors sin doktorsavhandling *Der Durchbruch des Nationalismus und Liberalismus im politischen Leben Finnlands 1856–1863* [Nationalismens och liberalismens genombrott i Finlands politiska liv 1856–1863] – en avhandling som väckte uppmarsamhet både i Finland och utomlands och som länge ingick i kurslitteraturen inom ämnet historia vid både skandinaviska och tyska universitet.

Efter några ar som lektor i tyska vid Svenska Handelshögskolan i Helsingfors (1942–1945) utnämndes Krusius-Ahrenberg 1945 till docent i författningshistoria och statskunskap därstädes och därutöver 1946 till docent i finsk och skandinavisk historia vid Helsingfors universitet. 1949–1952 innehade hon den svenskspråkiga professuren i allmän statslära i Helsingfors som tf professor.⁸⁹

Som professor deltog Krusius-Ahrenberg sålunda i det fakultetssammantrade där man beslöt att bjuda in Hans Kelsen. Enligt protokollet daterat den 8 mars 1952 (§ 13) beslöt Statsvetenskapliga fakulteten – i överensstämmelse med

86 Paavo Kastari, *Eraita Hans Kelsenin oikeusteoriaa koskevia nakokohtia* [Några synpunkter på Hans Kelsens rättsteori]. *Lakimies* (1936): 80–100; Hans Kelsenin valtiokasitys [Hans Kelsens statsbegrepp]. *Lakimies* (1937): 1–19 (jfr Laakso 1983: 11).

87 Helene Charlotte Johanna (Lolo) Krusius-Ahrenberg [1909–2003] var en oerhört mångsidig historiker och statsvetare, vars totala produktion uppskattades inte minst på grund av sin kosmopolitiska prägel. I ett tidigt stadium tog hon initiativet till internationaliseringen av sitt ämne, och hennes talrika studie- och forskningsresor förde henne till bland annat USA, där hon återupptog kontakten med sina tidigare kollegor från Tyskland.

Från 1954 var Krusius-Ahrenberg knuten till den statliga kommittén som ansvarade för utgivningen av *Den finländska Riksdagens historia*, ett verk som avslutades 1983. För denna insats promoverades hon 1981 till hedersdoktor vid Helsingfors universitets Statsvetenskapliga fakultet. – Hämtad ur BLF (2011).

88 Se not 96.

89 Hämtad ur BLF (2011).

Lolo Krusius–Ahrensbergs förslag – att föreslå Konsistoriet att den berömde rättsfilosofen och statsvetaren, Professor Hans Kelsen, *University of California*, skulle bjudas in att under sin Europaresa hålla föreläsningar.⁹⁰

I mars 1953 var det äntligen dags. Statsvetenskapliga fakultetens protokoll, daterat 7 mars 1953, uppger att fakultetens dekanus hade meddelat ”att professor Hans Kelsen kommer till Finland som universitetets (Helsingfors universitets, förf:s anm.) gäst 21. 3. 1953 och håller på kvällen samma dag i universitetets mindre festsal sitt föredrag om ämnet *Begriff der Gerichtigkeit* [sic] [Begreppet rättvisa].”⁹¹ Föredraget⁹² översattes redan samma år (1953) till finska och publicerades i tidskriften *Lakimies*.⁹³

6.3 KELSEN OCH *THEORIA IURIS*

Kelsen tillbringade bara ett par dagar i Helsingfors: han höll sitt föredrag den 21 mars (se ovan), och redan den 23 mars skulle han vara tillbaka i Stockholm.⁹⁴ Men det kan antas ändå att han sammanträffade med Lolo Krusius–Ahrenberg, som ju hade initierat hans besök, och likaså med Jan-Magnus Jansson,⁹⁵ den dåvarande docenten i Allmän statslära vid Helsingfors universitet vars förtjänstfulla avhandling om Kelsens statsteori hade publicerats 1950.⁹⁶ Det råder dock ingen tvekan om att Kelsen träffade rättsfilosofen Otto Brusiin, ty ett sådant möte avspeglas i den senares privata anteckningar.

90 Översättningen från finska till svenska har vänligen ombesörjts av professor Urpo Kangas.

91 Översättningen från finska till svenska har vänligen ombesörjts av professor Urpo Kangas.

92 Fem dagar tidigare, den 16 mars 1953, hade Kelsen besökt Köpenhamns universitet och där hållit ett föredrag med titeln ”Was ist Gerechtigkeit?” [”Vad är rättvisa?”]. Det torde ha handlat om samma föredrag som Kelsen skulle hålla i Lund, Stockholm och Helsingfors. Det i Köpenhamn hållna föredraget har översatts till danska (”Hvad er retfærdighed?”) och, utan angivelse av översättarens namn, publicerats i tidskriften *Nordisk tidskrift for kriminalvidenskab* (1953): 101–120. Troligtvis var det Alf Ross som hade översatt Kelsens manuskript till danska. Någon ytterligare dokumentation beträffande Kelsens vistelse i Köpenhamn har hittills inte kunnat påträffas.

93 Hans Kelsen, Mitä on oikeudenmukaisuus? [Vad är rättvisa?], övers. Tauno Sountausta. *Lakimies* 4 (1953): 633–658.

94 Jfr not 85.

95 Jan-Magnus Jansson [1922–2003] stod 1953 i början av en lysande karriär som vetenskapsman, politiker och chefredaktör.

Redan 1954 utnämndes Jansson till professor i Allmän statslära vid Helsingfors universitet. Han publicerade ett stort antal vetenskapliga arbeten, däribland åtskilliga politologiska klassiker som t.ex. *Politikens teori* (1969). Samtidigt gjorde Jansson karriär inom politiken: 1966–1973 var han partiordförande för SFP (Svenska Folkpartiet) och 1973–1974 handels- och industriminister under statsminister Kalevi Sorsas första ämbetsperiod. Janssons politiska karriär nådde sin höjdpunkt vid valet 1982, när han var SFP:s kandidat till presidentposten.

Janssons tredje karriär började 1974, när han utnämndes till chefredaktör för den ledande dagstidningen *Hufvudstadsbladet*. Denna befattning innehade han fram till sin pensionering 1987. – Hämtad ur *BLF* (2011).

96 Jan-Magnus Jansson, *Hans Kelsens statsteori mot bakgrunden av hans rättsfilosofiska åskådning* (Helsingfors 1950). Avhandlingen är en skarpsinnig analys av Kelsens verk 1911–1949, med fokus på *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre* (1911) och *Allgemeine Staatslehre* (1925). Åke Frändberg, som grundligt har studerat den skandinaviska reaktionen på Kelsens Rena rättslära i sin helhet, anser

Otto Brusiin⁹⁷ får betraktas som den moderna finländska rättsfilosofins grundare. Enligt hans åsikt var juridiken en samhällsvetenskap, som hos samtliga juridiska aktörer förutsatte grundliga kunskaper om interaktionen mellan rätt och samhälle – en åsikt som i 1930-talets Finland ännu uppfattades som djärv.⁹⁸

Vid tiden för Kelsens vistelse i Helsingfors innehade Brusiin en anställning som tf. professor i civilrätt vid Helsingfors universitet. 1951 hade han grundat en rättsteoretisk cirkel (ett slags metodseminarium för doktorander) som han kallade *Theoria iuris*. Cirkeln sammanträdde regelbundet fram till år 1955. Vid dessa möten fungerade Brusiin själv som sekreterare och förde protokoll.⁹⁹

Under hela sitt liv var Brusiin mån om att utbygga sitt kontaktnät med både finska och utländska rättsvetenskapsmän och jurister. Han var således ytterst intresserad av att arrangera ett möte mellan Kelsen och medlemmarna i *Theoria iuris*. Av Brusiins anteckningar framgår emellertid inte direkt om Kelsen deltog personligen i en av cirkelns sammankomster.

Den 30 mars 1953 (dvs. en dryg vecka efter Kelsens föredrag) noterade Brusiin i sin egenskap av sekreterare att han hade framfört hälsningar från Kelsen till teorircirkeln och dessutom dennes önskemål att bli medlem: Kelsen var mycket intresserad av cirkelns rent teoretiska program. Därefter (fortfarande enligt Brusiins anteckningar) valdes Kelsen enhälligt till hedersmedlem i *Theoria iuris*, och man beslöt samtidigt att inte utnämna någon annan till hedersmedlem under Kelsens levnad. Skrivelsen där Kelsen meddelades hedersmedlemskapet undertecknades därpå av samtliga cirkelmedlemmar. – Den 27 april 1953 kunde Brusiin sedan läsa upp hedersmedlemmen Hans Kelsens tackbrev.¹⁰⁰

Under sin vistelse i Helsingfors fick Kelsen också tillfälle att träffa den kände

att avhandlingens mest intressanta partier är *dels* Janssons analys av de förändringar, som Kelsens tänkande hade genomgått under årens lopp för att nå fram till en "fulländad" version av den Rena rättsläran, *dels* hans analys av den Rena rättslärans filosofiska grundval (Frändberg 1978: 90–92, ssk 91).

97 Otto Brusiin [1906–1973]: Finländsk rättsfilosof. Efter en studievistelse i Paris 1935 ägnade Brusiin sig åt sin doktorsavhandling i rättsfilosofi, som framlades 1938 med titeln *Tuomarin harkinta normin puuttuessa* [Domarens prövning vid avsaknad av norm]. Brusiins vetenskapliga genombrott fördröjdes på grund av politisk aktivitet 1945/46, och han utnämndes först 1949 till docent i Allmän rättslära. Samma år publicerades hans bok *Über die Objektivität der Rechtsprechung* [Om rättskipningens objektivitet] och något senare också *Über das juristische Denken* [Om det juridiska tänkandet] (1951). Genom dessa två arbeten blev Brusiin internationellt känd. – Hämtad ur *BLF* (2011); jfr Stolleis (red) 1995: 103–104.

98 Hämtad ur *BLF* (2011); jfr Stolleis (red.) 1995: 103–104.

99 Professor Urpo Kangas (Helsingfors), som i sin egen forskning har haft tillgång till Brusiins privata arkiv, har vänligen bistått med denna information.

100 Om Otto Brusiins vetenskapliga betydelse (och kritiska hållning visavi den Rena rättsläran), se Laakso 1983: 5–34.

finländske filosofen Georg Henrik von Wright:¹⁰¹ som von Wright meddelade vid det ovan nämnda mötet hos Brusiin den 30 mars 1953, hade Kelsen och han diskuterat möjligheten att det existerar logiska relationer mellan rättsnormer, och hur dessa relationer i så fall skulle kunna tänkas vara beskaffade.¹⁰²

7 Slutreflexioner

Kelsens vistelse i Lund i slutet av mars 1933 hade till följd att den version av *Reine Rechtslehre*, som år 1934 skulle tillgängliggöras för den tyskspråkiga läsarkretsen, fick se dagens ljus, på svenska, redan ett år tidigare. När det gäller hans vistelse i Helsingfors år 1953, kan den inte bara betraktas som en personlig succé för Kelsen utan även som en bekräftelse på att han oaktat alla svårigheter hade lyckats med att från sin exil bygga upp ett vetenskapligt kontaktnät i Europa som inbegrep många av dåtidens mest inflytelserika rättsfilosofer.

Kelsens föredragsresor till Sverige och Finland kan knappast göra anspråk på att räknas som betydelsefulla milstolpar i hans vetenskapliga gärning, men av ovan nämnda skäl förtjänar de – och i synnerhet deras resultat – ändå viss uppmärksamhet.

Förkortningar

BLF	Biografiskt lexikon för Finland [Online]
Lev	Einar Tegens <i>Levernesbeskrivning</i>
MT	Martin Tegens krönika (2003)
RR 1	Kelsen, <i>Reine Rechtslehre</i> , 1:a uppl (1934)
RR 2	Kelsen, <i>Reine Rechtslehre</i> , 2:a uppl (1960) i svensk översättning (2008)
SBL	Svenskt biografiskt lexikon
SFP	Svenska folkpartiet i Finland
SMoK	Svenska Män och Kvinnor
StvT	Statsvetenskaplig Tidskrift för Politik, Statistik, Ekonomi
SvJT	Svensk Juristtidning
WWD	Kelsen, <i>Vom Wesen und Wert der Demokratie</i> (1929)

101 Georg Henrik von Wright [1916–2003]: Finländsk filosof, logiker, kulturkritiker och essäist. Han betraktas som grundläggare av den finländska logisk-filosofiska forskningstraditionen.

Von Wright hade studerat hos Broad, Moore och Wittgenstein i Cambridge. Alltsedan 1946 professor i filosofi vid Helsingfors universitet, lämnade han Finland 1948 då han hade utnämnts till Wittgensteins efterträdare i Cambridge. Först efter dennes bortgång (1951) återvände von Wright till Finland. Han spelade sedan en avgörande roll vid utgivandet av Wittgensteins samlade verk.

Von Wright författade allmänfattliga inledningar till den analytiska filosofin i allmänhet och den logiska positivismen i synnerhet. Han blev internationellt känd, dels för sina bidrag inom logikens olika områden, dels för sina skrifter inom moralfilosofin. Till hans mest kända verk räknas artikeln "Deontic Logic" (1951) och boken *Norm and Action. A Logical Enquiry* (1963). – Hämtad ur Lübke (red.) 1988: 588–589.

102 Vänligt meddelande från professor Urpo Kangas 2014-03-17.

Litteraturförteckning

- Bengtsson, Jan & Molander, Anders, 1998. *Den svenska sociologins födelse. Historiska samtal med Torgny T. Segerstedt, Bertil Pfannenstill, Joachim Israel och Edmund Dahlström*. Göteborg: Daidalos.
- Bindreiter, Uta, 2001. "Rättspositivism", s. 104–116 i Joakim Nergelius (red.), *Rättsfilosofi. Samhälle och moral genom tiderna*. Lund: Studentlitteratur.
- Bindreiter, Uta, 2002. *Why Grundnorm? A Treatise on the Implications of Kelsen's Doctrine*. Akad avh. The Hague-London-New York: Kluwer Law International.
- Bjarup, Jes, 1988. "Hägerström's Critique of Kelsen's Pure Theory of Law", s. 19–45 i *Reine Rechtslehre im Spiegel ihrer Fortsetzer und Kritiker*. Forschungen aus Staat und Recht 81. Wien-New York: Springer-Verlag.
- Bjarup, Jes, 2008. "Alf Ross", s. 409–443 i Walter, Robert; Jabloner, Clemens & Zeleny, Klaus (red.), *Der Kreis um Hans Kelsen. Die Anfangsjahre der Reinen Rechtslehre*. Schriftenreihe des Hans Kelsen-Instituts 30. Wien: Verlag Manz.
- Dreier, Horst, 1993. "HANS KELSEN (1881–1973): 'Jurist des Jahrhunderts?'", s. 705–732 i H. Heinrichs et al. (red.), *Deutsche Juristen jüdischer Herkunft*. München: C. H. Beck.
- Evald, Jens, 2010. *Alf Ross – Et liv*. København: Jurist- og økonomiforbundets forlag.
- Frändberg, Åke, 1978. "Die skandinavische Reaktion auf Hans Kelsens Reine Rechtslehre. Einfluß und Kritik", s. 69–97 i *Der Einfluß der Reinen Rechtslehre auf die Rechtstheorie in verschiedenen Ländern*. Schriftenreihe des Hans Kelsen-Instituts 2. Wien: Verlag Manz.
- Hägerström, Axel, 1953. *Inquiries into the Nature of Law and Morals*, ed. by Karl Olivecrona, transl. by C. D. Broad. Stockholm: Almqvist & Wicksells.
- Jansson, Jan-Magnus, 1950. *Hans Kelsens statsteori mot bakgrunden av hans rättsfilosofiska åskådning*. Akad avh. Helsingfors: Univ.
- Kelsen, Hans, 1925. *Allgemeine Staatslehre*. Berlin: Julius Springer.
- Kelsen, Hans, 1929. *Vom Wesen und Wert der Demokratie*. 2:a uppl. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Kelsen, Hans, 1931. "Wer soll Hüter der Verfassung sein?", *Die Justiz* 6, s. 576–628.
- Kelsen, Hans, 1932. "Verteidigung der Demokratie" [Ett försvar av demokratin], s. 229–237 i Hans Kelsen, *Verteidigung der Demokratie*, utg. av M. Jestaedt och O. Lepsius. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006.
- Kelsen, Hans, 1933a. "Den rena rättsläran. Dess metod och grundbegrepp". Särtryck ur *Statsvetenskaplig Tidskrift, N. F.* årg 36, häfte 3, s. 193–244.
- Kelsen, Hans, 1933b. "Staatsform und Weltanschauung", i *Recht und Staat in Geschichte und Gegenwart*. Tübingen: Mohr. Nytryck 1968, s. 1923–1942 i Klecatsky, Hans, Marcic, René & Schambeck, Herbert (red.), *Die Wiener Rechtstheoretische Schule. Schriften von Hans Kelsen, Adolf Merkl und Alfred Verdross*, Teil 2. Wien: Europa Verlag.
- Kelsen, Hans, 1934. *Reine Rechtslehre. Einleitung in die rechtswissenschaftliche Problematik*. Leipzig: Franz Deuticke [avkortat: RR 1].
- Kelsen, Hans, 1945. *General Theory of Law and State*, transl. by Anders Wedberg. Cambridge/Mass: Harvard University Press.
- Kelsen, Hans, 1953a. "Hvad er retfærdighed?" [Vad är rättvisa?]. *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab*, s. 101–120.
- Kelsen, Hans, 1953b. "Mitä on oikeudenmukaisuus?" [Vad är rättvisa?], övers. av Tauno Sountausta. *Lakimies* 4, s. 633–658.

- Kelsen, Hans, 1960. *Reine Rechtslehre*, 2:a uppl (Wien: Verlag Franz Deuticke). Övers. 2008 av U. Bindreiter. Stockholm: Thales [avkortat: RR 2].
- Kelsen, Hans, 1965. "Professor Stone and the Pure Theory of Law", *Stanford Law Review* 17, no. 6, s. 1128–1157.
- Kelsen, Hans, 1979. *Allgemeine Theorie der Normen*, utg. av Kurt Ringhofer & Robert Walter. Wien: Manz Verlag.
- Laakso, Seppo, 1983. "Der Einfluß der Reinen Rechtslehre auf die Rechtstheorie in Finnland", s. 5–34 i *Der Einfluß der Reinen Rechtslehre auf die Rechtstheorie in verschiedenen Ländern*, Teil II. Schriftenreihe des Hans Kelsen-Instituts 8. Wien: Verlag Manz.
- Lagerroth, Fredrik, 1925a. "Boström och Kelsen. En jämförelse", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, årg. 28, no 1, s. 1–37.
- Lagerroth, Fredrik, 1925b. *Psykologisk verklighet och juridisk fiktion vid tillämpningen av Sveriges grundlagar*. Lund: Gleerup.
- Lagerroth, Fredrik, 1928. *Platons stats- och rättsbegrepp. En studie i allmän statslära*. Lund: Gleerup.
- Lagerroth, Fredrik, 1955. "Rättskontinuitetens problem i Sverige 1809 sett i belysning av den Rena rättsläran", s. 204–215 i *Festskrift tillägnad Nils Herlitz*. Stockholm: Norstedt.
- Lepsius, Oliver, 2009. "Hans Kelsen und der Nationalsozialismus", s. 271–287 i Walter, Robert, Ogris, Werner & Olechowski, Thomas (red.), *Hans Kelsen: Leben-Werk-Wirksamkeit*. Schriftenreihe des Hans Kelsen-Instituts 32. Wien: Manz.
- Métall, Rudolf Aladár, 1969. *Hans Kelsen – Leben und Werk*. Wien: Franz Deuticke.
- "Nomination Database – Peace", 2014. Tillgänglig på <http://www.Nobelprize.org.NobelMedia AB 2014>, hämtad 2014-08-14.
- Olivecrona, Karl, 1971. *Law as Fact*, 2nd edn. London: Stevens & Sons.
- Oredsson, Sverker, 1996. *Lunds universitet under andra världskriget. Motsättningar, debatter och hjälpsatser*. Lund: Lunds universitetshistoriska sällsk.
- Peczenik, Aleksander & Reidhav, David, 2001. "Varat och bört", s. 59–73 i Joakim Nergelius (red.), *Rättsfilosofi. Samhälle och moral genom tiderna*. Lund: Studentlitteratur.
- Ross, Alf, 1953. *Om Ret og Retfærdighed. En indførelse i den analytiske retsfilosofi*. København: Nyt nordisk forlag (Arnold Busck).
- Schmitt, Carl, 1928. *Verfassungslehre* [Författningslära], 5 uppl 1970. Berlin: Duncker & Humblot.
- Stjernquist, Nils, 1992. "Fredrik Lagerroth. De stora perspektivens man", s. 173–201 i Falkemark, Gunnar (red.), *Statsvetarporträtt. Svenska statsvetare under 350 år*. Stockholm: SNS Förlag.
- Tegen, Martin (red.), 2003. *Einar och Gunhild Tegen. En krönika om deras liv och verk*. Stockholm: stencil.
- Tingsten, Herbert, 1962. *Mitt liv. Mellan trettio och femtio*. 2 uppl. Stockholm: Norstedt.
- Vallinder, Torbjörn, 2005. "Från Fredrik Lagerroth till Nils Stjernquist. Statsvetenskapen i Lund ca 1950–1970", s. 104–123 i *Under Lundagårds kronor. Sjätte samlingen*. Lund: Akademiska Föreningens förlag.

Lexika

Biografiskt lexikon för Finland [BLF], tillgänglig på <http://www.blf.fi>.

Lübke, Poul (red.), 1988. *Filosoflexikonet. Filosofer och filosofiska begrepp från A till Ö*. Stockholm: Forum.

Stolleis, Michael (red.), 1995. *Juristen. Ein biographisches Lexikon: Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*. München: C. H. Beck.

Svenska Män och Kvinnor [SMoK]. Biografisk uppslagsbok (1942–1955). Band 1–8. Stockholm: Bonnier.

Svenskt Biografiskt Lexikon [SBL] (fr.o.m. 1917). Stockholm: Riksarkivet.

Vem är det. Svensk biografisk handbok 1977. Stockholm: Norstedt [1976].

Översikter och meddelanden

Vad krävs för att liberalismen inte skall gå förlorad?

Sverker Gustavsson

Hedrad med uppdraget att hålla denna föreläsning börjar jag med en lokalt och personligt hållen reflexion. Utgångspunkten för dagens symposium¹ är Peter Forsskåls lilla skrift *Tankar om borgerliga friheten* bestående av tjuogoen paragrafer tryckta på åtta sidor 1759, trettio år före franska revolutionen och hundra år innan John Stuart Mills *On liberty* publicerades 1859.

Mina tankar går från detta tidiga uttryck för uppsaliensisk liberalism vidare till den kämpande och med alla tillgängliga maktmedel bekämpade verdandismen på 1880-talet, den som beskrivs i biografierna över den svenska politiska modernismens båda portalgestalter Karl Staaff och Hjalmar Branting.

Därifrån associerar jag till dåvarande uppsaladocenten Herbert Tingstens storverk *Demokratiens seger och kris* från 1933 och professor Torgny T. Segerstedts bok *Demokratiens problem i socialpsykologisk belysning* från 1939. Till bilden hör också den senares anförande i universitetets aula inför den samlade studentkåren i samband med den sovjetiska invasionen i Ungern 1956.

Minsta gemensamma nämnaren för samtliga dessa meningsyttringar är en stark anspänning och ovisshet om utgången. De som skriver och talar uppfattar sig som kämpande – att det politiska, vetenskapliga och journalistiska arbetet betyder något, att det är på allvar, meningsfullt och meningsbärande.

Vad jag själv har upplevt under ett antal decennier som student, lärare och allmänintresserad vid vårt universitet är att detta slags anspänning och ovisshet med tiden givit vika för en naivt förtröstansfull grundinställning. Demokratins överlevnad har så till den grad kommit att tas för given att frågan inte längre engagerar.

Särskilt tydligt blev detta efter 1989 års världspolitiska händelser. En anda av oreflekterad segervisshet bemäktigade sig på nittio-talet mer och mer sinnena. Slutet på det kalla kriget kom att uppfattas som en oåterkallelig seger. Underförstått började det anses enbart vara en tidsfråga innan länder som ännu inte hunnit mer en bit på väg skulle vara fullt utvecklade demokratier, blandekonomier och välfärdsstater. Det ansåg sig studenter och lärare liksom opinionsbildare och politiker kunna förutsätta som en både önskvärd och trolig utveckling.

Helt plötsligt är det inte så längre. Efter de båda senaste årens maktdemonstrationer inte bara från diktaturens Kina utan också och framför allt från den växande populismen i Amerika och Europa är vi inte längre lika säkra. Själva det faktum att vi är så många samlade här i dag ser jag som tecken på en växande oro för vad som fordras för att den liberala demokratin skall kunna fortleva.

Hur frågan bör ställas och besvaras är mitt förelagda ämne. Vad krävs för att liberalismen inte skall gå förlorad? Under den rubriken har jag lovat säga något som inledning till det följande panelsamtalet. Det sker genom ett resonemang i tre steg. Först påminner jag om liberalismens övergripande principiella innebörd. Sedan visar jag hur den så kallade

1 Uppsala universitet uppmärksammar varje år minnet av Peter Forsskål med ett symposium. När ett sådant hölls den 16 november 2017 inleddes överläggningen med denna föreläsning.

skuggteorin tydliggör ett antal grundläggande svagheter, varefter jag avslutar med några ord om vad som krävs för att övervinna dessa svagheter.

1. LIBERALISMEN SOM PRINCIPIELL LANDVINNING

Helhetsbilden framträder om vi börjar med att skilja mellan liberalism i tre olika bemärkelser – ekonomiskt, politiskt och akademiskt. Minsta gemensamma nämnaren är något som jag skulle vilja kalla för ett *styrkebälte*. Funktionen hos ett sådant är att ge stöd åt ryggen vid tunga lyft i vardaglig yrkesutövning och idrottslig styrketräning. Med ett bälte som stöd för korsryggen går det att lyfta tyngre utan att skada kroppen.

På motsvarande sätt är det med liberalismen. Det samlade resultatet blir bättre om aktörerna tvingar sig själva att "lyfta tyngre" till följd av att de övervinner den omedelbara frestelsen att resignera. Ekonomiskt handlar det om att motstå impulsen att gynna sig själv genom att utnyttja ett överläge på marknaden för att monopolisera. Politiskt handlar det om att motstå impulsen att gynna sig själv genom att utnyttja ett överläge till att vilja inskränka yttrande- och föreningsfriheten och ändra andra konstitutionella grundregler i syfte att gynna det egna partiet. Akademiskt handlar det om att motstå lockelsen att vilja utnyttja ett överläge till att avsluta ett meningsutbyte eller en konstnärlig utveckling utifrån antagandet om att sanningen sist och slutligen är uppnådd.

Grundidén är i alla tre fallen att alla vinna på att framtiden anses vara öppen för nya möjligheter. Men det är inte självklart att de tre olika strävandena harmonierar. En alltför lång driven ekonomisk liberalism kan i praktiken mycket väl tänkas motverka förmågan att upprätthålla liberalismen i politiskt och akademiskt avseende.

Politiskt är innebörden att majoritetsstyre kombineras med politisk liberalism. Demokratien avgränsas från populism och diktatur med hjälp av följande enkla schema:

Demokrati = majoritetsstyre med politisk liberalism

Populism = majoritetsstyre utan politisk liberalism

Diktatur = varken majoritetsstyre eller politisk liberalism

Kombinationen av majoritetsstyre och politisk liberalism innebär beslut och kompromisser åstadkomna genom en fortlöpande bearbetning i två dimensioner – den ena horisontellt med avseende på höger och vänster och den andra vertikalt med avseende på nationellt och internationellt beslutsfattande. Som följd av denna dubbelhet utmärks demokratin av en pluralistisk mångfald av motstående idéer och intressen. All slags fundamentalism på vägnar av höger och vänster eller internationalism och nationalism försvåras därigenom.

Inom ramen för demokratin framstår politiken mera som en konst än som en vetenskap. Inte bara nationellt utan också inom den bristfälligt sammanhållna världsordningen handlar det om att så civiliserat som möjligt lösa problem – civiliserat i den meningen att vad som anses rätt och riktigt inte bara blir en maktfråga utan också en fråga om att avtal och praxis är bindande oavsett yttre styrkeförhållanden.

Uppgiften betraktas med andra ord inte som att förverkliga slutliga ideal utan om att kunna praktisera det möjligas konst. Den ständigt närvarande fruktan gäller hur illa det kan gå och inte hur något i förväg uttänkt himmelrike på jorden skall kunna förverkligas.

Det är med andra ord mycket som demokratins stort anlagda "träsk" (i den mening som president Trump använder ordet) av skolor, universitet, domstolar, relativt självständig förvaltning, partiell delegation till Europeiska unionen, fri folkbildning, massmedia, politiska partier och ambitiösa fackliga organisationer försöker åstadkomma i syfte att göra den komplexa folkmeningen i största möjliga utsträckning välgrundad och regelstyrd.

Vad som oroar är att vi demokrater inte nog övertygande skall lyckas visa att denna form av folkstyre är att föredra framför populism och diktatur. Utifrån en sådan oro blir frågan hur demokratin mest fruktbart låter sig kritiseras.

2. SKUGGTEORIN TYDLIGGÖR PROBLEMET

Inget är så praktiskt som en god teori. Det gäller också om demokratin. De båda tänkare, som det finns skäl att särskilt uppmärksamma för deras förmåga till fruktbara förenklingar, är den tyske juristen Carl Schmitt och den amerikanske statsvetaren Robert Dahl.

Carl Schmitt var minst av allt någon liberal teoretiker. Men just precis därför är det intressant att notera hur han på 1920-talet karakteriserade vad han ansåg vara den avgörande svaghet som vidlåder kombinationen av majoritetsstyre och politisk liberalism.

Minsta gemensamma nämnaren för det som populisterna och diktaturanhängarna under de senaste hundra åren har haft att anföra sammanfattar han koncist och principiellt intressant i sin bok *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*, vars första upplaga kom 1923 och den tionde 2016. En engelsk version med titeln *The crisis of parliamentary democracy* kom först 1985. Som stöd för en nyliberal och postmodern kritik av demokratin kom boken då att uppmärksammas av nya generationer av statsvetare och jurister.

Schmitts poäng är att inslaget av politisk liberalism inte förädlar utan förstör demokratin förmåga att omvandla folkmeningen till gällande rätt och praktiskt handlande. Förstörelsen åstadkoms genom att folkviljan inte oförmedlat övergår från folkmening till lagstiftning, rättstillämpning och förvaltningspraxis. Vad folket verkligen anser perverteras genom förhandlande och utredande insatser av alla dessa partiföreträdare, lobbyister, journalister, jurister och intellektuella som anser sig veta bättre.

Genom Tysklands nederlag i första världskriget, beklagade sig Schmitt, hade den

förlegade artonhundratalsidén om att kunna kombinera majoritetsstyre med liberalism kommit att bemäktiga sig sinnena också utanför Förenta staterna, Storbritannien och Schweiz. Weimarrepubliken som liberal demokrati var en följd av Versaillesfreden.

Utformningen framstod i Schmitts ögon 1923 som ett missgrepp som var dömt att misslyckas. Enligt hans tolkning av begreppet majoritetsstyre skulle detta oförmedlat och oförhandlat säkerställa samstämmighet mellan folkvilja och praktisk maktutövning. Bästa möjliga beslut uppnås inte efter överläggningar och förhandlingar mellan företrädare för skilda idéer och intressen utan genom att härskaren, oavsett vem vederbörande är, slår fast vad som gäller.

Varken den akademiskt liberala idén om seminarium eller den ekonomiskt liberala idén om marknad kunde, ironiserade Schmitt, med någon utsikt till framgång läggas till grund för utövandet av statsviljan. Behovet av en obestridlig yttersta auktoritet gick där inte att förbise. Folkmeningen fick inte förvridas genom debatter, seminarier och förhandlingar av det slag som den liberala demokratin förutsätter. Inslaget av politisk liberal överideologi betydde enligt Schmitt vad han polemiskt kallade för en i system satt obeslutsamhet. Den sortens snedvridande bearbetning borde inte tillåtas trola bort den oförstörda folkmeningen.

1900-talets förhållanden var helt andra än de 1800-talsförhållanden, som skaparna av Weimarrepubliken hade haft för ögonen. Nu gällde det att skänka folkligt mandat åt en statsvilja som inte bara var auktoritativ i den meningen att den godvilligt accepterades. Poängen var att härskaren skulle kunna peka med hela handen under bortseende från invändningar. Den sanna demokratin var den folkligt legitimerade ordning, som inte lät sig hejdas av några missriktat liberala antaganden om rättsstat, yttrandefrihet, föreningsfrihet och legitim opposition.

Alla inslag av bearbetning på vägen från valutslag till lagstiftning hämmar och

snedvrider genomslaget för folkviljan, argumenterade Schmitt. En liberal demokrat anser tvärtom att det frihetliga inslaget förädlar folkviljan. Statens beslutsfattande blir på det sättet politiskt underbyggt och rättsstatligt formaliserat.

När Schmitt kritiserade den liberala demokratin 1923 använde han inget av de båda orden populism och diktatur. Men det var icke desto mindre en fruktbar begreppsbestämning av dessa båda alternativ som han gjorde. Enligt min mening träffade han huvudet på spiken vad gäller att fånga minsta gemensamma nämnaren för det som diktaturanhängare och populisterna vänder sig emot. "Träsket" förvanskar folkmeningen. Det är den grundläggande kritik av den liberala demokratin som vi kan föreställa oss förenade Donald Trump och Xi Jinping, när de informellt talade illa om världens liberala demokratier då de möttes för en vecka sedan.

Vare sig populisterna eller diktaturanhängarna har sedan 1923 haft mycket att tillägga utöver vad som framgår av Schmitts snart hundra år gamla bok om vikten av att skilja mellan demokrati och liberalism. Den grundläggande svagheten ansågs vara den inbyggda tendensen till organiserad obeslutsamhet.

Den andra intressanta formen av kritik är den som kommer från Robert Dahl, som inom parentes sagt har en uppsalaanknytning såtillvida som han var den förste mottagaren av det skytteanska priset 1995. Hans kritik är också den skarpögd men konstruktiv. Han avfärdar inte inslaget av politisk liberalism genom fastslående av att inslaget av "träsk" förvanskar folkmeningen. I stället inriktar han sig på att inträngande och erfarenhetsbaserat analysera föreningen av majoritetsstyre och politisk liberalism – vad kombinationen innebär, vad den förutsätter och vad den medför i praktiken.

En grundbok, som hundratusentals statskunskapsstudenter över hela världen har läst under decennierna efter sammanbrottet för Sovjetunionen, är Robert Dahls bok *Democracy and its critics* från 1989. Den inleds med

några sidor, som har formen av ett varningens ord till alla alltför segervissa demokrater. Nutida och kommande generationer bör inte, skriver han, vara alltför säkra på att de kommer att kunna hantera de sårbarheter som finns inbyggda i den liberala demokratin. Närmare bestämt påminner han om tre sårbarheter. Tillsammans antyder dessa olösta och förmodligen också olösliga problem en underliggande skuggteori, som praktikens demokrater med urskillningsförmåga måste kunna hantera.

Vare sig kritikerna är antagonister eller vänligt sinnade förtjänar skuggteoriens dolda problem att tas på allvar, framhåller Dahl. Alltför ofta rör det sig om sårbarheter, skriver han, som okritiska demokrater vill negligera eller i värsta fall dölja. Detta är kontraproduktivt om vi önskar stärka och upprätthålla förtroendet för demokratin som grundnorm.

Svagheter bör inte förtigas utan tolkas just som sårbarheter. Bara genom fördjupad diskussion och idéutveckling kan vi förhindra att känsligheterna utnyttjas och leder till sammanbrott. Boken kom vid en tidpunkt då det var vanligt att i entusiastiska ordalag föreställa sig murens fall som en avgörande vändning, efter vilken tidpunkt inget ansågs stå hindrande i vägen för en stor och slutlig seger för demokratin.

Den förutsatta skuggteorin utgörs av ett antal till hälften dolda premisser och bristfälligt motiverade antaganden. Tillsammans underbygger dessa sårbarheter en teori, som enligt Dahl "skuggande" ifrågasätter idén om demokratin som en innehållsligt neutral överideologi för hur ett folk kan styra sig självt med stöd av experter som är lojala mot majoriteten och statsskicket. Särskilt är det tre sårbarheter, som behöver hanteras för att det i längden skall gå att övertyga om att demokratin är att föredra framför populism och diktatur.

Den första av dessa sårbarheter uppkommer genom att *folkbegreppet* aldrig otvetydigt låter sig avgränsas. Krig, erövringar och folkvandringar i det förgångna avgör vilka

människor inom någon viss gemenskap, som kan göra anspråk på att vara ett "eget" folk. Lika litet går det att säkert avgöra hur ett system av kombinerat kommunal, regional, nationell och överstatlig självstyrelse bör struktureras vertikalt. Teorin anger inte säkert vilka medborgare som rätteligen tillhör enheter på de olika nivåerna och som är skyldiga att foga sig i beslut fattade på andra nivåer än den egna.

Att frågan om tillhörighet och underordning inte entydigt låter sig avgöras är inte detsamma som att det inte går att argumentera övertygande för någon viss provisorisk hållbar lösning. Storbritannien, Spanien och Belgien är länder i vår närhet där vi ständigt påminns om behovet av en sådan ständigt pågående omförhandling mellan beslutsnivåerna. Men en svaghet är det onekligen.

Populister utnyttjar sårbarheten, som följer av svårigheten att avgränsa vilka som är mest berörda, till att säga att bara de som "egentligen" och "ursprungligen" tillhör någon viss gemenskap är berättigade. De som på det ena eller andra sättet har externa förbindelser och lojaliteter – genom gränsöverskridande investeringar eller genom invandring – räknar vederbörande inte till det egentliga folket. Detta sätt att politiskt utnyttja frånvaron av absolut avgränsning är konfliktskapande. Europas historia överflödar av exempel på tvångsmässiga befolkningsomflyttningar motiverade med hjälp av denna metod.

Även om det inte går att teoretiskt avgöra vilken som är rätt avgränsning talar övervägande skäl för att det praktiskt går att lösa problemet genom vad som av Jürgen Habermas och andra ledande tyska forskare kallas författningspatriotism. Med detta menar de att tillhörighet lättast accepteras och fungerar konstruktivt om vi nöjer oss med att bestämma den juridiskt och socialpolitiskt. Den principen är bäst ägnad att verka självförstärkande och motverka alla tendenser till identitetspolitik på etnisk och kulturell grund. Skillnaderna mellan olika grupper överbryggas bättre än vad som sker genom en

kompromisslöst praktiserad nationalism.

Den andra av skuggteorin belysta sårbarheten uppkommer genom att rätta förhållandet mellan förtroendevalda och professionella inte är entydigt. Vilka är det närmare bestämt som styr och leder inom ramen för en liberal demokrati? Vid sidan av folkbegreppet brottas demokratiförsvaret med *expertproblemet*.

Demokratin innefattar förutom allmän rösträtt och majoritetsstyre ett betydande inslag av expertstyre i domstolar, centralbanker, universitet, sjukhus och förvaltningsmyndigheter av alla de slag. Frågan blir då vem som i praktiken har sista ordet och varifrån alla dessa experter hämtar sin auktoritet. Grundar de sig på ett mandat från folkmajoriteten eller på sin kollegialt upprätthållna uppfattning om vad som är godtagbar vetenskap och beprövad erfarenhet? Frånvaron av ett tydligt svar på den frågan gör demokratin sårbar. Ty populismen lägger särskild vikt vid att inga yrkesutövare får stå hindrande i vägen för majoritetsviljan.

Så långt om den sårbarhet som kommer sig av den ymniga förekomsten av professionalism med inbyggd risk för att det folkliga mandatet till vardags varken tydligt artikuleras eller uppfattas. Nu övergår jag till den tredje sårbarheten som skuggteorin skarpögt uppmärksammar.

Även konstruktivt sinnade kritiker av idén om demokratin som överideologi hävdar med rätta, framhåller Dahl, att det inte räcker med en allmänt accepterad beslutsordning. Proceduren behöver för att vidmakthålla och undan för undan stärka sin legitimitet lösa *innehållsproblemet* på ett sätt som brett uppskattas och accepteras. Han preciserar inte närmare vad han avser. Men det krävs inte mycket politisk fingertoppskänsla för att uppfatta, att denna tredje sårbarhet är den som allra mest oroar honom.

Vad Dahl syftar på är förmågan att tillfredsställande modifiera konsekvenserna "på marknaden" av bytes- och avtalsfriheten. Om demokrati är majoritetsstyre inställer sig frågan om dess otillräckliga inverkan.

Hur kan det komma sig att allmän och lika rösträtt inte leder till en jämnare fördelning av inkomster, kapital, sysselsättning och levnadsstandard? Frånvaron av ett bra svar på den frågan besvarar med tanke på vad populisterna och diktaturanhängarna med lätthet kan göra gällande. Bristen på godtagbart innehåll öppnar för kritisk agitation mot demokratin. Denna tredje sårbarhet ställer på sin spets frågan om hur demokratin bättre än diktaturen och populismen skall kunna höja och utjämna levnadsförhållandena.

Öförmågan att effektivt reducera den sociala och ekonomiska ojämlikheten har två aspekter. Den ena är att det går att påvisa stora faktiska skillnader och att dessa till icke ringa del går att hänföra till pluralismen och globaliseringen – det vill säga att ett växande antal starka och motstridiga intressen behöver kunna sammanjämkas. Den andra är att demokratin till följd av en alltför stor generositet gentemot den ekonomiska liberalismen har berövat sig tilltron till sin egen förmåga att översiktligt styra samhällsutvecklingen. Så har skett genom att de politiska majoriteterna i Nordamerika och Västeuropa under de senaste fyrtio åren i hög grad har låtit sig vägledas av en nyliberal och postmodern syn på demokratin som en principiellt omöjlig form för problemlösning.

Tilltron till demokratin sviktar som följd av minskat självförtroende. Samtidshistoriskt har detta öppnat för en populistisk – och med tiden möjligen också kinesisk – storoffensiv. Det rör sig om en inverkan, som vi anar på sikt kan visa sig allt annat är oskyldig.

3. ETT ERFARENHETSBASERAT SJÄLVFÖRSVAR

Efter att ha klargjort skillnaden mellan demokrati, populism och diktatur och påmint om vilka sårbarheter som skuggteorin uppmärksammar blir frågan vad som krävs för att upprätta och vidmakthålla bästa möjliga självförsvar.

Utmaningen aktualiserar ett idépolitiskt vägval. Söker vi en lösning som teoretiskt

allra bäst löser problemet? Eller bör den vägledande föreställningen vara en erfarenhetsbaserad fruktan för vad som i värsta fall annars kan inträffa? De senaste hundra årens politiska historia talar för den senare av dessa båda ansatser. Idén om ett *erfarenhetsbaserat* självförsvar – i linje med Judith Shklars teori om rädsans liberalism – bör vara vägledande. Det gäller inte bara i fråga om proceduren utan också mer specialiserat med avseende på politikens innehåll.

Proceduriellt kräver ett effektivt självförsvar en djupare och mer allmänt omfattad insikt om vad som utmärker demokratin jämförd med alternativerna. Som världen i dag är beskaffad är det inte bara diktaturen utan framför allt populismen, som lockar dem som socialt, kulturellt och ekonomiskt menar sig vara pluralismens och globaliseringens förlorare.

Uppgiften att häva misstron mot demokratin är maktpåliggande. Framför allt beror detta på den växande betydelsen av massmedia. De som är gynnade av pluralism och globalisering kan allt mindre förlita sig på att de som är missgynnade är illa informerade. En växande kännedom om stora skillnader i fråga om levnadsstandard och livsmöjligheter föranleder inte bara social frustration utan också storskaliga befolkningsrörelser.

Närmare bestämt är det tre samtidshistoriska erfarenheter, som enligt min mening bör läggas till grund för självförsvaret gentemot populism och diktatur.

Av skuggteorin följer att folkbegreppet är långtifrån entydigt. Det är inte bara så att makten utövas på flera nivåer samtidigt. Därtill kommer att avtals- och yttrandefriheten leder till en näst intill överväldigande mångfald av idéer och intressen. Det gör att alla former av fundamentalism måste avvisas till förmån för en positiv värdering av mångfald och meningsbrytningar. Ett effektivt självförsvar förutsätter en insikt om att kompromisslöst upprätthållna ståndpunkter betingar varandra ömsesidigt. Detta gäller inte bara mellan höger och vänster horisontellt utan

också mellan internationalism och nationalism vertikalt.

Som en andra grundläggande sårbarhet påvisar skuggteorin vikten av att kunna hantera den inbyggda spänningen mellan majoritetsstyre och professionell auktoritet. Gentemot såväl diktatur som populism framstår demokratin som en tvetydig blandregim. Demokratin behöver försvaras utifrån en erfarenhetsbaserad insikt om hur principfrågan på ett praktiskt plan låter sig besvaras. Det sker genom att tillerkänna yrkesgemenskaperna ett betydande mått av självstyre utan att därför ge upp föreställningen om folksuveränitet. Från synpunkten av självförsvar är det viktigt att påminna sig att tendenserna till teknokrati och populism betingar varandra ömsesidigt. Från båda håll attackeras "träsket". Populisterna menar att demokratin misstror folkmeningen och teknokraterna misstror demokratins förmåga att fatta rätt beslut.

Återstår så den tredje av de sårbarheter som skuggteorin påvisar. Den tar sikte på vad som socialt, ekonomiskt och kulturellt blir resultatet av pluralism och globalisering. Den plågsamma insikten är att demokratin inte är någon mirakelkur, när det gäller att höja och utjämna levnadsstandard och livsmöjligheter.

Schematiskt möter i den moderna debatten två olika förklaringar. Enligt den ena är det marknadernas och globaliseringens *ekonomiska* inverkan på skillnaderna som intresserar. Enligt den andra är det frihandels- och de frisläppta marknadernas *kulturella* inverkan, som förklarar den sviktande acceptansen. När medborgarna får det bättre blir en ekonomisk tolkning av skillnaderna inte lika angelägen, säger den som renodlar idén om att det "bara" är människornas referensram som har förändrats. Avgörande blir i stället, tänker man sig, vem den enskilde anser sig vara och i vad mån vederbörande anser sig respekterad.

Den renodlat ekonomiska förklaringen koncentrerar all uppmärksamhet till att alla människor faktiskt inte får del av den samlade

välståndsökningen och att detta framkallar motrörelser. Den renodlat kulturella förklaringen har på motsvarande sätt bara ögon för det slags ändrade värderingar, som i motrörelsens form leder till en föreställning om att bara populism eller diktatur är vad som återstår.

Först om dessa båda förklaringar kombineras framträder en mer sannolik förklaring. Misstron beror på en kombination av ojämlika levnadsförhållandena *samt* av att människor med rätt eller orätt anser sig glömda och förbisedda. Retoriken inom ramen för valkampanjerna i Förenta staterna och Frankrike under 2016 och 2017 ägnar sig väl för ett fördjupat studium av hur den ekonomiska och den kulturella synpunkten ömsesidigt förstärker varandra.

Globaliseringen raserar gränser och öppnar för idéutbyte, befolkningsrörelser och handel inom världen som helhet. Ekonomiskt leder den till att det stora flertalet människor får det bättre. Så är det onekligen. Men det gäller bara under en bestämd förutsättning. Den är att länderna politiskt rustar sig för att möta de påfrestningar som följer av öppna gränser.

Arbetsrätten, utbildningsväsendet och de sociala försäkringssystemen behöver trovärdigt kunna utjämna de olägenheter, som följer av att näringslivet inte är skyddat från internationell konkurrens. Demokrati, välfärdsstat, rättsstat och pålitlig sakkunskap på alla områden behöver finnas för att öppenheten mot omvärlden inte skall slå över i sin motsats. Det inträffar om människorna tappar förtroendet för idén om öppna gränser.

Sammanfattningsvis är det inte bara viktigt att begreppsligt klargöra hur demokratin förhåller sig till populismen och diktaturen. För att inslaget av politisk liberalism inte skall gå förlorat fordras därutöver en ständigt fortgående bearbetning av historiskt gjorda erfarenheter.

Det senare är vad som särskilt har saknats i den europeiska och amerikanska debatten efter 1989. Under de senaste fyrtio åren har

omsorgen om den politiska liberalismen alltför mycket fått stått tillbaka för omsorgen om den ekonomiska tolkningen av frihetsläran.

REFERENSER

- Caramani, Daniele, 2017. "Will vs reason – the populist and technocratic forms of political representation and their critique to party government", *American political science review*, 111 (1): 54-67.
- Dahl, Robert A., 1989. *Democracy and its critics*. Yale University Press.
- Forsskål, Peter, [1759] 2009. *Tankar om borgerliga friheten – originalmanuskriptet med bakgrundsteckning*. Stockholm: Atlantis.
- Inglehart, Ronald F. & Pippa Norris, 2016. *Trump, Brexit, and the rise of populism – economic have-nots and cultural backlash*. Harvard Kennedy School, Research Working Paper 16/26.
- Schmitt, Carl, [1923] 2016. *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*. 10. Auflage. Berlin: Duncker & Humblot (eng. *The crisis of parliamentary democracy*. MIT Press, 1985).
- Shklar, Judith N., [1989] 1998. "Liberalism of fear", s. 3-20 i J. N. Shklar, *Political thought and political thinkers*. University of Chicago Press.
- Spangenberg, Carl Gustaf, 2009. "Tankar om den borgerliga friheten – Peter Forsskåls skrift om tryckfriheten 250 år", s. 7-29 i *Nya professorer – installation hösten 2009* (= Skrifter rörande Uppsala universitet. B Inbjudningar, 159).
- Sverker Gustavsson är professor i statskunskap vid Uppsala universitet.
E-post: sverker.gustavsson@statsvet.uu.se

Diskursanalys, mönster, verklighet och makt Svar till Li Bennich-Björkman

Kristina Boréus

Li Bennich-Björkmans (LBB) inlägg "Samhällsvetenskaplig forskning. Söndrade vi falla?" i *Statsvetenskaplig tidskrift* 2/2017 är intressant och ovanligt eftersom vi sällan diskuterar vetenskapsteoretiska utgångspunkter, hur vi (inte) borde forska eller vad som alls kan anses vara forskning.¹ Det är fint att någon klättrar upp i det högsta tornet för att reflektera över utsikten över andra torn. Jag är enig med LBB om vikten av att samhällsvetare både påstår något om samhället och når ut med det utanför akademien. Och jag håller med Sofia Näsström i hennes replik i förra numret om att det finns brännande samhällsproblem där vi som forskare borde göra allt för att vara relevanta. Det är vi tyvärr inte alltid. Jag instämmer också med LBB i att *gated communities* inom samhällsvetenskap är problematiskt. Pegasryktande tycker jag med Korpi och LBB är både tråkigt och improduktivt. Jag håller även med om att ifall en vetenskapsteoretisk ansats leder till total relativism fungerar den inte som utgångspunkt för meningsfull samhällsvetenskap.

Om det jag håller med kommer jag inte att diskutera här. Istället ska jag argumentera mot tre påståenden om diskursanalys (DA) som LBB gör: (1) att DA inte skulle vara mönstersökande, (2) att kritisk eller annan diskursanalys skulle hävda att det inte finns någon verklighet och (3) att insikten om att vi som forskare utövar makt skulle vara oförenlig med att söka kunskap.

DISKURSANALYS

LBB urskiljer en strömning – den som riskerar att sänka statsvetenskapen som vetenskap – som hon benämner post-hermeneutik.

1 Jag vill tacka Ilkka Mäkinen och Bo Bengtsson för synpunkter på denna text och för diskussioner om det den handlar om.

Den har trängt in i disciplinen internationella relationer och i kritisk rasteori (eller kanske är kritisk rasteori ett utslag av den?). Jag är osäker på hur hon avgränsar den post-hermeneutiska strömningen och om alla eller bara vissa av de "pegaser" hon räknar upp är företrädare för den. I varje fall omfattar den diskursanalys, i synnerhet kritisk.²

"Kritisk diskursanalys", som vuxit fram i Foucaults efterföljd, är djupt problematisk enligt LBB och "har bidragit med ytterligare element till post-hermeneutiken" (s. 303). Vanligen syftar "kritisk diskursanalys" i litteraturen på CDA, *Critical Discourse Analysis*, utvecklad av bland andra lingvister Norman Fairclough och Ruth Wodak (Fairclough 1992, 2010; Wodak & Meyer 2009). Jag skulle beskriva denna inriktning som milt konstruktivistisk och mindre tydligt influerad av poststrukturalism än andra inriktningar av diskursanalys som används i samhällsvetenskap. Fairclough tar utgångspunkt i Roy Bhaskars kritiska realism som ju avvisar i varje fall radikalare former av konstruktivism (Fairclough 2010).

Jag gissar i och för sig att LBB inte syftar på CDA utan på någon annan typ av DA – men hon specificerar inte vilken. Här tar jag därför upp några olika typer av diskursanalys och hävdar först och främst att de alla är mönstersökande.

(1) *Diskursanalys är mönstersökande*

"[O]beroende, mönstersökande forskning ointetgörs. Mönster finns knappt ... Med den kritiska diskursanalysen som överlagring har post-hermeneutiken ... omöjliggjort forskning som kollektiv verksamhet", skriver LBB (s. 303). Den forskare som nämns av LBB som utgångspunkt för kritisk diskursanalys – och därmed för förfallet – är Foucault, som ju omnämns av praktiskt taget alla samhällsvetenskapliga diskursanalytiker, CDA-forskarna inte undantagna.

Jag vet inte om LBB förnekar det, men Foucault själv sökte mönster av idéer och handlingar på bestämda områden under olika tidsperioder. I *Vansinnets historia under den klassiska epoken* undersökte han bland annat vilka som spärrades in som vansinniga och de föreställningar som låg bakom denna praktik eftersom "det är nödvändigt att undersöka [sådana perceptioner] för att få veta vilken erfarenhet av vanvettet som var typisk för denna epok" (Foucault 1983 [1961]: 56).

I den andan arbetar ofta diskursanalytiker även om många nöjer sig med att undersöka texter och inte fördjupar sig i utomspråkliga praktiker. Inom diskurspsykologi söker man efter vad som benämns "tolkningsrepertoarer", "brett urskiljbara kluster av termer, beskrivningar och bildspråk, ofta samlade kring metaforer eller livfulla bilder" (Wetherell & Potter 1992: 90, min översättning) i avsikt att tolka hur något (som en grupp människor) tenderar att framställas i något sammanhang (till exempel av människor som kategoriserar sig själva annorlunda).

Det finns också DA med mer generaliserande tendenser, åtminstone om man ser till den behandlade materialmängden. Många kritiska diskursanalytiker arbetar med mycket textnära metoder (bland dem Fairclough och Wodak) men i och med utvecklingen av bättre programvara och tillgången till allt fler fulltextdatabaser använder numer en del av dessa forskare material med ibland tusentals texter för (delar av) sina kritiska diskursanalyser (Baker 2006).

Den vetenskapliga bedömningen av en genomförd diskursanalys handlar bland annat om att avgöra om analysen gör en rimlig tolkning av diskursen: finns tillräckligt många och bra textbelägg för att hävda att diskursen har bestämda drag, det vill säga har man verkligen frilagt ett mönster (till exempel gällande vilka kategoriseringar som görs och hur olika fenomen beskrivs och värderas)? I

² Jag är av olika skäl skeptisk till att kalla diskursanalys "post-hermeneutisk", men går inte in på klassificerings- och benämningdiskussionen här.

alla betygskommittéer för diskursanalytiska avhandlingar som jag ingått i har denna fråga ställts.

Diskursanalysens begränsning – inte som den teoretiskt beskrivs utan som den ofta av praktiska skäl genomförs – ligger inte i att man är ointresserad av mönster, utan i att materiella strukturers betydelse sällan verkligen kopplas till de språkligt diskursiva mönstren. Dock brukar man inte förneka existensen av en materiell verklighet, vilket för mig till nästa punkt.

(2) *Diskursanalys förnekar inte verkligheten*

”Det finns ingen verklighet att påstå något om [enligt post-hermeneutiken]”, skriver LBB (s. 303). Inga mer kända företrädare för olika inriktningar av DA skulle gå med på detta: inte Ernesto Laclau och Chantal Mouffe som företrädare av det som ofta benämns diskursteorin (Laclau & Mouffe 1985, 1990); inte Wetherell och Potter som föregångare inom diskurspsykologi (Wetherell & Potter 1992); inte Fairclough och Wodak som två av dem som utvecklade CDA; inte Carol Bacchi som har utvecklat en approach kallad ”What’s the problem represented to be?” (Bacchi 1999). De mer konstruktivistiska lagda (såsom Laclau och Mouffe) skulle hävda att materia och händelser (en sten som ligger på ett fält; en jordbävning) bara får *mening* genom hur vi tänker och resonerar kring dem. Däremot förnekar de inte att stenar eller jordbävningar finns och förekommer och att de har materiell substans och konsekvenser (Laclau & Mouffe 1985, 1990).

Den viktiga insikt man kan få genom att läsa författare som Foucault och Bacchi och som jag menar för ett stycke längre än antropologins konstaterande av att olika kulturer tolkar samhällsfenomen olika, är att vissa typer av fakta inte skulle existera utan sociala konstruktioner i vilka språket är centralt. Penningsystem, äktenskap, egendom och lågkonjunkturer är socialt konstruerade entiteter (vilket inte hindrar att de är kopplade till materia såsom sedlar eller mänskliga kroppar). Många sådana sociala entiteter skulle

inte kunna finnas om de inte uttrycktes i språk, såsom poäng i spel (se Searle (1995) om *institutional facts* och språkets roll i dessa).

Verkligheten finns alltså även för diskursanalytiker, kritiska och andra. Nu tror jag att den intressantare frågan att diskutera för oss som forskare inte är den ontologiska, utan den epistemologiska: vad kan vi veta och om vad kan vi som forskare hoppas bli överens? Om vi studerar samhällsvetenskapens historia ser det faktiskt inte så ljus ut om målet är att vi ska bli eniga om hur samhället fungerar. Men det är långt från det konstaterandet till att vi som forskare inte skulle kunna ”gå utanför oss själva” eller att ”forskning som kollektiv verksamhet” skulle vara omöjliggjord (s. 303). Här finns en annan intressant diskussion som leder för långt för att gå in på här.

(3) *Vi kan både söka kunskap och utöva makt*

Ett grundantagande hos den kritiska diskursanalysen är, menar LBB, att allt benämmande, all kategorisering och all inramning är maktutövning: ”...vare sig som människa *eller som forskare* kan man undgå att, så fort benämmande sätter igång, själv vara en utövare av diskursiv makt” (s. 303). Om vi utgår från att LBB syftar på Foucault och Foucault-nära forskning, gör jag här en tolkning av detta med benämmande och kategorisering som jag menar är i Foucaults anda. Enligt Foucault bör man när man analyserar makt studera det system av distinktioner och skillnader som tillåter vissa att agera gentemot andras agerande (Foucault 1994: 344). Hur kategoriseringar görs är alltså viktigt. Samtidigt är han upptagen av *vilkas* och *vilket slags* benämmande som blir auktoritativt och bidrar till kunskapen.

Det här är, menar jag, en spännande och viktig insikt. Vilka kategoriseringar som görs i ett visst samhälle och vid en viss tid är synnerligen viktigt. Det finns en mångfald exempel på detta och ett stort antal studier som inspirerats av Foucaults analyser av kategorisering och makt. Ett exempel är

kategoriseringen av de "sinnesslöa" i Sverige på 1920- och 30-talen. Kategoriseringen i bland annat "debila", "imbecilla" och "idioter" var baserad på dåtidens forskning och vetenskap. Denna låg till grund för en indelning av människor i dessa och andra kategorier. Indelningen gjordes kliniskt bland annat med hjälp av så kallade intelligenskvotmätningar. Blev man kategoriserad som "imbecill" och dessutom som "asocial" riskerade man inspärning, och den kvinna som klassades som "sexuellt opålitlig" riskerade även sterilisering (se Boréus 2006, 2015).

Av detta följer att vi bör vara medvetna om att vi faktiskt kan utöva makt genom vår forskning. Om ingen lyssnar till oss blir den makten mycket begränsad; får den genomslag i offentligheten och i myndighetsutövningen och om den sätter sig i kulturen kan den vara enorm.

Men LBB menar att denna makt, som vi åtminstone ibland kan utöva som forskare, inte kan förenas med kunskapssökande: "Rollen som forskare [enligt post-hermeneutiken] innebär vidare att utöva makt, inte att undersöka" (s. 303). Jag kan dock inte se varför forskarrollen inte skulle kunna innebära båda samtidigt. Min slutsats är att vi ska fortsätta undersöka, men bör vara medvetna om vår potentiella makt och – i den mån vi alls når ut med våra kategoriseringar och andra kunskapsanspråk – bestämma hur vi vill använda den.

REFERENSER

- Bacchi, Carol, 1999. *Women, policy and politics: the construction of policy problems*. London: SAGE.
- Baker, Paul, 2006. *Using Corpora in Discourse Analysis*. London: Continuum.
- Boréus, Kristina, 2006. "Discursive discrimination of the mentally deficient in interwar Sweden", *Disability & Society* 21(5): 441-54.
- Boréus, Kristina, 2015. "Diskursanalys", s. 176-190 i Ahrne, Göran & Svensson, Peter (red.), *Handbok i kvalitativa metoder*. Stockholm: Liber.
- Fairclough, Norman, 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman, 2010. *Critical Discourse Analysis. A Critical Study of Language*. London: Longman.
- Foucault, Michel, 1983. *Vansinnets historia under den klassiska epoken*. Lund: Arkiv.
- Foucault, Michel, 1994. *Power. Essential Works of Foucault 1954-1984* (red. James D. Faubion). New York: The New York Press.
- Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal, 1985. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal, 1990. "Post-Marxism without Apologies", i Laclau, Ernesto (red.), *New Reflections on the Revolution of Our Time*. London, New York: Verso.
- Searle, John R., 1995. *The Construction of Social Reality*. London: Penguin Books.
- Wetherell, Margaret & Potter, Jonathan, 1992. *Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Wodak, Ruth & Meyer, Michael, 2009. "Critical discourse analysis: history, agenda, theory and methodology", i Wodak, Ruth & Meyer, Michael, *Methods of Critical Discourse Analysis*. LA, London, Singapore, New Delhi, Washington DC: SAGE.

Kristina Boréus är verksam vid Institutet för bostads- och urbanforskning (IBF), Uppsala universitet.
E-post: Kristina.boreus@ibf.uu.se

Mönstersökning med hjälp av ideal- typsteori och sociala mekanismer

*En kommentar till Li
Bennich-Björkman*¹

Bo Bengtsson

I sin breda och uppslagsrika artikel "Samhällsvetenskaplig forskning. Söndrade vi falla?" i nummer 3/2017 av *Statsvetenskaplig tidskrift* uttrycker Li Bennich-Björkman (LBB) oro för vart statsvetenskapen (och samhällsvetenskapen) är på väg. Hon bekymrar sig för om vi längre kan påstå något bestämt om världen därute på ett sätt som når ut till omvärlden. Finns det någon tredje väg mellan "själlös" positivism och "tornputsande" posthermeneutik? Underrubriken "Söndrade vi falla?" antyder också att hon ser växande splittring inom ämnet mellan olika perspektiv (mångfald skulle jag säga) som ett problem i sig. Hennes text handlar dock mindre om splittringen som sådan än om kritik av vissa perspektiv.

LBB:s eget bud är ett slags partikularistisk mönstersökning där, om jag uppfattar henne rätt, målet är att hitta empiriska mönster men samtidigt acceptera att detta sällan kan göras annat än för avgränsade kontexter, alltså ett slags "middle range-theorizing". Jag instämmer i att detta kan vara en rimlig ambitionsnivå för samhällsvetenskapen, men LBB går inte närmare in på hur denna lokala mönstersökning skulle gå till, eller hur den skulle kunna bidra till generaliserbar och samhällsrelevant kunskap. Nedan diskuterar jag detta i relation till några olika ansatser som LBB tycks uppfatta som problematiska och argumenterar för att dessa ansatser i själva verket kan användas som redskap för en universell mönstersökning baserad på generalisering i termer av sociala mekanismer.

Enligt min uppfattning bedrivs i dag mycket statsvetenskaplig forskning av hög

vetenskaplig kvalitet och betydande politisk relevans – med olika teoretiska och metodologiska ansatser. Vårt gemensamma intresse för staten och politiken, makten och demokratin ger ju också ämnet en tydlig, politiskt central kärna. Jag kan då inte förstå varför mångfald i ansatser och metodik skulle vara något problematiskt. (Givetvis måste varje vetenskapligt perspektiv, inklusive de dominerande, fortlöpande granskas och kritiseras, men det är en annan sak.) Tvärtom ser jag likriktning och grupptänkande som ett betydligt större hot, inte minst via vetenskapssamhällets allt starkare fixering vid bibliometri. Även om bibliometri har sina fördelar som transparent måttstock, bidrar den, då den används som enda kriterium för att bedöma forskningskvalitet, de facto till likriktning i publiceringsformer (engelskspråkiga mainstream-tidskrifter) och format (8000 ord) och därmed indirekt även i valet av forskningsfrågor. Sådan "själlös" användning av bibliometri riskerar att få oavsedda effekter på motsvarande sätt som den sovjetiska planekonomins ensidiga kvantitativa produktionsmått fick det på sin tid.

Ett problem med LBB:s artikel är att hon inte är tydlig om var hon drar gränsen mellan acceptabel "hermeneutik" och oacceptabel "post-hermeneutik". Möjligen ger hennes syn på teori en ledtråd. Hon utvecklar denna i not 3 i artikeln, där hon deklarerar att hon ser teori som "påståenden om samband som gäller bortanför ett enskilt fall [...] och utvecklas genom att empiriska slutsatser läggs till varandra över tid." Och vidare: "Empirisk teori måste vara prövbar, eller göras prövbar, för att ha något värde." Normativ teori är något annat, tillägger hon, vilket möjligen antyder att hennes teoribegrepp är snävt. Däremot accepterar hon inte som teorier klassificeringar, modeller eller ramverk som saknar distinkta antaganden om samband. I själva verket är klassificeringar, modeller och

1 Jag vill tacka Kristina Boréus, Nils Hertting och Markus Holdo för värdefulla synpunkter och förslag och givande diskussioner.

ramverk ofta idealtyper, dvs. teorier (vill jag kalla dem) som inte gör anspråk på att vara sanna i termer av korrespondens eller ökad förklarad variation utan i stället formulerar en renodling av verkligheten som kan användas för att tolka empiriska observationer. De är därmed inte falsifierbara i termer av sant eller falskt, men de kan vara mer eller mindre fruktbara för att förstå ett visst sammanhang. (Se Eriksson 1989: 184–198, för en ovanligt pedagogisk introduktion av idealtypsbegreppet och Petersson 1987: 26–31, för en lika pedagogisk diskussion kring idealtypen som metodiskt hjälpmedel.)

Jag tror att LBB:s definition av teori som empirisk generalisering av variabelsamband gör det svårt att se värdet av ansatser som konstruktivism, interpretivism och rationalism som hon, om jag förstår henne rätt, betraktar som ”tornputsande”. I så fall är detta en orättvis bild. Jag vill hävda att samtal med kollegor och samhällsaktörer tvärtom underlättas av att konstruktivism, interpretivism och rationalism utgår från grundläggande antaganden som omfattas av de flesta i vardags- och samhällslivet, och som ofta underförstås även av forskare som i huvudsak använder sig av andra ansatser: Att verkligheten ofta påverkas av hur människor definierar och beskriver den; att det ofta finns mening bakom mänskligt tänkande och handlande; och att vi ofta gör saker med en avsikt. Tre antaganden som skiljer samhällsvetenskap från naturvetenskap och erbjuder viktiga alternativa inferenslogiker till de antaganden om determinism och probabilism som lånats från naturvetenskapen. Nu finns det förstås akademiska företrädare även för ”stark” konstruktivism (där allt är konstruktioner) och ”perfekt” rationalism (där alla individer är egoistiska nytto-maximerare med perfekt information). Men i empirisk statsvetenskap brukar konstruktivister inte ifrågasätta att det finns en materiell verklighet, och rationalister är oftast tämligen måttfulla i sina antaganden om politiska aktörer.

Med sina formuleringar om teori ansluter sig LBB till den variabelfixerade syn på teoriutveckling som dominerat statsvetenskapen, inte minst i Sverige, sedan King, Keohane och Verbas (KKV) missionerande lärobok kom ut för nu snart 25 år sedan (King, Keohane & Verba 1994). Vad missionen gick ut på var att kvalitativa studier följer samma logik som kvantitativa – och stridsropet var som bekant ”variation på den beroende variabeln!”. Den boken användes under lång tid som tillhygge mot statsvetare som gjorde anspråk på att ägna sig åt mönstersökning med stöd av endast ett fall. Och, om jag tillåter mig spetsa till i Walter Korpis efterföljd, KKV har sannerligen fått sina pegasryktare bland svenska läroboksförfattare och metodlärare.

Att som LBB betrakta (idealtypiska) klassificeringar, modeller och ramverk som något annat än teorier förefaller mindre fruktbart. Liksom empiriska generaliseringar om samband (LBB:s teorier) fungerar idealtypsteorier som hjälpmedel för att relatera empiriska observationer till tidigare kunskap – och ytterst till att förstå samhället. Detta, och inte teoriutveckling i sig, är ju det egentliga syftet med samhällsvetenskaplig forskning. Konstruktivism, interpretivism och rationalism är exempel på sådana idealtypiska perspektiv som i sin tur kan användas som utgångspunkter för att formulera mera avgränsade och lokala teorier, empiriska eller idealtypiska. Naturligtvis har LBB rätt i att verkligheten ser olika ut från olika sådana perspektiv. (Möjligen är det bara detta hon menar med ”utsiktstorn”, men i så fall är antagandet att det är fruktbart att beskriva den sociala verkligheten i termer av kvantifierbara variabler också ett utsiktstorn, och då blir associationerna till upphöjd isolering lika missvisande i båda fallen.) Jag vill dessutom hävda att de flesta samhällsvetare, ofta implicit, använder sig av idealtypsteori, t.ex. när vi analyserar politiska system och processer med hjälp av demokratiteori, ofta i kombination med normativ teori (t.ex. Teorell 2006) eller när vi försöker reda ut likheter och

skillnader mellan olika typer av "populism" (t.ex. Pappas 2016) – och faktiskt tycker att detta är viktiga frågor.²

Hur kan man då säga något generellt utan stöd av variabelinriktad statistisk analys? Detta problem brottas faktiskt både kvantitativt och kvalitativt inriktad forskning med. Kvalitativ forskning vill ofta säga något generellt utanför det studerade fallet, och kvantitativ forskning vill säga något utanför den population från vilken ett urval är draget. Här menar jag att inferens i termer av idealtypiska sociala mekanismer eller system av mekanismer är medlet (se t.ex. Elster 1998, 45; Hedström & Swedberg 1998). Om de mönster som observeras i ett fall (med stöd av statistiska eller mer kvalitativa ansatser) kan formuleras som sociala mekanismer skapar detta en förväntan om att samma mekanismer skulle verka i liknande situationer i andra kontexter. Detta bygger då inte på sannolikheter utan på antagandet att (tunn) rationalitet och meningsfullt handlande är något som kännetecknar oss som människor (se Bengtsson & Hertting 2014 för ett mer utvecklat resonemang om generalisering via idealtypiska sociala mekanismer). Detta är vad som de facto sker när kända fallstudier diskuteras i relation till andra fall. Två klassiska studier vars mekanismer ofta använts som idealtyper på detta sätt är Robert Michels' om oligarki i det tyska socialdemokratiska partiet (Michels 1962) och William Whytes om social organisering i Bostons slum (Whyte 1955). En senare klassiker som ofta åberopas idealtypiskt är förstås Robert Putnam om socialt kapital i Italien (Putnam 1993).

Inte sällan förväxlas idealtyper med empiriska klassificeringar. Det är sant att vissa

idealtypsteorier (eller modeller) ibland specificeras för en sådan användning, t.ex. representativ, participativ och deliberativ demokrati, eller Esping-Andersens välfärdsstatsregimer. Detta är då något annat än att använda idealtyper som teoretisk relief vid tolkning av empiriska observationer. Medan klassificeringar av empiriska observationer bör operationaliseras så att de kan vara ömsesidigt uteslutande och tillsammans uttömmande i förhållande till materialet, måste idealtyper först och främst vara logiskt sammanhängande renodlingar och inte specificeras mer än vad som behövs för att de ska fungera som teoretisk relief (jfr Eriksson 1989).

Jag menar alltså att idealtypiska sociala mekanismer (som spel, sociala normer, konventioner och tillit) och system av mekanismer (som demokratityper, marknadstyper och välfärdsstatstyper) kan användas för att göra det partikularistiska mönstersökandet i någon mån universellt genom att det blir möjligt att hävda något utanför de lokala observationerna. Även om jag här mest diskuterat tunt rationalistisk aktörsanalys är min uppfattning att liknande idéer om generalisering från enstaka fall borde gälla även för konstruktivistiska och interpretivistiska studier. Det blir en generalisering inte i termer av determinism eller probabilism utan i termer av rimliga förväntningar på liknande situationer. Frågan är om vi kan nå så mycket längre som samhällsvetare i våra försök att förstå hur världen hänger ihop. En sådan ansats öppnar för rationell och kritisk granskning. Och enligt min erfarenhet gör den det också möjligt, minst lika väl som redovisningar av regressionskoefficienter och konfidensintervall,

2 Jag avstår från att här försöka presentera en egen definition på samhällsvetenskaplig teori – utöver att betona att en sådan bör formuleras så att den inkluderar hela den mångfald av ansatser som på ett systematiskt sätt hjälper oss att förstå samhället. Jag nöjer mig med att ge två lästips till den som vill fördjupa sig i frågan. Det ena är teoriavsnittet i Marianne Danielssons avhandling, där hon diskuterar vilka krav som bör ställas på en bra teori och (inspirerad av DiMaggio 1995) gör en åtskillnad mellan kausal och narrativ teori (Danielsson 2010: 21–36). Det andra är en artikel av Gabriel Abend, där han lexikografiskt identifierar sju olika innebörder av teori inom sociologin, utreder frågans politiska aspekter och förespråkar vad han kallar "the principle of ontological and epistemological pluralism" (Abend 2008).

att på ett övertygande sätt presentera mönster och mekanismer för beslutsfattare och allmänhet. En mångfald i teoretiska och metodologiska ansatser ger därmed också de bästa förutsättningar för att nå ut till omvärlden med våra resultat.

REFERENSER

- Abend, Gabriel, 2008. "The Meaning of 'Theory'", *Sociological Theory* 26(2): 173–199.
- Bengtsson, Bo & Nils Hertting, 2014. "Generalization by Mechanism: Thin Rationality and Ideal-type Analysis in Case Study Research", *Philosophy of the Social Sciences* 44(6): 707–732.
- Bennich-Björkman, Li, 2017. "Samhällsvetenskaplig forskning. Söndrade vi falla?". *Statsvetenskaplig tidskrift* 119(3): 299–311.
- Danielsson, Marianne, 2010. *Fängslade idéer. Svensk miljöpolitik och teorier om policyproduktion*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- DiMaggio, Paul J., 1995. "Comments on 'What Theory is Not'", *Administrative Science Quarterly* 40(3): 391–397.
- Elster, Jon, 1998. "A Plea for Mechanisms", s. 45–73 i Peter Hedström & Richard Swedberg (red.), *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eriksson, Gunnar, 1989. *Platon och smitaren. Vägar till idéhistorien*. Stockholm: Atlantis.
- Hedström, Peter & Richard Swedberg, 1998. "Social Mechanisms: An Introductory Essay", s. 1–31 i Peter Hedström & Richard Swedberg (red.), *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- King, Gary, Robert O. Keohane & Sidney Verba, 1994. *Designing Social Inquiry. Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Michels, Robert, [1915] 1962. *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. New York: The Free Press.
- Pappas, Takis S., 2016. "Distinguishing Liberal Democracy's Challengers", *Journal of Democracy* 27(4): 22–36.
- Petersson, Olof, 1987. *Metaforernas makt*. Stockholm: Carlssons.
- Putnam, Robert D., 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Teorell, Jan, 2006. "Political Participation and Three Theories of Democracy: A Research Inventory and Agenda", *European Journal of Political Research* 45(5): 787–810.
- Whyte, William F., [1943] 1955. *Street Corner Society*. Chicago: University of Chicago Press.

Bo Bengtsson är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen och Institutet för bostads- och urbanforskning (IBF), Uppsala universitet.
E-post: bo.bengtsson@ibf.uu.se

Statsvetenskapliga förbundet

Förbundsredaktör: Katarina Roos

Samverkan med omgivande samhället – hot eller möjlighet?

av Jonas Hinnfors

Förra året presenterade regeringen en forskningsproposition: Proposition 2016/17:50 "Kunskap i samverkan – för samhällets utmaningar och stärkt konkurrenskraft". Ett år har gått men när budskapet har sjunkit in står det klart att universitetens forskning står inför en resursfördelningsrevolution. Den så kallade tredje uppgiften som vi levtt med flera decennier skall successivt arbetas in och påverka resursfördelning till universiteten lika mycket som de traditionella kvalitetsmåten publikationer och citeringar. Regeringen skriver explicit att den "avser att ge samverkan samma vikt som kvalitetsindikatorerna" (Prop 2016/17:50, sid 59).

Högskolelagen definierar redan nu tredje uppgiften så här: "I högskolornas uppgift ska ingå att samverka med det omgivande samhället och informera om sin verksamhet samt verka för att forskningsresultat tillkomna vid högskolan kommer till nytta." Att "samverkan" är centralt för universiteten är alltså i sig inte nytt. Det nya är att tredje uppgiftens samverkan i framtiden tänks ligga till grund för universitetens resursfördelning. Som för att ge eftertryck åt denna vikt svämmar också propositionen nästan över av referenser till "samverkan". Ordet, och resonemang kring det, förekommer på inte mindre än 224 ställen över propositionens 167 sidor. Ännu finns dock inga konkreta förslag på exakt hur det skall gå till. Regeringen avser återkomma.

Statsvetare är tämligen vana att på olika vis informera om sin forskning och ämnet är

redan till sin natur närapå automatiskt "samverkande" med samhället. Vi borde därför kanske kunna se de nya signalerna an med tillförsikt. Dessutom finns redan som kriterium vid tjänstetillsättningar att sakkunniga skall "beakta ... förmåga att samverka med det omgivande samhället och att informera om forskning och utvecklingsarbete" (exemplet från GU Samfak tillämpning av GU anställningsordning, sid 4). Mycket torde dock bero på hur ett nytt system utformas och på hur "samverkan" egentligen kommer att definieras.

Den något mer oroligt lagde sover kanske dåligt av att propositionen så påtagligt andas en värld av att samverkan i första hand handlar om att universiteten på olika sätt skall samarbeta med företag och offentliga institutioner för att i förlängningen möjliggöra för "innovationer" (som sedan skall stärka Sveriges export). Resonemang om vikten av "innovationer" är bedövande frekventa (430 gånger på 167 sidor – nästan lika många gånger som ordet "och"/600 gånger). Visst kan vi statsvetare innovera men det är knappast det som gör vårt ämne viktigt. Nya valsätt eller korruptionsdämpare eller genderhanteringsmekanismer kommer knappast i strid ström och lär knappast göra det framöver heller. Vårt ämne bygger på sannolikheter, tendenser men mer sällan på totala genombrott – även om sådana såklart finns. Skall vi mäta oss med teknik- och medicinämnenas antal innovationer kommer vi att stå oss slätt. Att skapa hållbara samhällslösningar är i många avseenden en viktig förutsättning för att innovationer alls skall vara möjliga, men kan knappast räknas hem i någon kvantitativ mening i en "innovationsliga". Lite trösterikt

är det då att propositionen ändå nämner att "[r]egeringen avser att noga följa hur universitet och högskolor utifrån sina olika förutsättningar kan profileras och samverka till gagn för utveckling och hållbar tillväxt i hela landet" (Prop 2016/17:50, sid 24) – men vill man läsa propen med orolig blick kommer samhällsvetenskap och humaniora att stå i strykkläss. Exemplifieringarna har tung teknikslogsida. För samhällsvetenskap och humaniora lär någon form av kvalitativa kriterier snarare än kvantitativa vara att föredra när det gäller "innovationer" – och när det gäller den bakomliggande samverkan.

Ett vägval för regeringen är huruvida ett framtida system för att fördela resurser enligt samverkan skall vila på "effekter" av samverkan eller på "aktiviteten" samverkan i sig. Den brittiska modellen där resurser fördelas baserat på forskningens "impact" är intressant men stämmer också till eftertanke. Universitetet förväntas vid stora utvärderingar som genomförs ungefär vart sjunde år leverera detaljerade underlag där de med konkreta underlag försöker påvisa att forskningen har påverkat beslutsfattare av olika slag och/eller den allmänna debatten eller liknande "diskurser". Än så länge har dock knappast några enhetliga måttstockar på effekter utkristalliserats varför rättvisan i systemet är skakig (se till exempel *The Conversation*, 27 mars 2015: "What REF case studies reveal on measuring research impact").

Att istället låta "aktiviteten" samverkan påverka resursanslagen är en modell som till viss del används av norska forskningsfinansierare. Sökande förväntas ganska detaljerat beskriva hur de tänker sprida forskningsresultaten till allmänhet och beslutsfattare – till exempel via offentliga workshops, poddar, symposier och liknande. Tankar likande dessa lyfts fram i regeringens proposition som betonar vikten av att "kommunikation om forskning och forskningsresultat" (Prop 2016/17:50, sid 52) – och det är ungefär här den orolige kanske kan bli lite mera hoppfull. Samtidigt öppnar naturligtvis det norska

systemet för att sökande presenterar luftslott som aldrig förverkligas, vilket stämmer till eftertanke.

Statsvetare är redan tämligen flitigt förekommande i medierna – som är ett viktigt forum för att förmedla statsvetenskapligt infärgade analyser, det vill säga att faktiskt samverka med samhället och med medborgarna. Ibland framförs kritik mot att statsvetare anses vara "tyckande" vilket säkert förekommer – och som vi verkligen måste undvika att hamna i. Min erfarenhet är dock att oftast bygger uttalanden i medier på analytisk teoretiskt grundad kunskap som ges en avskalad form. Vår strävan bör vara att sätta skeenden i relief. Medierna är inte "seminarier". Den som inte förstått det får svårt att nå ut även till den intresserade medborgaren. Statsvetare är skolade att utgöra korrektiv till påståenden i samhällsdebatten utan att för den skulle vara partidebatterande och borde därför utan problem kunna leverera goda analyser. Vi har också fördelen jämfört med många andra ämnen att den politiska debatten pågår nästan oavbrutet året runt och det vi har att tillföra är systematik, perspektiv, komparation, synsätt, kunskap – som kan fungera som motvikt till de politiserade budskapen, till de journalistiskt tillspetsade budskapen, till de rent okunniga budskapen. Här finns gynnsamma möjligheter för vårt ämne att samverka.

Redan idag finns en fantastisk arena för samverkan med det omgivande samhället: Almedalen. En hel del statsvetare brukar vara aktiva där. Dels är en del inbjudna att bidra till en rad seminarier under hela vecka, dels kraftsamlar vi genom den numera traditionella Statvetardagen. Även med brittiska impact-kriterier påverkar vi där samhällsdiskursen. Samtidigt är Almedalen en arena där statsvetare mycket kraftfullare än hittills borde kunna sätta sin prägel. "Politikerveckan" borde vara en tummelplats för "politikvetare". Vår förmåga att där samverka med "allt från näringsliv och offentlig sektor på olika samhällsnivåer till civilsamhället"

(Prop 2016/17:50, sid 52) skulle lätt kunna öka. I Almedalen finns i stort sett alla centrala samhällsaktörer: nationella medier, NGO, företag, samhällsinstitutioner och politiska aktörer på plats. Vår kompetens och våra analytiska förhållningssätt behövs där. Statsvetardagen är en bra plattform att bygga vidare på. 2017 års seminarier hade ett genomsnittligt besöksantal på över 105 personer. Sedan den blygsamma starten 2012 har bortåt 100 stats- och samhällsvetare deltagit i seminarierna som är ett ypperligt sätt att nå ut med vår forskning till allmänhet, journalister och beslutsfattare.

När regeringen nu flaggar för att låta samverkan utgöra en central del i kommande resursfördelningssystem för universiteten är det förmodligen så, att flera aspekter kommer

att användas vid utvärderingar. Ser vi till de markörer som redan finns i propositionen är dock den typ av verksamhet som Almedalen utgör en trolig del i ett framtida utvärderings-system. Vi har all anledning att utnyttja den erfarenhet vi redan har av Almedalsmedverkan och att kreativt fundera vidare över hur deltagandet där skulle kunna utvecklas till en mer professionell verksamhet. Vår etablering i Almedalen är en konkurrensfördel. Vi skulle kollektivt kunna dra nytta av den när regeringen slutligt sätter ner foten för resursfördelning baserad på samverkan med det omgivande samhället. Låt oss inte missa den chansen.

Jonas Hinnfors är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
E-post: jonas.hinnfors@pol.gu.se

Litteraturgranskningar

Litteraturredaktör: Björn Östbring

Goodhart, David, 2017. *The Road to Somewhere: The Populist Revolt and the Future of Politics*. London: Hurst & Company.

Anmälan av Daniel Braw

Många inflytelserika böcker har skrivits med utgångspunkt i enkla distinktioner: allt från *Eros och Agape* och *Fariseism och kristendom* till *Män är från Mars och kvinnor är från Venus*. I den brittiske journalisten David Goodharts fall är distinktionen ännu enklare: varsohelst och någonstans, *anywhere* och *somewhere*. Dessa båda positionsbestämningar förklarar, menar han, såväl den dubbla liberaliseringen i västvärlden under de senaste årtiondena (ekonomisk och social) som motreaktionen i form av populism. Människors förbindelse till den plats där de bor ger upphov till "värderingskluster" (Goodhart 2017:4). En högutbildad kosmopolitisk medelklass utan starkare koppling till vare sig hemland eller hembygd har genomfört förändringar som nu det mindre mobila, mer lokalt präglade folkflertalet reagerar emot.

Anywhere står för denna liberala, högutbildade elit – låt vara en elit som omfattar en fjärdedel av befolkningen – som känner sig hemma i den moderna tillvaro som präglas av individens frihet och gränsernas avtagande betydelse. *Somewhere* är ett samlingsnamn för de mer konservativa folklager som är mindre övertygade om riktigheten i normförskjutningar, mindre entusiastiska över globaliseringen (som tenderar att påverka de branscher där de arbetar negativt) och som framför allt är skeptiska till invandring. De är en väsentligt större grupp än Anywheres, men har hittills i stor utsträckning saknat politisk representation.

Det nya som har skett är dock enligt Goodharts förklaringsmodell att de platsbundna, Somewheres, har gjort sin röst hörd. De två händelser som står i centrum för boken är valet av Donald Trump till amerikansk president och utfallet i den brittiska folkomröstningen om EU-medlemskapet. Dessa båda händelser kommer, skriver Goodhart, att betraktas som det ögonblick då politik som kretsar kring kultur och identitet utmanade politiken som utgår från konflikten mellan vänster och höger (Goodhart 2017:1). Med denna modell kan också händelser som har inträffat efter att boken publicerades förklaras – det dåliga resultatet för de båda tyska folkpartierna CDU/CSU och SPD och genombrottet för utmanarna i Alternative für Deutschland till exempel.

Goodhart belägger denna struktur främst genom hänvisning till brittiska attitydundersökningar, som konsekvent visar en stor åsiktsskillnad mellan högutbildade och lågutbildade – korrelationen mellan utbildningsnivå och tillhörighet är betydande. Bland äldre, personer med kort utbildning och ekonomiskt svagare är det vanligare att instämma i ett påstående som "Storbritannien har under de senaste åren förändrats till oigenkännlighet, ibland känns det som ett främmande land och det får mig att känna mig obekvämt" (Goodhart 2017:2-3).

Hur pass stora skillnaderna mellan Anywheres och Somewheres egentligen är går att tolka på olika sätt. En maximalistisk tolkning är att det rör sig om grupper som i alla grundläggande frågor ser livet och tillvaron på olika sätt, till den grad att satsningar på förnybar energi upplevs som en motgång för Somewheres. En minimalistisk tolkning, som på grundval av det material Goodhart

presenterar är den mer rimliga, är att lågutbildade människor tenderar att vara skeptiska till invandring i mycket större utsträckning. Goodhart ger detta en specifikt brittisk förklaring, nämligen att högre utbildning ofta innebär att ungdomar flyttar hemifrån, men mönstret torde vara det samma överallt.

Problemet med den maximalistiska tolkningen, det vill säga att det i de breda folklagren skulle råda en allmän konservatism baserad på "sunt förnuft", är att materialet inte riktigt bär. De två tydligaste uttrycken för somewheretänkandets återkomst, Brexit och Trumps seger, har båda visat sig vara stora kliv rakt ut i det okända. (Bland andra företrädare för somewherebefolkningen nämns Putin, Erdogan och Orban. (Goodhart 2017: 218). Somewheres tvekade inte att rösta fram en politiskt oerfaren och uppenbart nyckfull person till presidentämbetet trots att valet bland annat gällde mandatet att inleda krig och besluta om användandet av massförstörelsevapen.

Ett ännu större problem med en maximalistisk förståelse av skillnaderna mellan Anywheres och Somewheres är att attityder dels förändras, dels inte är hela sanningen. På en rad områden, bland annat i synen på jämställdhet, har Somewherebefolkningens synsätt förändrats på ett sådant sätt att det värderingsskillnaderna i relation till Anywheres är en fråga mer om grad än om art.

Och när det gäller faktiska livsmönster är det den högutbildade medelklassen, det vill säga typiska Anywheres, som är mer socialkonservativa. Äktenskap är vanligare bland människor med högre utbildning och högre inkomster; kvinnor som lever i samboförhållanden har generellt lägre utbildning och äger i mindre utsträckning sina bostäder (Goodhart 2017:197). Här blir Goodharts förklaring ganska långsökt: dels försvåras lågutbildades sammanhållning i parrelationer av brist på pengar, dels praktiserar Anywhermänniskorna inte själva den individualism och livsstilsliberalism som de så att säga ordinerar åt Somewherebefolkningen (Goodhart

2017:197-198). Tanken att lågutbildade eller boende i mindre städer och på landsbygden skulle kunna vara mindre socialkonservativa kunde åtminstone ha prövats.

Vilken av dessa båda förklaringar, den minimalistiska och maximalistiska, förordar Goodhart själv? Det är något oklart. Å ena sidan finns förklaringen att Somewheres i princip har gått med på all liberalisering som har ägt rum sedan 1960-talet (Goodhart 2017:119) och bara behållit sitt motstånd mot europeisk integration och massinvandring. Allt annat har uppenbarligen gått att passa in i en stabil, ordnad värld. I ett annat sammanhang beskrivs invandringsfrågan som ett lackmustest som har kommit att "stå för" attityder till social förändring i allmänhet (Goodhart 2017:25). Men av Goodharts material att döma har attityderna till social förändring modifierats och det är bara invandringsfrågan kvar, möjligen åtföljd av EU-frågan (som i brittisk kontext i hög grad är just en invandringsfråga också) och frågan om dödsstraff (Goodhart 2017:219).

Om man alltså utgår från att den fråga där Somewheres verkligen skiljer sig från Anywheres är synen på invandring, blir en naturlig följdfråga varför så är fallet. Goodharts övergripande förklaring på denna punkt är att invandringen har utgjort en ekonomisk utmaning koncentrerad till de branscher där Somewheres i allmänhet är verksamma. Invandrad arbetskraft tränger ut inrikes född genom lönekonkurrens framför allt om så kallade enkla jobb. Att det gick att bli utkonkurrerad av utlänningar i sitt hemland var en form av "*in-your-face globalisation*" som kom som en chock för många briter (Goodhart 2017:125-126).

Att påvisa föreställningen om undanträngningseffekter på arbetsmarknaden är gjort med lätthet. Svårighetsgraden ökar om man därutöver vill visa att föreställningen är korrekt, vilket Goodhart gör. Exempelvis i livsmedelsindustrin: av dagens 400 000 syster-satsa är en tredjedel utrikes födda (Goodhart 2017:126). En komplicerande faktor i

sammanhanget, som Goodhart dessvärre nämner men inte diskuterar (Goodhart 2017:120), är dock att arbetslösheten i Storbritannien är lägre idag än vad den har varit sedan 1970-talet samtidigt som den ekonomiska jämlikheten har ökat (Goodhart 2017:169).

Inte heller förs något direkt resonemang om alternativa förklaringar. Det kan till exempel tänkas att inrikes födda britter är mindre benägna att söka sig till anställningar på exempelvis slakterier och till följd av utbildningssystemets och välfärdsstatens utbyggnad heller inte är tvungna till det. Som noteras i boken uppger en tredjedel av arbetsgivarna i en undersökning att skälet till att de inte har rekryterat några unga människor under de senaste åren är att inga under 24 års ålder har sökt några jobb hos dem (Goodhart 2017:165). 18 procent av alla "enkla jobb" innehas av utrikes födda (Goodhart 2017:152). Mot detta anför Goodhart att britter visst kan tänka sig att utförda hårda och asociala arbetsuppgifter om de är välavlönade, med hänvisning till att det finns de som arbetar på oljerigg (Goodhart 2017:125). Exemplet tycks dock alltför specifikt för att ha något större förklaringsvärde.

En ytterligare fråga är om arbetstillfällena hade funnits kvar utan invandring. Som Goodhart noterar har teknologiska framsteg och ekonomisk öppenhet redan utplånat många arbetares jobb (Goodhart 2017:189). Det kan hävdas att den storskaliga invandringen från andra EU-länder i denna mening har hejdat Storbritanniens ekonomiska utveckling, i så måtto att tillgången på billig arbetskraft har gjort effektiviseringar onödiga och investeringar olönsamma. Ett sådant argument låter sig dock inte förenas med teorin om undanträngningseffekter, eftersom arbetstillfällena som har uppstått för EU-invandrare med denna logik inte "borde" ha varit tillgängliga för inrikes födda heller.

En tredje fråga är hur teorin om undanträngningseffekter hänger samman med uppfattningen om invandring som en belastning på välfärdssystem och farhågor om social

turism. Goodhart skriver att oron för etnisk mångfald kan förstås som en underavdelning till en bredare oro för friåkande på det moderna medborgarskapets ekonomiska och emotionella resurser (Goodhart 2017:121). I relation till den händelse som boken syftar till att belysa, Brexitbeslutet i folkomröstningen, framstår denna förklaring som mindre relevant. EU-invandringen har som Goodhart noterar varit ett undantag i statsekonomiskt hänseende: det har varit en invandring av människor i arbetsför ålder som har kommit för att arbeta, vilket har inneburit en nettovinst för nationen (Goodhart 2017:120). Det rör sig inte ens om invandrare som i ett senare skede kan komma att utgöra en ekonomisk belastning – de "behandlar landet som en tillfällig ekonomisk bekvämlighet" (Goodhart 2017:126). Deras tillvaro torde därmed i hög utsträckning motsvara vad Goodhart i en avslutande rekommendation kallar ett tillfälligt medborgarskap (Goodhart 2017:229). Ändå har deras närvaro i Storbritannien blivit kontroversiell.

Upphovet till dessa oklarheter är sannolikt författarens ambition att inte bara beskriva allmänt förekommande uppfattningar inom Somewheregruppen utan också att motivera och underbygga dessa uppfattningar. Bemödandena om att förverkliga denna ambition gör Goodharts bok till en något vindlande läsning, där resonemang blir precis så motsägelsefulla som opinioner kan vara.

Samtidigt är *The Road to Somewhere* en i all sin enkelhet ögonöppnande skildring av människornas olika förhållanden till platser, och hur dessa olika förhållanden präglar deras politiska ställningstaganden. En självklar men i den allmänna debatten sällan framförd insikt är att livet och dess utmaningar ter sig annorlunda för den som bor kvar inom en radie av tre mil från föräldrahemmet, vilket en majoritet i Storbritannien faktiskt gör, än för den för vilken världen verkligen upplevs ligga öppen. Storstäder som genom sin öppenhet och höga förändringstakt fungerar som sociala utopier för ledande politiker kan

av stora befolkningsgrupper uppfattas som frånstötande. *The Road to Somewhere* placerar dessa motsättningar i centrum av den politiska debatten, där mycket tyder på att de hör hemma.

Om förklaringsmodellen fångar in den ”populistiska revolten”, som titeln utlovar, är en annan fråga. Den populistiska rörelsen har ett överskotts beteende som inte är lätt att motivera utifrån distinktionen Anywhere-Somewhere. Detta diskuteras knappast alls i boken. Goodhart noterar visserligen att Trumps framtoning som ”strongman” innebär ett avsteg från den västerländska politikens konventioner, både till form och till innehåll (Goodhart 2017:2), men utvecklar inte varför efterfrågan på starka och nyckfulla ledare har uppstått samtidigt som Somewheres kräver politisk representation eller hur dessa båda fenomen hänger samman.

Och det är något i populismens form som blir svårt att förklara med Goodharts modell. Om Somewheres som väljargrupp är det sunda förnuftets och den långsamma förändringens röst i politiken, varför attraheras den då av politiker som ställer ut orimliga löften och ger sig på radikala och oöverskådliga förändringsprocesser? Varför företräds Somewheres av ”opportunist, narcissister och sociopater” (Goodhart 2017:74) snarare än av anspråkslösa, ansvarstagande och lokalt förankrade personer som dem själva? Hur gick det till när de grupper som upplevde sig som det moderna samhällets förlorare och som vantrivdes med den höga förändringstakten plötsligt fann sin röst i cyberrymden? Goodhart antyder att frågorna finns (Goodhart 2017:74) men de tillmäts liten betydelse i boken som helhet. Det finns med andra ord mer att säga om ”det populistiska upproret och politikens framtid” än vad som sägs i *The Road to Somewhere*.

Daniel Braw är politisk redaktör på Barometern-OT och fil. dr i historia.
E-post: daniel.braw@gmail.com

Hörnqvist, Magnus, 2017. *Klass*. Stockholm: Liber.

Anmälan av Terence Fell

Boken ingår i serien BeGreppbart som är en serie introducerande böcker i samhällsvetenskap. Varje bok behandlar ett centralt begrepp och adderar en pusselbit till vår förståelse av samhället.

Historiskt associeras klass med ett stratifierat samhälle kännetecknat av orättvisor (Crompton 2012). Av det skälet kan klassbegreppets aktualitet idag uppfattas som ett nederlag för demokratin. I ett land som Sverige, länge känt för sitt generösa välfärdssystem, kan en bok med en rubrik som *Klass* utmana såväl politiker som akademiker. Omfattande forskning visar att klassbegreppet har mer relevans i dagens samhälle än tidigare, dels som ett resultat av de senaste decenniernas ökande segregation. Det är uppfriskande att detta är författarens utgångspunkt och inte fokus. I detta traditionellt sociologiska fält lägger kriminologen Magnus Hörnqvist grunden till en förnyad förståelse av dagens svenska klassamhälle, och här kan statsvetenskapen bidra ytterligare med andra, kompletterande perspektiv.

Boken blottlägger samhällets osynliga klasstruktur och hur dina livschanser påverkas beroende på din position i denna struktur. Det vill säga hur du mår, var du bor, hur mycket du tjänar, vem du röstar på, med mera (s. 8-10). Författaren lyckas inledningsvis ge läsaren en bra och tydlig beskrivning av klassbegreppets mångfacetterade karaktär. Här gör Hörnqvist en poäng av att det är av forskningstekniska skäl som olika kombinationer av båda marxistisk och weberiansk klassteori tillämpas i dagens klassanalys. Det finns en underliggande tes i boken om att element från flera traditioner tillsammans ådagalägger *ännu mer* av samhällets annars svåråtkomliga klasstruktur.

Hörnqvist undviker inte att diskutera klassbegreppets mångtydighet eller dess

historiska ursprung (s. 9). Här lutar han mycket på "vänstersociologen" Erik Olin Wright (1985; 1997; 2015) för att hitta ordning mellan de olika (klass)begreppen (s. 47). Bara mängden substantiv som klass associeras med, såsom *medvetande*, *position*, *skillnad*, *kamp*, *utjämning* eller *konflikt*, vittnar om begreppets bredd och komplexitet (s. 9).

Den första frågan (vad döljer sig *bakom* variationen i fördelningen av livschanser?) och den andra (kan klassbegreppet användas för att *förklara* uppenbara skillnader i allt från semestervanor till hälsa?) har båda inslag av marxistiskt och weberianskt tankegodt (s. 10). Frågeställningen vittnar om båda filosofers inflyttande i boken. För att besvara dessa frågor tar Hörnqvist hjälp av bland annat Lockwood (1958; 1966), Thompson (1983), Goldthorpe (1980) och Wright (1985; 1997; 2015). Han visar hur trådar från båda traditionerna kan ingå i en teoretisk konstruktion som belyser den högt sannolika relationen mellan vad han benämner *tunga grundstrukturer* (den relativt oförändrade klasstrukturen) och påtagliga *yteffekter* (exempelvis individens hälsa, bostad, inkomst och politisk uppfattning) (s. 42).

Hörnqvist förenar den marxistiska och weberianska traditionens syn på klass på följande sätt. Han kopplar din klassposition till dina livsvillkor som din sociala mobilitet (s. 9-10). Detta är möjligt, anser han, då båda traditioner i grunden är överens om att skillnader i samhället formar vilka vi är, och "vem vi är" avgörs av vår klassposition (s. 9). Båda traditioner stödjer även idén om att det finns olika klasser och att det finns påtagliga (och mätbara) skillnader dem emellan.

Den stora skillnaden mellan de två traditionerna gäller, enligt Hörnqvist, vilka klasser de historiskt fokuserar på. Medan marxister helst ser till maktrelationen mellan en exploaterande borgarklass och en exploaterad arbetarklass, fokuserar weberianer istället på relationen mellan individer som befinner sig

i skärningspunkten mellan medelklass- eller arbetarklass. Uppkomsten av en medelklass utgör således ett problem för marxister då denna utveckling går stick i stäv med Marx' förutsägelse om en fortsatt polarisering mellan borgar- och arbetarklassen (s. 21). Ett annat känt problem för marxister, som Hörnqvist på ett förtjänstfullt sätt lyfter fram, är bristen på klassmedvetande i samhället (s. 19). Med klassmedvetande menas att gå från ett tillstånd av klass *i* sig till klass *för* sig (s. 26). Det vill säga, att gå ifrån att individer delar samma ekonomiska position (och geografiska läge) till att de själva blir medvetna om sina gemensamma intressen. Även om Hörnqvist säger att klassmedvetande har tre beståndsdelar¹ är den huvudsakligen grundad i *intresse* (s. 72-77). Dessa problem tillsammans utgör marxismens akilleshäla. Problemet för weberianer är snarare att avgöra hur stor medelklassen är och vilka yrken den utgör.

Det som var nytt med Marx och Webers olika klasspyramider är att de istället för sociala och kulturella attribut utgår från ekonomi, det vill säga *produktion* respektive *marknad* (s. 18). Dessa klassmarkörer till trots, visar Hörnqvist (s. 32), att forskare oftast väljer att operationalisera klass som yrke (oberoende variabel) och att livschanser associeras med hälsa, boende, politisk uppfattning, skolgång, social rörlighet, med mera (beroende variabler).

Hörnqvist presenterar tre för dagens samhällsforskning viktiga socioekonomiska klasser: borgar-, medel- och arbetarklassen (tabell 3, s. 95). Förutom dessa tre mer eller mindre välkända sociala klasser lyfts även andra tänkbara nya klasser fram som Floridas (2006) kreativa klass och Standings (2011) prekariat (som, enligt Wright 2015, inte utan vidare låter sig placeras i ett klassschema då de prekära innehar olika klasspositioner) utan att de ges samma dignitet (s. 97). Förekomsten av dessa nya klasser till trots, hävdar

1 De är *identifikation* (självupplevd klasstillhörighet), *intresse* (medelklassens intressen står i fokus, men de delas inte av de andra klasserna) och *känsla* (samband).

Hörnqvist att de tre klasspositionerna ändå har lika stor representation i samhället idag som förr (s. 96-98). Dock, med tanke på det pågående rumsliggörandet av klasstrukturen (oftast via gentrifieringsprocesser) finns det ett argument för att en förändring har skett och att det i själva verket är underklassen som växer mest i Sverige. Kan det vara så att arbetarklassens storlek beskärs både av en växande medelklass och av ett trasproletariat? Göran Greider (2015: 46), med anspelning på Herakleitos, säger att "man kan inte två gånger kliva ner i samma arbetarklass". Här anspelar Greider på arbetarklassens föränderlighet med avseende på deras yrken. Det kan alltså vara på det viset att vissa yrken håller på att försvinna. Om det nu är så att bilden av en växande medelklass och underklass som "vevas fram gång på gång" är sann måste denna utveckling snarare tas på allvar (s. 75-76). Ändå bör det noteras att även om Hörnqvist berör frågan om underklassens "vara eller icke-vara" i dagens svenska klassstruktur hade den nog kunnat utgöra den lägsta positionen i tabell 3 (s. 95).

Hörnqvist själv påpekar att underklassens sociala exkludering är mer närvarande i politikens värld (se Liberalernas utspel 2017²) och inom populärkulturen än inom klassforskning (s. 100). Exkluderingen av en potentiellt stor underklass från klassanalys beror mest, enligt min mening, på att den antingen uppgår i en annan klass som prekariatet eller arbetarklass, eller förminskas till kategorin "socialt missanpassade". Det må vara så att 94 % av befolkning *uppfattar* sig som antingen över-, medel- eller arbetarklass (s. 74). Men, vilken klassposition intar de 70 % unga invandrare och 7 % svenskar som är "öppet" arbetslösa idag? Underklassen är en definitionsfråga som inte bör viftas bort med samma argument som normalt används för att exkludera eliten, det vill säga att den är

statistiskt obetydlig. Bortsett från detta lyckas Hörnqvist leda in oss på en ny och spännande tankegång: Kan det vara så att de inkluderade (stor medelklass?) och exkluderade (underklass?) utgör en modern *bipolär* klasstruktur? Frågan är berättigad och tankeväckande då det är ett stort avsteg från Wrights (2015) genomgripande klassschema.

Det är synd att Hörnqvist inte borrar djupare i effekterna av den rumsliga klasssegregationen annat än vid förekomsten av vad han kallar "flera och mer renodlade arbetarklassområden och mer renodlade medelklasskolor" (s. 100). Då förändringarna lokaliseras till klasspyramidens topp och dess botten (s. 100), hade det varit intressant att läsa mer om hur polariseringen i sin tur påverkar klassmedvetandet.

Hörnqvist lyckas bra med att ta fasta på enkelheten i klassbegreppet, "utan att välja genvägar" (s. 8). Dock kan beskrivningen av den marxistiska och weberianska klassteoriernas likheter och skillnader, tätt följd av en redogörelse för båda traditioner upplevas repeterande. Likväl verkar det som att Marx och Weber fortfarande är relevanta, men förekomsten av såväl gamla som nya (kreativa, prekära, trasproletära, inkluderade, exkluderade, ...) klasser utmanar de gamla klassteorierna.

Det sätt på vilket Hörnqvist binder samman traditioner i klassanalysen fungerar mycket väl, men hade kunnat vara än mer eggande. Däremot är det könsneutrala inlednings- och avslutningsexemplet ett fyndigt och pedagogiskt knep för att visa vad vi går miste om utan ett klass- och genusperspektiv. Det framgår tydligt i de inledande och avslutande avsnitten *På väg* och *På plats* hur de tunga grundstrukturerna och deras faktiska yteffekter definierar Robyns och Kims liv som annars utåt sett tillhör medelklassen. Genom klassanalys vet vi nu att Kims och Robyns föräldrars olika klasspositioner ger upphov

2 Enligt Liberalernas partiledare, Jan Björklund, håller Sverige på att få en ny underklass bestående av lågkvalificerade invandrare: "Risken", enligt honom, "är att den gruppen kommer att hamna i permanent utanförskap" och ökar därmed riskerna för kriminalitet och extremism (SvD 170703).

till olika livschanser som i sin tur kommer till uttryck i olika ekonomiska förutsättningar och karriärvägar.

Med tanke på att så gott som alla dagsaktuella politiska frågor rymmer en ekonomisk och därmed fördelningspolitisk dimension skulle man önska att klass vore ett hetare ämne inom statsvetenskap såväl teoretiskt som empiriskt. Trots allt är det så att "under det dagspolitiska larmet döljer sig grundläggande klasskonflikter" (s. 71). Frågan om på vilka sätt klasskillnader återspeglar sig i dagens väljarbeteende och partipolitik bör ha större aktualitet idag.

LITTERATUR

- Crompton, Rosemary, 2012. *Klass och yrkesstruktur*. Fronesis, nr 40-41: 33-63.
- Florida, Richard 2006. *Den kreativa klassens framväxt*. Stockholm: Daidalos.
- Goldthorpe, John, 1980. *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*. Oxford: Clarendon.
- Greider, Göran, 2015. *Den solidariska genen*. Stockholm: Ordfront pocket.
- Lockwood, David, 1958. *The Black-coated Worker: A Study in Class Consciousness*. London: Ruskin House.
- Lockwood, David, 1966. *Sources of Variation in Working-Class Images of Society*. *Sociological Review*, 14(3), s. 249-267.
- Standing, Guy, 2011. *The Precariat. The New Dangerous Class*. London: Bloomsbury.
- Thompson, Edward Palmer, 1983. *Herremakt och folklig kultur*. Socialhistoriska uppsatser. Stockholm: Författarförlaget.
- Wright, Erik Olin, 1985. *Classes*. London: Verso.
- Wright, Erik Olin, 1997. *Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wright, Erik Olin 2015. *Understanding Class*. London: VERSO.
- Terence Fell är Lektor i statsvetenskap på Mälardalens högskola.
E-post: Terence.Fell@mdh.se

Linnarsson, Magnus, 2017. *Problemet med vinster*. Lund: Nordic Academic Press.

Anmälan av Jakob Heidbrink

"Som inledningsvis konstaterades betraktas konflikten kring privat eller offentlig drift ofta som en modern företeelse. En inte ovanlig uppfattning är att det sena 1900-talet förde med sig något radikalt nytt i synen på hur allmännyttiga uppgifter borde organiseras. Det bör stå klart att det är en ofullständig förklaring och att frågan om driftform av allmännyttiga uppgifter är starkt präglad av ett historiskt arv och av historiska uppfattningar om vem som bäst företräder det allmänna. Den politiska konflikten är i det avseendet tidlös även om olika tidsepoker naturligtvis har olika karaktär" (Linnarsson 2017: 248).

Så sammanfattar Magnus Linnarsson själv sin studie av fyra i svensk historia centrala politiska debatter om hur allmänna eller allmännyttiga uppgifter bör organiseras till sin driftform: ska privata entreprenörer stå för verksamheten eller det allmänna självt? Sammanfattningen är enligt min mening helt rättvisande och pekar redan i sig själv på varför boken är väl värd den tid läsningen tar.

Författaren studerar utredningar, propositioner, utskottsbetänkanden och riksdagsdebatter från fyra sekler i ett försök att följa utvecklingar i föreställningen om det allmänna, om det allmänna bästa och om vem som bäst företräder det allmänna. Grunden för hans undersökning är den med viss enfaset hävdade meningen att den politiska debatten är viktig i sig själv och syftet är att analysera utvecklingen av diskursen om *publicness*, om hur det allmänna bestäms och värderas, i ett historiskt perspektiv.

Efter en kort tecknad bakgrund av 1600-talets diskussioner fokuserar Linnarsson på fyra stora debatter i svensk historia, nämligen 1) debatten om generaltullarrendet på 1700-talet, 2) debatten om byggande av järnvägen på 1850-talet, 3) debatten om

uppköpet av den sista privat organiserade konkurrenten till det statliga telefonbolaget i början av 1900-talet och 4) debatten om driften av förskolor för barn i aktiebolagsform på 1980-talet. I alla dessa debatter var frågan om vem som skulle driva en verksamhet som uppfattades som (potentiellt) allmännyttig: det allmänna i egen regi eller privata företagare? Till denna fråga hör också frågan om egennyttans placering i förhållande till det allmänna bästa och frågan vilka uppgifter som uppfattas vara allmänna i den bemärkelsen att de naturligt är uppgifter som hör till det allmänna och dess sfär (i vardagstal ofta: staten).

Under 1700-talet var frågan om tulluppbörden en stor stridsfråga. Staten hade problem att pålitligt uppbära tullen och tanken fördes fram att lägga tulluppbörden på entreprenad. Ett privat företag skulle förskotta en viss summa till staten och i gengäld få sköta tulluppbörden; det som företaget lyckades driva in utöver sin förskottsbetalning, utgjorde företagets vinst. Den debatt som Linnarsson refererar har tydliga moderna drag: den ena sidan i debatten framställde statens tullnärer som långsamma, pliktförgätna och korrupta och privata entreprenörer som i eget intresse nitiska och kreativa, medan den andra sidan rädde privata entreprenörers tendens att vrida också det sista öret ut befolkningen och framställde statlig tjänst som en garanti för rättvis och omdömesgill behandling av de tullskyldiga. För båda var frågan om ekonomisk effektivitet viktig: var det bättre för staten att få all teoretiskt möjlig tull eller var det bättre att få en säker förskottering med vilken statsbudgeten kunde stabiliseras? Sedan fanns en annan dimension också, som blev tydligare efter det att beslutet hade fattats att lägga ut tulluppbörden på entreprenad: är det rimligt att enskilda personer blir mycket förmögna på att sköta en uppgift som har sin grund i ett kollektivt behov eller intresse? Jag tror att jag inte är ensam om att känna igen dagens debattlinjer i detta: under läsningen kommer jag på mig att ömsom tänka "Sjöstedt",

ömsom höra Carl Bildts halländska 90-talsknorr om "systemskifte".

Liknande debattlinjer utvecklades under striden på 1850-talet om vem som skulle bygga järnvägen: den ena sidans driftiga entreprenörer var den andra sidans giriga profitörer, den ena sidans trogna statstjänstemän den andra sidans långsamma paragrafryttare. Men här blev ytterligare en dimension viktig, nämligen frågan huruvida järnvägen var en uppgift som hörde till statens kärna, eller med andra ord till *publicness*. Medan den ena sidan menade att allmänna kommunikationer på liknande villkor borde genom det allmännas försorg garanteras alla medborgare, undrade den andra sidan varför orter som inte hade någon järnväg skulle vara med om att betala den dyra byggnationen. Här skiftade alltså debatten från att enbart gälla lämpligheten i ett visst praktiskt upplägg till att också gälla frågan om det allmännas uppgifter.

Denna senare utvecklingslinje blev än tydligare i det tidiga 1900-talets debatter om uppköpet genom staten av det sista kvarvarande privata telefonbolaget, AB Stockholmstelefon. Mot den vid denna tid sedan snart 300 år etablerade fond av olika åsikter om privata aktörer utspelades här en ny strid, nämligen den om huruvida telefoni såsom en allmän nytthet omfattas eller inte omfattas av det allmännas exklusivitetsanspråk. Det framkommer än tydligare än vid de tidigare debatter Linnarsson refererar att utvecklingen hade gått från en sorts föreställning att det är en lämplighetsfråga hur allmänna och allmännyttiga uppgifter utförs till en föreställning om att allmänna och allmännyttiga uppgifter ska utföras av staten. I bakgrunden klingar i dessa debatter den skepsis mot privata monopol och karteller som det sena 1800-talet hunnit utveckla. Men ytterligare en utvecklingslinje skymtar fram, nämligen den mellan höger och vänster: medan i de tidigare debatterna förespråkande av eller motstånd till privat eller offentlig drift förefaller ha varit en mera individuell fråga för den enskilda riksdagsledamoten, förs i det tidiga

1900-talets telefonidebatt för första gången fram anklagelser mot "högerns" påstådda vurmande för privata intressen.

Denna utvecklingslinje är fullbordad vid debatterna på 1980-talet om aktiebolag som huvudmän för enskilda förskolor. Riksdagen är nu organiserad i tydliga fraktioner och fram gemensamma ståndpunkter, och ståndpunkterna följer den höger-vänster-uppdelning vi är vana med. De tidigare argumenten upprepas i denna debatt, om än i delvis ny tappning. Men Linnarsson påvisar också en förändring. Medan det i de tidigare debatterna varit självklart för debatttagarna att förutsätta att det allmänna som abstrakt aktör har vissa intressen och att det allmänna via riksdagen har privilegiet att definiera vad som är det allmänna bästa – alltså att en etatistisk linje varit självklar – förs på 1980-talet valfrihet fram som ett argument från den borgerliga sidan: det sker en förskjutning av definitionen av det allmänna bästa från ett abstrakt intresse hos en abstrakt aktör (staten) till ett argumentationsmönster där det allmänna bästa är en funktion av varje enskild medborgares individuella preferenser. På vänster sida i denna debatt förefaller det allmännas intresse fortsatt vara definierat abstrakt, medan höger sida lämnat denna tidigare gemensamma referensram och argumenterar med medborgarens intresse av valfrihet och individuell variation, snarare än det allmännas organisatoriska och administrativa intressen.

Boken visar således på både kontinuitet och förändring i debatten, och ger våra idag aktuella diskussioner om vinster i välfärden en historisk belysning. Jag slås av hur litet nytt det finns under solen: dagens svenska debatt, visar Linnarsson, är i huvudsak en fortsättning på några få stora teman som har mycket djupa historiska rötter.

Boken är behagligt skriven och välbelagd. Som jurist och därför van Oxford-systemet för fotnoter kan jag något störa mig på Harvard-systemet i notapparaten som nödvändiggör för mig att följa upp de många intressanta

noterna två gånger, en gång i själva notregistret, en gång i bibliografin. Jag upplever det som besvärligt att använda bokens noter som ingång till fortsatta egna studier. Men det är säkerligen uttryck för min personliga preferens: en annan recensent hade kanske stört sig på det klotter som Oxford-systemet på grund av de frekventa noterna skulle ha fört med sig i bokens layout.

Greppet att välja fyra stora debatter, analysera dem på djupet och att kontrastera dem mot varandra är lyckat i förhållande till sammanfattningen, då läsaren under läsningen oundvikligen börjar dra sina egna slutsatser, som i mitt fall bekräftas av Linnarssons egen avslutande analys. Samtidigt medför greppet i vart fall hos mig en tilltagande trötthet att i många avseenden behöva ta till mig "samma" debatt ännu en gång. Detta förstärks av att Linnarsson tenderar att översätta, snarare än sammanfatta, de frekvent anförda citateten: medan jag säkerligen kan tro att den som upplever 1700-talssvenskan som svårförståelig har nytta av författarens översättningar till nutidssvenska, förstärks allra senast vid framställningen av debatten om förskolorna på 1980-talet (där språket ju inte längre utgör något problem) känslan av upprepning. Uppreppningens värde blir synligt egentligen bara i den sammanfattande analysen i slutet av boken, där de slutsatser som förs fram framstår som mycket väl underbyggda. Kanske borde Linnarsson ha litat något litet mer på läsarens egen förmåga att förstå riksdagsledamöternas argument, men med tanke på den sammanfattande analysen är det svårt att ange var författaren borde ha skurit i texten. Kanske finns ingen bästa lösning här; den lösning som valts är i vart fall inte så märklig eller svårhanterlig att den förtar bokens uppenbara kvaliteter.

Linnarssons bok manar till samtidens ödmjukhet: vi är inte så nya, moderna och speciella som vi gärna vill tro, utan historien är full av paralleller till det vi upplever som samtidens problem. Vi för vidare ett historiskt arv. I detta avseende hade jag kanske önskat

mig en analys av vilken inverkan ständsriksdagens avskaffande hade på utvecklingen av partilinjer och cementeringen av politiska block i vinstfrågan: den institutionella ramen runt de vinstdebatter som Linnarsson analyserar diskuteras inte alls. Samtidigt hade den uppgiften kanske inte kunnat rymmas i ett arbete som av allt att döma krävt många långa pass med gamla debatter och protokoll. Linnarssons bok utgör enligt min mening en mycket solid bas för fortsatt historisk och statsvetenskaplig forskning i frågan, och den lucka jag tycker mig se bör kanske fyllas av någon annan.

Boken utgör trots, eller kanske just på grund av, sitt historiska perspektiv och sin gedigna genomarbetning ett mycket värdefullt bidrag till dagens debatt om vinster i välfärden.

Jakob Heidbrink är verksam vid Juridiska institutionen, Göteborgs universitet.
E-post: jakob.heidbrink@law.gu.se

Betts, Alexander & Collier, Allen
2017. *Refuge – Transforming a Broken Refugee System*. London: Allen Lane.

Filomeno, Felipe Amin, 2017.
***Theories of local Immigration Policy*. Cham: Palgrave Macmillan.**

Anmälan av Jon Nyhlén & Gustav Lidén

Mot bakgrund av de senaste årens stora mottagande av flyktingar och den påföljande debatten om flyktingmottagandet, både i Europa och Sverige har frågor om mottagande och integration kommit högt upp på den politiska dagordningen. Naturligtvis har händelserna även kommit att sysselsätta forskare och vi kan med stor säkerhet förvänta oss flera intressanta publikationer på temat i

framtiden. Med anledning av detta skulle vi vilja uppmärksamma två böcker som utkommit under 2017 och som på olika sätt belyser frågan om hur de länder som är målen för fattiga och flyende människor ska hantera denna situation. Den ena boken är *Transforming a Broken Refugee System* av Alexander Betts & Paul Collier. Den andra är *Refuge: Theories of Local Immigration Policy* av Felipe Amin Filomeno. Böckerna har olika angreppssätt på frågorna men kan på ett intressant sätt anses länka till varandra. Medan den förstnämnda utgår från ett bredare angreppssätt och behandlar frågorna ur ett makroperspektiv analyserar den senare frågan utifrån ett alltför ofta bortglömt perspektiv, nämligen betydelsen av den lokala nivån vad gäller migration- och integrationsfrågor.

Boken *Refuge: Transforming a Broken Refugee System* är en samförfattad publikation av två välbekanta forskare, statsvetaren Alexander Betts och nationalekonomen Paul Collier. På Colliers tidigare meritlista är det värt att notera den mycket omdebatterade boken *Exodus* från 2013 med huvudargumentet att den globala migrationen måste regleras – och detta kraftfullt. I den nu aktuella boken är det gängse sättet att presentera samhällsvetenskaplig forskning utbytt mot den populärvetenskapliga stilen för att, enligt författarna, nå den breda allmänheten. Huruvida det också sker får än så länge vara osagt men boken har redan rönt uppmärksamhet bland opinionsbildare och beslutsfattare. Just den sistnämnda gruppen är av särskilt intresse för Betts och Collier då man i boken utlovar handfasta förslag.

Paradoxalt nog framstår dock tecknandet av utgångsläget och de förklarande omständigheter bakom flyktingproblematiken som som bokens främsta bidrag. Medryckande skildras en ny världsordning som synes vara mer bräcklig och svårare att förutspå än tidigare. Makroförklaringar så som kalla krigets slut, den nya teknikens förmåga att förstärka sociala rörelser, framväxandet av illiberala demokratier och extremism tillämpas som

generella förklaringar av en tidsålder som tätt sammankopplas med förekomsten av människor på flykt. Även om penseldragen är minst sagt breda så skapar Betts och Collier en bild av samtiden som nog många känner igen sig i. Detta åtföljs av en skildring av en global migrationsregim som är långtifrån anpassad för att hantera denna nya ordning. Med det senare åsyftas bl.a. att verktyg för fördelning av de som söker asyl inte funnits tillgängliga globalt och att inte ens en så integrerad form för samarbete som EU har lyckats åstadkomma detta visar ju på problemets utmaning. Detta mynnar ut i en redogörelse för förloppet av flyktingkrisen. Slutsatsen är kritisk, särskilt mot Tyskland, med slutsatsen att det politiska svaret har försvagat EU, bidragit till Brexit och fött terrorism. Att flyktingkrisen blottat djupa sprickor inom EU är otvetydigt men vad avser de andra omständigheterna så borde Betts och Collier ärligt noterat att det finns andra mer viktiga förklaringar.

Så vad föreslår författarna istället för lösning? Innan dessa beskrivs behöver det noteras att samtliga rekommendationer som föreslås i boken utgår från att det övergripande målet för den globala migrationspolitiken behöver vara repatriering och att tillåtelse för en permanent rätt till vistelse i ett nytt land inte kan vara alternativet för det stora flertalet. Medan Betts och Colliers första förslag handlar om att omdirigera stöd till de områden där flyktingar *de facto* befinner sig, dvs. i närområden till konflikter, avser det andra att skapa möjlighet och frihet för dem att faktiskt också arbeta. De övriga två råden är av mer institutionell karaktär. Således föreslår författarna att större ansträngningar måste till för att återuppbygga länder eller regioner som varit indragna i konflikter. Avslutningsvis hävdas att det institutionella ramverket som internationellt samlar aktörer för att arbeta med flyktingfrågan, däribland FN-organet UNHCR, behöver reformeras. Betts och Collier noterar att en global migrationsregim måste konstitueras av länder som hjälps åt, något som saknas idag. Samtidigt

noteras att länders tagna ansvar kan variera, fattiga länder kan primärt bistå genom att härbärgera flyktingar och rika länder huvudsakligen genom finansiellt stöd till sådana länder. Nog hade det varit klädsamt av författarna att tillstå att åtminstone det första är realiserat, UNHCR redogör för att 84 % av världens flyktingar redan återfinns i utvecklingsländer (UNHCR, 2017)

Ett av de mer drastiska förslagen är att konstruera ekonomiska zoner i områden dit flyktingar har kommit. Ambitionen är en generös skattelagstiftning för att attrahera företag för etablering där resursen i fråga är den tillgången till billig arbetskraft som flyktingarna utgör. Även om det finns fördelar med att flyktingar erbjuds en meningsfull tillvaro väger Betts och Colliers argument lätt när de i bokens avslutande del försöker hävda att detta inte skulle leda till exploatering av en redan utsatt grupp. Snarare riskerar systemet att möjliggöra detta och ändlösa rapporter om fasantfulla förhållanden i många av flyktinglägren i närheten av konfliktzoner gör att denna tanke både riskerar skapa nya problem samt befästa redan etablerade.

Betts och Colliers förslag handlar alltså till stor del om att utestänga människor från att ta sig till länder som kan erbjuda dem bättre förutsättningar. Teoretiskt är detta exempel på omständigheter ("repel") som ska övervinna annars starka drivkrafter som kan göra det nödvändigt att lämna sin egen region ("push") för andra som verkar lockande ("pull") (Arango, 2000). Vi kan finna många invändningar till denna tanke. Även om politiken kan försvåra kommer den knappast kunna motverka de globala drivkrafter av migrationsströmmar som kännetecknar vår tid (Castles et al. 2014). Världsläget omöjliggör i många fall också detta, p.g.a. vad som framstår som närmast ändlösa konflikter i exempelvis Somalia och Afghanistan. Ytterst aktualiserar ambitionen om repatriering också etiska spörsmål, som förvisso behandlas i boken, men där försvårande för människor i nöd att söka en draglig tillvaro för oss

allt längre ifrån vad humanism borde vara. Författarna nämner att individer efter mellan fem till tio år ska kunna sändas åter till sitt hemland om detta då bedöms som stabilt. Konsekvensen av en sådan politik blir inte bara att hinder skapas för människor att rota och etablera sig i ett nytt samhälle utan minskar också drivkraften för att detta skulle vara något eftersträvsvärt för den enskilde.

Frågor rörande migration, immigration, flyktingmottagande och integration anses ofta vara en fråga för den nationella politiken att hantera, dels genom internationella överenskommelser, dels genom nationell policy. Dock är det så att politiken i mångt och mycket i praktiken ska genomföras på lokal nivå där bostäder ska ordnas, utbildning ska erbjudas samt andra sociala och ekonomiska spörsmål ska hanteras. Trots detta har den lokala nivån många gånger förbisetts när frågor om flyktingmottagande och integration ska befriskas (Lidén & Nyhlén 2014). Därför känns det särskilt välkommet med en bok som just fokuserar på den lokala nivåns betydelse. *Theories of Local Immigration Policy* är skriven av den i USA verksamme statsvetaren Felipe Amin Filomeno. Boken behandlar lokal immigrationspolitik utifrån aspekter om vad som kännetecknar den lokala nivåns betydelse samt vad som kan förklara utfallet av lokal immigrationspolitik. Vad avser det sista så erbjuder Filomeno ett, vad han kallar, relationellt angreppssätt för att förstå politikområdet utifrån hur det uppstår, varierar och de effekter det ger. Allt detta sker utifrån tanke om att den lokala nivån påverkas och befinner sig i ett beroendeförhållande till sin omvärld. Detta beroendeförhållande menar författaren kan förstås utifrån en vertikal interaktion, vilken i huvudsak handlar om den lokala nivåns relation till den centrala och internationella politiska nivån. Den utgörs exempelvis av de aktörer och trender som Betts och Collier behandlar. Den andra dimensionen är den horisontella dimensionen och avser det lokala styrets relation till andra lokala styren. Denna tanke är inte ny inom fältet

(Lahav & Guiraudon 2006) men har visat sig vara fruktbar. Författaren visar också på hur kommuner och städer på olika håll i världen hanterat immigration på olika sätt där vissa fört en inkluderande och välkomnande politik medan andra aktivt motverkat migranternas anländande och bosättning.

De ovan nämnda utgångspunkterna behandlas var för sig genom bokens olika kapitel. Kapitlen är uppdelade i olika teman kopplade till relevant forskning inom området samtidigt behandlas också frågor om hur forskningen om den lokala nivån kan breddas, både i termer av tematik och metodologiska angreppssätt. I bokens inledande kapitel beskrivs fältet lokal immigrationspolitik och begreppen definieras. Författaren låter begreppet innefatta båda sidorna av det som kan förknippas med den övergripande termen migrationspolitik. På så vis menar Filomeno att begreppet immigrationspolitik inbegriper både handlande samt lagar och regleringar vilka vidtas för att hantera inflödet av människor inom en viss jurisdiktion. Därtill inkluderas också integration av immigranterna i begreppet.

Ett av de forskningsperspektiv på lokal immigrationspolitik som behandlas i boken är "The localist approach" vilket handlar om den forskningstradition som i huvudsak behandlat den lokala nivån isolerat från sin omgivning. Inom denna forskningstradition har lokal immigrationspolitik setts som ett resultat av lokal policy och politiskt handlande som i sin tur varit ett resultat av lokala förutsättningar. De lokala förutsättningarna handlar bland annat om den lokala identiteten, lokal etnisk sammansättning, de lokala politiska partierna samt konkurrens om resurser. Viktigt för att kunna förstå den lokala nivåns betydelse är dock också att beakta relationen mellan olika nivåer. Utifrån de två grundperspektiven, vertikala och horisontella relationer, kan tidigare kunskaper klassificeras. Inom studier som fokuserat på relationen mellan nivåer har man kunnat urskilja olika "regimtyper" där man inom

vissa studier kunnat se att den centrala nivån har haft en stor påverkan på alla nivåer (*the centralist scenario*) medan andra studier visat på hur de olika nivåerna samarbetet (*the cooperative scenario*). En tredje "regimtyp" som urskilts är den där den lokala nivån har tämligen stor autonomi vilket påverkar utfallet av immigrationspolitik och skapar stor variation mellan lokala enheter (*the asymmetric federalist scenario*). Dessa tre regimtyper kan kopplas till tre analytiska perspektiv – "bottom-up", "top-down" samt perspektiv som kännetecknas av ett samspel mellan nivåer – vilka präglats mycket av den forskning som bedrivits inom fältet (Dekker et al. 2015).

Filomeno föreslår slutligen en modell för hur forskning om immigration kan utvecklas, vilken han benämner som en relationell modell för att kunna studera lokal immigrationspolitik. Inom ramen för denna modell så menar författaren att immigrationspolitik bör studeras ur ett bredare perspektiv där den lokala nivåns sammanhang hamnar i fokus. Som ett exempel lyfter författaren fram ett ökat fokus på studier som använder sig av nätverksteorier för att kunna fånga detta med sammanhang på ett bättre sätt likväl som frågor om policy-diffusion. Författaren argumenterar också för studier som i större utsträckning fokuserar på den politiska enhetens storlek och att den är av central betydelse för att förstå variationer i immigrationspolitik på lokal nivå. Exempelvis har städer som New York och London helt andra förutsättning än mindre städer när det kommer till förverkligandet av politiken på lokal nivå. Det kan också vara så att i större politiska enheter är vissa faktorer viktigare än vad som är fallet i mindre politiska enheter. Filomeno lyfter också fram betydelsen av att även vidga de metodologiska angreppssätten bland annat genom studier som går på djupet, exempelvis genom fokuserade fallstudier, för att bättre kunna förstå lokal immigrationspolitik. Boken avslutas med ett en diskussion där författaren drar ett antal slutsatser baserade på bokens övriga kapitel.

Som helhet är *Theories of Local Immigration Policy* en mycket intressant bok vars styrka ligger i att knyta samman ett tämligen spretigt forskningsfält och presentera hur forskningen inom detta fält gestaltat sig på ett systematiskt sätt. Boken utgör ett viktigt bidrag till förståelsen för den lokala nivåns betydelse både i forskningen och i praktisk mening. Boken bygger på en rik flora av exempel som spänner över stora delar av världen. Det som dock framstår som en brist är en viss grad av ytlighet. Inom ramen för de olika kapitlen presenteras ett antal teman samt olika studier och deras resultat kopplat till dessa teman. Intrycket som man som läsare får är att denna presentation blir tämligen grund och att författaren bara skrapar på ytan av vad som är studiernas resultat. Här hade mer av fördjupning kunnat vara på sin plats där resultaten och dess mekanismer diskuterats i större utsträckning. Intrycket är också att integrationsperspektivet till viss del får stå i skymundan och boken som helhet hade tjänat på att detta fått ta större plats. Det gäller i synnerhet mot bakgrund av att integration är ett bärande tema i den definition av begreppet immigrationspolicy som presenteras i bokens inledningskapitel. Nu behandlas inte integration på ett systematiskt sätt utan finns insprängt i kapitlen på lite olika ställen. Det gör att det är svårt att se hur integrationspolitik uttrycks på den lokala nivån. Givet detta så är det sammantagna intrycket av boken mycket gott och Filomeno har skapat en mycket bra grund för ökad förståelse och vidare studier av den lokala nivåns betydelse inom immigrationspolitik.

Även om det inom detta fält sedan länge varit växande inom statsvetenskap måste de ovan nämnda publikationerna sägas addera till det ökade intresse för migrationsfrågor som kan skönjas både inom forskningen såväl som i den allmänna debatten. Vad som länge varit negligerat i forskningen inom området är länken mellan internationell och nationell immigrationspolitik ned till lokalsamhällets förutsättningar och agerande. De

båda diskuterade böckerna bjuder delvis på sådana kopplingar men här finns det alltjämt en intressant forskningslucka för statsvetare och andra att adressera. Filomenos bidrag är ett gott exempel på ett ökat intresse för den lokala nivåns betydelse. Värdet av dylika publikationer blir dock särskilt stort när de, som en inneboende tematik, både kan relatera till globala utmaningar och möjligheter, som exempelvis de beskriva av Betts och Collier, och översätta dem till en lokal kontext.

REFERENSER

- Arango, J., 2000. "Explaining Migration: A Critical View", *International Social Science Journal*, Vol. 52, pp. 283-296.
- Betts, A. och P. Collier, 2017. *Refugee – Transforming a Broken Refugee System*, Allen Lane.
- Castles, S., H. De Haas, och M.J. Miller, 2014. *The age of migration : international population movements in the modern world*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Dekker, R., H. Emilsson, B. Krieger och P. Scholten, 2015. "A Local Dimension of Integration Policy", *International Migration Review*, Vol. 49, No. 3, ss. 633-658.
- Filomeno, F. A., 2017. *Theories of local immigration policy*. New York, NY: Palgrave Macmillan
- Lahav, G. och V. Guiraudon, 2006. "Actors and venues in immigration control", *West European Politics*, Vol. 29, No. 2, ss. 201-223.
- Lidén, G. och J. Nyhlén, 2014. "Explaining Local Swedish Refugee Policy", *Journal of International Migration and Integration*, Vol. 15, No. 3, ss. 547-565.
- UNHCR, 2017. *Global Trends – Forced Displacement in 2016*. Geneva: UNHCR.

Jon Nyhlén är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet; Gustav Lidén är verksam vid Avdelningen för samhällsvetenskap, Mittuniversitetet, Sundsvall.
E-post: jon.nyhlen@statsvet.su.se;
gustav.liden@miun.se

Call for papers

Politisk kommunikation under valrörelsen 2018

Öppen inbjudan till medverkan i specialnummer av Statsvetenskaplig tidskrift om valet 2018.

Under sommaren och hösten 2018 utspelar sig den första valrörelsen i Sverige på 1 461 dagar. I demokratisk tid är det den hittills längsta sammanhängande perioden utan någon avstämning mot folkviljan. Förutsättningarna för den politiska kommunikationen har på många sätt förändrats i grunden sedan partierna senast mötte väljarna. Väljarnas sätt att konsumera nyheter och använda sociala medier för att informera sig om politik är påverkad av en snabb teknikutveckling. Flöden av politiska budskap och information om partiernas politik hanteras i allt större omfattning av väljarna själva och av algoritmer. Efter Brexit och Donald Trumps seger i presidentvalet har nya fenomen som alternativa nyheter och faktaresistens skapat oro kring den fria åsiktsbildningen och det demokratiska samtalet i samband med det svenska riksdagsvalet 2018. Det finns många uppfattningar och antaganden om hur förändringarna av medielandskapet har förändrat den politiska kommunikationen, hur medborgarna exponerar sig för och processar politisk information, hur medierna bevakar valrörelser och hur de politiska partierna kommunicerar, men en brist på systematisk svensk forskning.

Specialnummer av Statsvetenskaplig tidskrift

Politisk kommunikation under den svenska valrörelsen 2018 är mot bakgrund av de förändringar som har skett sedan den senaste svenska valrörelsen ett relevant fall för systematiska empiriska studier. Kunskapsläget är oklart både när det gäller *grundläggande beskrivningar* av hur partier, medier och väljare hanterar en helt ny informationsomgivning och när det gäller hur väl etablerade *teoretiska modeller och förklaringar* inom politisk kommunikation passar in på en svensk valrörelse inför 2020-talet. Det finns ett stort behov av metodologiskt och teoretiskt nytänkande och utveckling, men också av att pröva hållbarheten av olika antaganden om den svenska politiska kommunikationen som grundar sig på förhållanden i andra länder eller som förekommer i den allmänna debatten.

Mot den här bakgrunden vill vi bjuda in till ett specialnummer av Statsvetenskaplig tidskrift om politisk kommunikation under valrörelsen 2018. Vi välkomnar *empiriskt baserade* bidrag som handlar om bland annat hur politiska

aktörer kommunicerar under valrörelser, hur medierna bevakar valrörelser, hur medborgarna använder sig av olika typer av traditionella eller alternativa medier och informationskällor, om olika typer av medie- och kampanjeffekter, och om samspelet mellan politiska aktörer, medier och medborgare.

Redaktörer för detta specialnummer kommer att vara Henrik Ekengren Oscarsson och Jesper Strömbäck vid Göteborgs universitet. Samtliga artiklar kommer att genomgå anonymiserad kollegial granskning (blind peer review). Vi siktar på att specialnumret ska kunna publiceras i maj 2019. Det kommer då att direktpubliceras för fri nedladdning (open source) och presenteras på ett webinarium. För de som är intresserade av att bidra gäller följande instruktioner:

Deadline för abstract (max 400 ord):	1 juni 2018
Deadline för färdiga artiklar:	14 januari 2019
Maxlängd inklusive blanksteg:	45 000 tecken
Språk:	Engelska

Abstraktet, som skickas till henrik.oscarsson@pol.gu.se, bör ange såväl vilken eller vilka teorier som artikeln kommer att utgå från eller pröva och vilken empiri som artikeln kommer att bygga på. För övriga instruktioner kring format, referenser etc., se hemsidan för tidskriften: <https://statsvetenskapligtidskrift.org/>.

Göteborg den 19 februari 2018

HENRIK EKENGREN OSCARSSON

Professor, Valforskningsprogrammet
Statsvetenskapliga institutionen
Göteborgs universitet

JESPER STRÖMBÄCK

Professor
Institutionen för journalistik, medier och kommunikation
Göteborgs universitet

Call for papers

Political Communication during the 2018 Election Campaign

Open Call for Papers: Special Issue of Statsvetenskaplig tidskrift on political communication in the 2018 national Swedish election.

In the fall and summer of 2018, the first election campaign in Sweden in 1461 days will take place. It is the longest sustained period without an election since the birth of Swedish democracy. Since the last election, the conditions for political communication have in many respects undergone major changes. News media consumption and use of digital and social media has changed. The flow of political information is increasingly shaped by voters themselves and by algorithms. In the wake of Brexit and the election of Donald Trump, concerns have been raised about how the 2018 election campaign will be influenced by “new” phenomena such as alternative news and fact resistance. At the same time, while there are many opinions and assumptions about how media environmental changes have influenced political communication, how citizens expose themselves to and process political information, how news media cover election campaigns, and how political parties communicate, there is a paucity of systematic Swedish research.

Special Issue of Statsvetenskaplig tidskrift

Against the background of changes that have taken place since the last national election, political communication during the 2018 election offers an interesting case for systematic, empirical studies. The state of knowledge is uncertain both in terms of basic descriptions of how parties, media and voters act and orient themselves in the new media environment, and in terms of the applicability and explanatory power of established theories when it comes to understanding and explaining political communication during Swedish election campaigns facing the 2020s. There is an urgent need for methodological and theoretical developments, but also for testing different assumptions about Swedish political communication that have their basis either in political communication in other countries or in the public debate.

Against this background, we hereby issue an open call for papers for a Special Issue of Statsvetenskaplig Tidskrift focusing on political communication during the 2018 election campaign. We welcome empirically based papers addressing, among other things, how political actors communicate during election campaigns, how news media cover election campaigns, how citizens use

different types of traditional or alternative media or information sources, different types of media and campaign effects, and the dynamics of the relationship between political actors, media, and citizens.

This Special Issue will be edited by Henrik Ekengren Oscarsson and Jesper Strömbäck at the University of Gothenburg. All manuscripts will be subject to blind peer review. The ambition is to publish the Special Issue in May, 2019. It will then be published as open access and presented at a webinar. For those interested in contributing to this Special Issue, please see the instructions below:

Deadline for abstract (max 400 words):	1 June 2018
Deadline for submission of manuscripts:	14 January 2019
Maximum length including blanks:	45 000 characters
Language:	English

The abstract, which should be sent to henrik.oscarsson@pol.gu.se, should include information about both what theory or theories will be employed or tested and what empirical data will be used. For more instructions about format, reference style, etc., please see the website of Statsvetenskaplig Tidskrift: <https://statsvetenskapligtidskrift.org/>.

Gothenburg, February 19th, 2018

HENRIK EKENGREN OSCARSSON

Professor, Swedish National Election Studies
Department of Political Science
University of Gothenburg

JESPER STRÖMBÄCK

Professor in journalism and political communication
Department of Journalism, Media and Communication
University of Gothenburg

Prenumerera på Statsvetenskaplig tidskrift!
www.statsvetenskapligtidskrift.org